KWANTITATIEVE EVALUATIE TVL EN NOW

ONDERZOEK NAAR GEBRUIK, DOELTREFFENDHEID, PROCESGANG EN NEVENEFFECTEN

EINDRAPPORT

seo • economisch onderzoek

dialogic
innovatie • interactie

AUTEURS
ERIK BROUWER, HENRI BUSSINK, DEVI BRANDS (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK), REG BRENNENRAEDTS, TIMON DE BOER, FEMKE VAN WIJK & BRIGITTE VAN DER LUGT (DIALOGIC)

IN OPDRACHT VAN
MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN EN KLIMAAT (EZK) & SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID (SZW)

AMSTERDAM, JANUARI 2024

Samenvatting

De financiële steunmaatregelen voor vaste lasten (TOGS en TVL) en loonkosten (NOW) hebben *zeer waarschijnlijk* doeltreffend bijgedragen aan het voorkomen van substantieel werkgelegenheidsverlies, liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen en het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep tijdens de coronacrisis. De doelmatigheid van de prestaties en effecten van beide regelingen wordt in een volgend onderzoek geëvalueerd.

Kwantitatieve evaluatie

In dit onderzoeksrapport staat de **kwantitatieve evaluatie** van het gebruik, de **doeltreffendheid**, de procesgang en de neveneffecten van de vastelastenregelingen *Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren* (TOGS) en *Tegemoetkoming Vaste Lasten* (TVL) en van de loonkostenregeling *Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid* (NOW) centraal.[1] Deze regelingen zijn aan het begin van de coronacrisis in het leven geroepen om de gevolgen van de coronapandemie en de daaraan verbonden contactbeperkende maatregelen voor bedrijven te verzachten. De kwantitatieve evaluatie bevat econometrische analyses op basis van CBS Microdata over het gebruik van financiële steunmaatregelen, werkgelegenheid, liquiditeit en solvabiliteit en bedrijfsopheffingen. Daarnaast bevat de evaluatie ook resultaten van een representatieve enquête die door ruim 1.200 bedrijven is ingevuld. Verder zijn in dit onderzoek elf interviews gehouden met beleidsmakers, uitvoerders, vertegenwoordigers van gebruikers en intermediaire organisaties. Tot slot is bestaand onderzoek naar de doeltreffendheid van de TOGS/TVL en NOW bestudeerd en meegenomen in het onderzoek.[2] De **kwalitatieve evaluaties** van de **doelmatigheid**, totstandkoming en uitwerking van zowel de TVL als de NOW, evenals de lessen voor de toekomst, worden afzonderlijk van deze evaluatie uitgevoerd en maken **geen** deel uit van deze rapportage.[3]

Gebruik TVL en NOW

In totaal hebben bedrijven bijna 34 miljard euro aan TOGS/TVL en/of NOW ontvangen tijdens de coronacrisis (zie Box 1.1Tabel S.1Figuur S.1). Hiervan is ruim 23 miljard aan NOW en ruim 10 miljard aan TOGS/TVL (als voorschot) uitgekeerd.[4] Het gebruik van beide steunmaatregelen was – mede door de grote mate van onzekerheid – relatief hoog aan het begin van de coronacrisis. Zo lag het aantal uitgekeerde uitkeringen voor de TOGS beduidend hoger dan het aantal voorschotten voor de TVL in latere periodes. Ook het aantal uitgekeerde NOW-voorschotten was het hoogst bij NOW 1 en lag beduidend lager in latere aanvraagperiodes. Ongeveer de helft van de TOGS/TVL-gebruikers maakte ook gebruik van de NOW, terwijl meer dan de helft van NOW-gebruikers gebruikmaakte van beide regelingen. Dit komt doordat eenmanszaken die van de TOGS/TVL gebruikmaakten niet in aanmerking kwamen voor de NOW omdat zij geen personeel in dienst hadden. Met name de bedrijven uit de bedrijfstakken

---

1 Doeltreffendheid verwijst hier naar de mate waarin de beleidsdoelstellingen gerealiseerd zijn dankzij de TVL en NOW conform de Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek (RPE).

2 Door deze *mixed methods* aanpak wordt de vierde trede van de effectladder bereikt. De uitkomsten op het gebied van doeltreffendheid kunnen daarom worden aangeduid als "zeer waarschijnlijk", maar niet als "bewezen" omdat er geen sprake is van een (quasi-)gerandomiseerd experiment. Als in dit rapport gesproken wordt over doeltreffendheid, gaat het dus om zeer waarschijnlijke en niet om bewezen doeltreffendheid.

3 Doelmatigheid verwijst hier naar de mate waarin de prestaties en effecten van de TVL en NOW tegen de laagst mogelijke inzet van (financiële) middelen en ongewenste neveneffecten zijn bewerkstelligd conform de RPE.

4 Deze bedragen zijn opgebouwd uit de (voorschot)bedragen TOGS/TVL en NOW op peildatum 30 juni 2022. Dit betreft de meest recente peildatum voor data over het gebruik over de steunmaatregelen in de CBS Microdata.

horeca, cultuur, sport en recreatie en overige dienstverlening – die relatief zwaar door de pandemie en lockdowns zijn getroffen – hebben vaak van beide regelingen gebruikgemaakt.

Figuur S.1 Tijdens de coronacrisis is ruim 10 en 23 miljard euro aan respectievelijk TOGS/TVL en NOW uitgekeerd

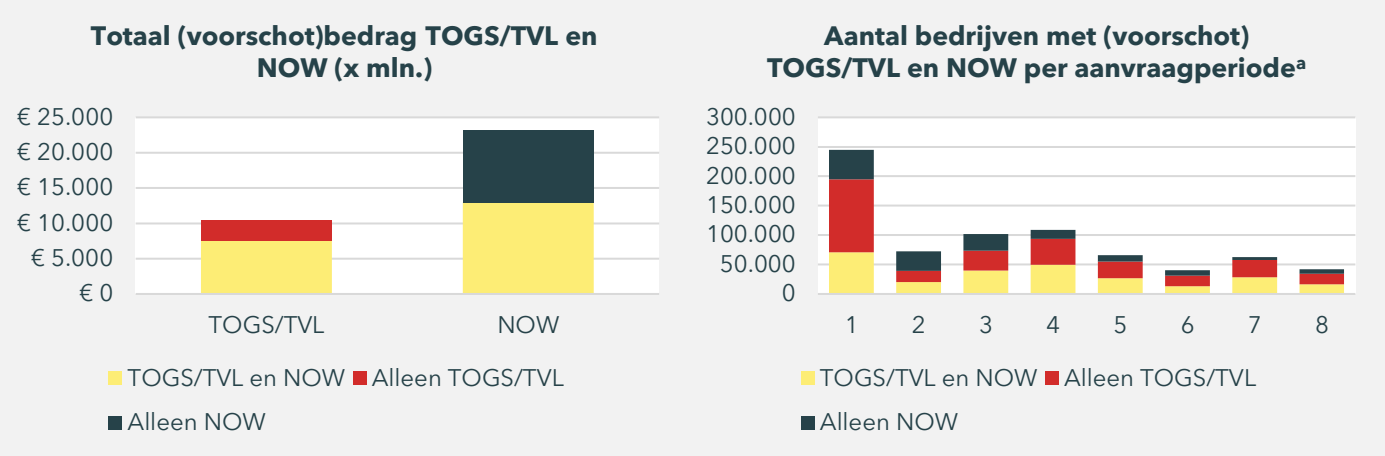

[a] Aanvraagperiodes: 1 = TOGS en NOW 1, 2 = TVL 1 en NOW 2, 3 = TVL Q4 2020 en NOW 3.1, 4 = TVL Q1 2021 en NOW 3.2, 5 = TVL Q2 2021 en NOW 3.3, 6 = TVL Q3 2021 en NOW 4, 7 = TVL Q4 2021 en NOW 5 en 8 = TVL Q1 2022 en NOW 6.

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Procesgang TVL en NOW

Respondenten noemen verschillende redenen waarom bedrijven niet van de TOGS/TVL en/of NOW gebruikgemaakt hebben. Deze vallen grofweg uiteen in twee hoofdredenen: bedrijven wilden geen gebruikmaken of konden dat niet. Bedrijven wilden bijvoorbeeld geen gebruikmaken van de TOGS/TVL en/of NOW omdat ze dachten geen steun nodig te hebben of bang waren voor het moeten terugbetalen van steun. Bedrijven konden geen gebruikmaken van steun omdat ze de aanvraag soms te complex vonden, of dachten dat de steunmaatregelen niet voor hen bedoeld waren (negatieve zelfselectie). Desondanks blijkt uit de enquêtegegevens en interviews dat beide regelingen als voldoende gebruiksvriendelijk worden beoordeeld. De meerderheid van de responderende bedrijven is positief over de voorwaarden, snelheid en het aanvraagproces van zowel de TOGS/TVL als de NOW. Daarnaast wordt door interviewrespondenten de gebruiksvriendelijkheid van beide regelingen beter beoordeeld naarmate de coronacrisis vorderde.

Doeltreffendheid TVL en NOW

De NOW heeft *zeer waarschijnlijk* doeltreffend bijgedragen aan het voorkomen van substantieel werkgelegenheidsverlies bij gebruikers van de regeling tijdens de coronacrisis.[5] Hoewel de werkgelegenheid onder NOW-gebruikers ondanks de steun daalde, was gezien de omvang van het omzetverlies een grotere daling in werkgelegenheid te verwachten. Tijdens de eerste en tweede lockdown was het werkelijke omzetverlies onder NOW-gebruikers respectievelijk meer dan veertig (NOW 1) en vijftig (NOW 3.1 en 3.2) procent ten opzichte van de referentiemaand.[6] Het gemiddelde werkgelegenheidsverlies was op het dieptepunt van de eerste (t=0) en tweede (t+12) lockdown respectievelijk 5 en 8 procent (op een werkgelegenheid van 2,3 miljoen fte) ten opzichte van de werkgelegenheid in een vergelijkbare periode voor de coronacrisis (zie Figuur S.2).[7] Dit verlies bestaat zowel uit het beëindigen of laten aflopen van (tijdelijke) contracten als uit minder nieuwe baanopeningen en trof vrijwel uitsluitend de flexibele

[5] Het gaat hierbij om het kortetermijneffect van de NOW op de maandelijkse ontwikkeling in werkgelegenheid in de periode van januari 2019 tot en met december 2022.

[6] De referentiemaand heeft betrekking op de periode waarover het omzetverlies is vastgesteld.

[7] Deze peilmomenten vallen voor veruit de meeste gebruikers samen met respectievelijk april 2020 en april 2021.

schil van oproep- en uitzendkrachten en tijdelijke werknemers, ondanks dat de NOW ook voor deze groepen bedoeld was. Onder bedrijven die meermaals van de NOW gebruikgemaakt hebben ligt zowel het omzetverlies (meer dan 50 procent) als het werkgelegenheidsverlies (12 procent) vooral tijdens de tweede lockdown (t+12) hoger, terwijl de werkgelegenheid bij bedrijven die alleen van NOW 1 gebruikgemaakt hebben dan alweer bijna terug was op het 'normale' niveau van voor de pandemie.[8] Onder niet-gebruikers is de werkgelegenheid tijdens de eerste lockdown – ondanks een beperkt omzetverlies – nauwelijks gedaald en lag deze binnen een half jaar alweer op of boven het 'normale' niveau. Ter bekrachtiging van de resultaten van de econometrische analyse geeft in de enquête 70 procent van de bevraagde bedrijven aan dankzij de NOW werknemers in dienst te hebben gehouden tijdens de coronacrisis.

Figuur S.2 De totale werkgelegenheid (fte) in de gebruikersgroep daalt op het dieptepunt van de eerste (t=0) en tweede (t+12) lockdown respectievelijk met 5 en 8 procent (op een gemiddelde van 2,3 miljoen fte)

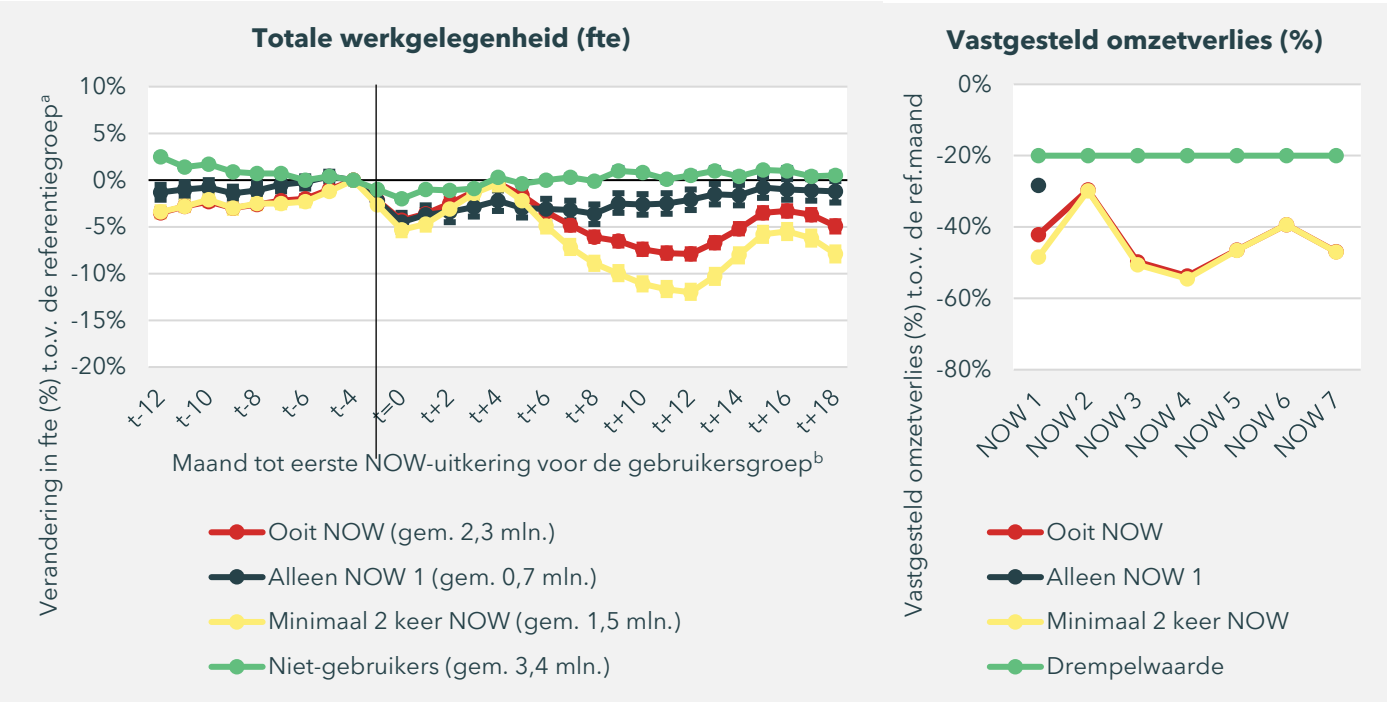

[a] De referentiegroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2017. De referentieperiode betreft de periode van januari 2016 tot en met december 2018.

[b] De (niet-)gebruikersgroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020. De maand van eerste NOW-uitkering is voor 90 procent van de gebruikersgroep maart-juni 2020 (NOW 1). Voor de groep niet-gebruikers zijn alle maanden relatief ten opzichte van april 2020 (t=0).

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

De TOGS/TVL is *zeer waarschijnlijk* doeltreffend geweest in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen bij gebruikers van de regeling tijdens de coronacrisis.[9] Er zijn nauwelijks verschillen in de jaarlijkse ontwikkeling in liquiditeit en solvabiliteit van gebruikers, zowel in vergelijking met de jaarlijkse ontwikkeling in liquiditeit en solvabiliteit van bedrijven in een vergelijkbare periode voor de coronacrisis als ten opzichte van niet-

[8] De mate van complementariteit tussen de NOW en TOGS/TVL is niet vast te stellen, omdat het effect van de steun (NOW al dan niet aangevuld met TOGS/TVL) en de pandemie niet van elkaar onderscheiden kunnen worden. Het is daarom onduidelijk in hoeverre verschillen in de ontwikkeling in werkgelegenheid tussen groepen gebruikers wordt veroorzaakt door verschillen in de impact van de lockdowns of door verschillen in ontvangen steun.

[9] Het gaat hierbij om het kortetermijneffect van de TOGS/TVL op de jaarlijkse ontwikkeling in liquiditeit en solvabiliteit in de periode van 2019 tot en met 2022.

gebruikers tijdens de coronacrisis.[10] Daarnaast geeft in de enquête respectievelijk 75 en 64 procent van de bevraagde bedrijven aan dat de TOGS/TVL heeft bijgedragen aan het voorkomen van respectievelijk liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen tijdens de coronacrisis.

Beide regelingen hebben *zeer waarschijnlijk* ook doeltreffend bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep tijdens de coronacrisis.[11] De econometrische analyses op basis van de CBS Microdata laten zien dat het aandeel bedrijfsopheffingen onder TVL- en NOW-gebruikers ondanks het omzetverlies op korte termijn niet is toegenomen, maar zelfs sterk is afgenomen. Afhankelijk van de combinatie tussen TOGS/TVL en NOW, het aantal opeenvolgende steunrondes en het aantal werkzame personen is de kans op opheffing een jaar na het ontvangen van steun voor gebruikers gemiddeld bijna 1 tot ruim 5 procentpunt lager dan voor bedrijven in een vergelijkbare periode voor de pandemie (waarin het gemiddelde aandeel bedrijfsopheffingen bijna 4 tot 7 procent is). Hoe vaker er gebruikgemaakt is van beide regelingen, hoe kleiner gemiddeld de kans op opheffing. De combinatie van TOGS/TVL en NOW heeft dus een versterkend effect op bedrijfsopheffingen. De kans op opheffing onder niet-gebruikers lag daarentegen iets hoger dan het 'normale' niveau, met name aan het begin van de pandemie. Daarnaast geeft in de enquête 69 procent van de bevraagde bedrijven aan dat de TVL en NOW ervoor hebben gezorgd dat hun bedrijf is blijven bestaan tijdens de coronacrisis.

Neveneffecten TVL en NOW

De TOGS/TVL en NOW hebben naast levensvatbare ook niet-levensvatbare bedrijven in stand gehouden. Het alternatief, namelijk het bewust laten sterven van levensvatbare bedrijven als gevolg van de lockdowns, wordt door interviewrespondenten als economisch en maatschappelijk onwenselijk beschouwd. Het zou niet alleen resulteren in een aanzienlijk verlies van werkgelegenheid, maar ook in verstoringen van de economische en maatschappelijke stabiliteit. Het neveneffect van het tegelijkertijd in stand houden van niet-levensvatbare bedrijven is daarom vrijwel onvermijdelijk, vooral in de beginfase van de coronacrisis, toen de impact onvoorspelbaar was en er weinig bekend was over de duur en de omvang van de crisis. De mate waarin dit plaatsvond was volgens respondenten acceptabel, omdat het alternatief van levensvatbare bedrijven laten sterven onwenselijk was, en mogelijk voor grote paniek, massale werkloosheid en een instorting van de economie had gezorgd. De impact op de economie en arbeidsmarkt als geheel is moeilijk te beoordelen en de langetermijneffecten blijven nog onbekend. Toekomstig onderzoek zal meer inzicht kunnen bieden in de volledige gevolgen van de genomen maatregelen. Eerdere onderzoeksresultaten laten echter zien dat tijdens de coronacrisis wel sprake is geweest van dynamiek op de arbeidsmarkt, ondanks de ontvangen steun. Hieruit blijkt dat de bedrijvendynamiek grotendeels is blijven bestaan en productieve bedrijven hebben kunnen profiteren van de TOGS/TVL en NOW.

Conclusie

Dit onderzoek laat zien wat de bijdrage van zowel de TOGS/TVL als de NOW in het ondersteunen van bedrijven tijdens de coronacrisis is geweest. Uit de econometrische analyses blijkt dat de regelingen *zeer waarschijnlijk* hebben bijgedragen aan het behoud van werkgelegenheid, het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen en het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep tijdens de coronacrisis. Daarnaast blijkt uit de enquête en interviews dat – ondanks enkele kritiekpunten – de regelingen over het algemeen als positief en effectief ervaren zijn door bedrijven die er gebruik van hebben gemaakt. De vraag of de regelingen naast doeltreffend ook doelmatig waren is onderdeel van de kwalitatieve evaluaties naar de doelmatigheid, totstandkoming en uitvoering van beide regelingen. Beide evaluaties worden begin 2024 afzonderlijk van elkaar uitgevoerd.

---

10 Ook hiervoor geldt dat de mate van complementariteit tussen de TOGS/TVL en NOW niet is vast te stellen.

11 Het gaat hierbij om het kortetermijneffect van de TOGS/TVL en NOW op de kwartaalijkse ontwikkeling in bedrijfsopheffingen in de periode van het tweede kwartaal van 2020 tot en met het vierde kwartaal van 2021.

Inhoudsopgave

Samenvatting i

1 Inleiding 1

1.1 Achtergrond en doel 1

1.2 Onderzoeksvragen 1

1.3 Onderzoeksaanpak 3

1.4 Leeswijzer 6

2 Regelingen 7

2.1 Tegemoetkoming ondernemers getroffen sectoren (TOGS) 7

2.2 Tegemoetkoming vaste lasten (TVL) 8

2.3 Tijdelijke noodmaatregel overbrugging werkgelegenheid (NOW) 9

2.4 Beleidstheorie 11

3 Gebruik TVL en NOW 13

3.1 Analyse CBS Microdata 13

3.2 Enquête 20

3.3 Interviews 25

4 Doeltreffendheid TVL en NOW 27

4.1 Werkgelegenheid 27

4.2 Liquiditeit en solvabiliteit 37

4.3 Bedrijfsopheffingen 41

4.4 Impact voorwaarden en aanpassingen daarvan 48

4.5 Synthese doeltreffendheid 49

5 Procesgang TVL en NOW 51

6 Neveneffecten TVL en NOW 58

6.1 Niet-levensvatbare bedrijven 58

6.2 Synthese neveneffecten 60

7 Conclusies 62

7.1 Gebruik TVL en NOW 62

7.2 Doeltreffendheid van de TVL en NOW 62

7.3 Procesgang van de TVL en NOW 63

7.4 Neveneffecten van de TVL en NOW 64

Referenties 65

Bijlage A Beschrijvende statistieken 66

	Bijlage A.1 Gebruik TOGS/TVL en NOW	66
	Bijlage A.2 Werkgelegenheid	70
	Bijlage A.3 Liquiditeit en solvabiliteit	72
	Bijlage A.4 Bedrijfsopheffingen	74
Bijlage B	Econometrische analyses	76
	Bijlage B.1 Werkgelegenheid	76
	Bijlage B.2 Liquiditeit en solvabiliteit	78
	Bijlage B.3 Bedrijfsopheffingen	79
Bijlage C	Verdiepende analyses	82
	Bijlage C.1 Werkgelegenheid	82
	Bijlage C.2 Liquiditeit en solvabiliteit	85
Bijlage D	Vragenlijst enquête	86
Bijlage E	Beschrijvende statistieken enquête	99
Bijlage F	Interviewrespondenten	105
Bijlage G	Gewogen regressieanalyses	106

1 Inleiding

SEO Economisch Onderzoek en Dialogic Innovatie & Interactie evalueren de TVL en de NOW. De evaluatie richt zich op het bepalen van het gebruik, de doeltreffendheid, de procesgang en de mogelijke neveneffecten.

1.1 Achtergrond en doel

De *Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren* (TOGS) en zijn opvolger *Tegemoetkoming Vaste Lasten* (TVL) en de *Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid* (NOW) zijn beide in het leven geroepen aan het begin van de coronaperiode, in het eerste kwartaal van 2020.[12] De regelingen moesten ondernemingen helpen bij het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen, en onnodig werkgelegenheidsverlies voorkomen. Zo kon de economische schade van de coronapandemie beperkt worden. Het doel van deze evaluatie is om op kwantitatieve wijze te beoordelen in welke mate de regelingen doeltreffend zijn geweest. Is deze evaluatie is de doelmatigheid van TVL en NOW nadrukkelijk geen onderdeel, omdat dit onderzocht wordt in twee aparte kwalitatieve vervolgevaluaties.

1.2 Onderzoeksvragen

In dit onderzoek wordt gebruikgemaakt van een *mixed methods* aanpak. Er is niet één methode om alle vragen te beantwoorden. Voor sommige vragen worden zelfs meerdere methodes gecombineerd om te komen tot een antwoord. Er wordt gebruikgemaakt van vier methodes: econometrische analyse, een enquête onder bedrijven, interviews van stakeholders en deskresearch. Door deze *mixed methods* aanpak wordt de vierde trede van de effectladder bereikt.[13] De uitkomsten op het gebied van doeltreffendheid kunnen daarom worden aangeduid als "zeer waarschijnlijk", maar niet als "bewezen" omdat er geen sprake is van een (quasi-)gerandomiseerd experiment. Als in dit rapport gesproken wordt over doeltreffendheid, gaat het dus om zeer waarschijnlijke en niet om bewezen doeltreffendheid.

Tabel 1.1 toont de relatie tussen de onderzoeksvragen en onderzoeksmethodes. Op de rijen staan de onderzoeksvragen die we hebben geclusterd rondom vier onderwerpen: (A) gebruik TVL en NOW, (B) doeltreffendheid van TVL en NOW, (C) procesgang van TVL en NOW en (D) neveneffecten van TVL en NOW. Hierbij werken we met een vijfpuntsschaal. Een score van 0 betekent dat de methode niet wordt gebruikt om antwoord te krijgen op de vraag. Een score van 4 betekent dat de methode een volledig antwoord kan geven op de vraag. De scores hier tussenin betekenen verschillende gradaties waarin met de betreffende methode antwoord kan worden gegeven op de vraag.

---

12 De regelingen worden verder toegelicht in Hoofdstuk 2.

13 De effectladder laat zien hoe 'hard' de doeltreffendheid van beleid is aangetoond op een schaal van 1 "mogelijk (in)effectief" tot 5 "bewezen (in)effectief" en is afhankelijk van de gebruikte onderzoeksmethode(n). De effectladder is opgesteld op basis van wetenschappelijke literatuur (Farrington e.a., 2002; Commissie Theeuwes, 2012), ervaringen met de effectladder bij het ministerie van EZK en in de jeugdzorg, en de ervaring van SEO met doeltreffendheidsonderzoek.

Tabel 1.1 Onderzoeksvragen en gebruikte onderzoeksmethoden

Onderzoeksvraag	Econometrische analyse	Enquête	Interviews	Deskresearch
A. Gebruik TVL en NOW				
1. Wat was het gebruik van TVL en NOW? (aantal bedrijven, toegekende bedragen, grootteklasse, sector, gezondheid bedrijf, duur gebruik, etc.)	4	0	0	2
2. Hoeveel bedrijven hebben van zowel TVL als NOW gebruikgemaakt?	4	0	0	2
3. Welke soort bedrijven hebben *alleen* gebruikgemaakt van TVL of NOW?	4	0	0	2
4. Waarom hebben sommige bedrijven uitsluitend gebruikgemaakt van TVL of NOW?	0	3	2	0
B. Doeltreffendheid van de TVL en NOW				
1. Was NOW doeltreffend in het voorkomen van vermijdbaar baanverlies bij de doelgroep?	3-4	2	2	2
2. Was TVL doeltreffend in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen bij de doelgroep?[1]	3-4	2	2	2
3. In hoeverre hebben NOW en TVL bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven?	3-4	2	2	2
4. Voor welke voorwaarden is er waarom gekozen en wat was de impact op de doeltreffendheid hiervan?	2	2	3	3
5. Welke gevolgen hebben de aanpassingen (verruimend en beperkend) in de loop van de tijd van zowel TVL als NOW gehad voor de doeltreffendheid van het instrument?	2-3	1	2	2
C. Procesgang van de TVL en NOW				
1. Waarom hebben bedrijven wel/niet deelgenomen aan de NOW en TVL?	0	3	1	0
2. Waren NOW en TVL voldoende gebruiksvriendelijk om aan te vragen?	0	3	1-2	0
3. Welke verwachtingen hadden bedrijven van TVL en NOW? Zijn ze uitgekomen?	0	3	1	0
D. Neveneffecten van de TVL en NOW				
1 Zijn er als gevolg van TVL en NOW niet-levensvatbare bedrijven in stand gehouden? Zo ja, hoeveel?	2	1	1	2
2. Wat was over de tijd de verstorende impact op de economie en de arbeidsmarkt van NOW en TVL?	1	1	2	3

Bron: SEO Economisch Onderzoek en Dialogic (2023)

1.3 Onderzoeksaanpak

Dit onderzoek gebruikt vier verschillende onderzoeksmethodes. Door bevindingen uit de (econometrische) analyses van de CBS Microdata waar mogelijk te vergelijken met bevindingen uit de enquête, interviews en deskresearch ontstaat een grondige en vanuit verschillende invalshoeken belichte onderbouwing van de gevonden effecten. Bovendien beperken we hiermee risico's; als een analyse op sommige punten geen eenduidige resultaten oplevert, kunnen de enquêtegegevens en interviews alsnog zorgen voor heldere uitkomsten.

CBS Microdata

Dit onderzoek gebruikt CBS Microdata om het gebruik van de TVL- en NOW-regelingen in beeld te brengen. Daarnaast gebruiken we het gekoppelde databestand ook om de doeltreffendheid van de regelingen te bepalen. De administratieve gegevens van het gebruik van beide regelingen zijn hiervoor gekoppeld aan reguliere bedrijfsstatistieken van het CBS. De econometrische analyses op basis van CBS Microdata richten zich op het bepalen van het effect van de regelingen op werkgelegenheid, bedrijfsbeëindiging en solvabiliteit en liquiditeit. Hiervoor schatten we verschillende difference-in-differences modellen en maken we gebruik van een eventstudie-benadering om dynamische effecten in kaart te brengen. De econometrische onderzoeksaanpak staat uitgewerkt bij de verschillende uitkomstmaten die zijn onderzocht, toegespitst op basis van de beschikbare data. Verdere details over de econometrische aanpak staan beschreven in Bijlage B.

Enquête

In dit onderzoek hebben we een enquête uitgezet onder zowel gebruikers als niet-gebruikers van de TVL en NOW. Voor het samenstellen van het panel hebben we gebruikgemaakt van de database van het bedrijf Innovatiespotter. Innovatiespotter heeft een database met hierin alle bedrijven met een KvK-inschrijving en het e-mailadres dat ze bij de KvK hebben opgegeven. Uit deze database kunnen we een *volledig willekeurige steekproef* en een *gestratificeerde willekeurige steekproef* halen. Het verschil tussen deze opties is dat we bij de gestratificeerde willekeurige steekproef strata van een bepaalde samenstelling en grootte kiezen, en **daarbinnen** een willekeurige steekproef trekken. Dit hebben we gedaan om te zorgen dat er genoeg grote(re) bedrijven in de steekproef belanden. Als we een volledig willekeurige steekproef hadden getrokken was de kans groot geweest dat vooral kleine bedrijven benaderd waren voor deze vragenlijst, en dat het absolute aantal grotere bedrijven dat de vragenlijst volledig invulde te klein zou zijn om representatieve uitspraken te doen (zie hiervoor Figuur 1.1).

Bij het trekken van de gestratificeerde willekeurige steekproef hebben we alleen bedrijven meegenomen die aan bepaalde parameters voldeden, te weten:

- Het oprichtingsjaar van het bedrijf moest vóór 2023 liggen. Bedrijven die in 2023 zijn opgericht konden immers sowieso nooit gebruikmaken van de regelingen;
- Het bedrijf moest economisch actief zijn. Beëindigde bedrijven reageren immers niet op een enquêteverzoek. Dit zorgt natuurlijk voor een selectie-effect door middel van *survivor bias*. Dit is echter niet te voorkomen omdat we geen mailadressen hebben van personen die beëindigde bedrijven kunnen vertegenwoordigen. Op basis van alleen de enquête kunnen we dus geen beeld geven van de bedrijven die tijdens de coronacrisis failliet zijn gegaan. Dit levert een onvolledig beeld op. De gevolgen hiervan zijn geminimaliseerd door in de gesprekken met de brancheorganisaties en uitvoerende organisaties te vragen naar de ervaringen van bedrijven die

gedurende de coronacrisis failliet zijn gegaan. Daarnaast zijn er tijdens de coronaperiode ook historisch weinig bedrijven failliet gegaan[14];

- Het bedrijf moest minimaal één werknemer hebben. Hier vallen ook eenmanszaken onder. Dit om te voorkomen dat de enquête gevuld zou zijn met holdings en BV's waarin geen activiteiten worden ondernomen. Dit zou er namelijk voor zorgen dat veel bedrijven die onder dezelfde entiteit vallen vaker dan één keer in de steekproef komen en dit geeft een vertekend beeld. Ook sluiten we hiermee bedrijven zonder werknemers uit, omdat die sowieso geen recht hadden op NOW. Deze bedrijven hadden wel recht op de TOGS/TVL;
- Het bedrijf moest een hoofdvestiging zijn. Dit hebben we wederom gedaan om te voorkomen dat meerdere bedrijven onder dezelfde entiteit in de steekproef konden belanden.

De enquête is uitgestuurd via de surveysoftware van Dialogic, genaamd Diadashboard. De gebruikte vragenlijst is te vinden in Bijlage D.

Na sluiting van de enquête hebben we een responsanalyse uitgevoerd:

- De vragenlijst is 1.203 keer volledig ingevuld en 25 keer grotendeels[15]. Dit levert dus een respons van 1.228 unieke bedrijven op. Deze bedrijven hebben hun mening gegeven over de TOGS/TVL-regeling en/of de NOW-regeling;
- De responsrate verschilt enigszins tussen de verschillende bedrijfsgroottes waaronder de vragenlijst is uitgezet (zie Figuur 1.1). Bedrijven met 1 werknemer vulden de vragenlijst minder in. Dit is geen probleem omdat we geen analyse willen doen die voor 80 procent rust op de ervaringen van ZZP'ers en bedrijven met weinig werknemers (hoewel natuurlijk een belangrijke doelgroep), maar waarin ook grotere bedrijven goed vertegenwoordigd zijn;
- Daarnaast zijn, in verhouding tot de totaalcijfers van de Nederlandse populatie, de (middel)grote bedrijven (tot 250 personeelsleden) iets oververtegenwoordigd in onze respons. Doordat het absolute aantal respondenten voor deze groep nu ook groter is, kunnen we representatievere uitspraken over deze groep bedrijven doen.

In de hoofdtekst presenteren we uitkomsten van de **ongewogen** steekproef. We hebben als robuustheidscheck ook een weging uitgevoerd op basis van bedrijfsgrootte en de vertegenwoordiging van bedrijven in de **gehele populatie**. We passen een lineaire weging toe. Hiermee wordt de weegfactor gebaseerd op de vertegenwoordiging van bedrijven van een bepaalde grootte in de populatie en de steekproef. Een rekenvoorbeeld: als een groep bedrijven 50 procent voorkomt in de populatie en 25 procent in de steekproef wordt de weegfactor: 0.50/0.25 = 2.00. Deze weegfactoren hebben we toegepast in al onze regressies met enquêtedata. De berekende weegfactoren en uitkomsten van deze gewogen regressies zijn te vinden in Bijlage G. De verschillen van deze gewogen regressies en de ongewogen regressies uit de hoofdtekst zijn zeer beperkt wat betekent dat onze **resultaten robuust zijn** voor de parameters die in de regressies van enquêteresultaten zitten.

14 https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/leren-met-het-cbs/conjunctuurbekerstrijd/te-voorspellen-indicatoren/faillissementen-bedrijven

15 Dit zijn bedrijven die in ieder geval over één van de twee regelingen inhoudelijk hebben gereageerd.

Figuur 1.1 Weergave van de verdeling van bedrijven op basis van aantal werkzame personen in het geheel van uitgestuurde vragenlijsten volgens de data van Innovatiespotter, en in de respons op de vragenlijst volgens de data van Innovatiespotter

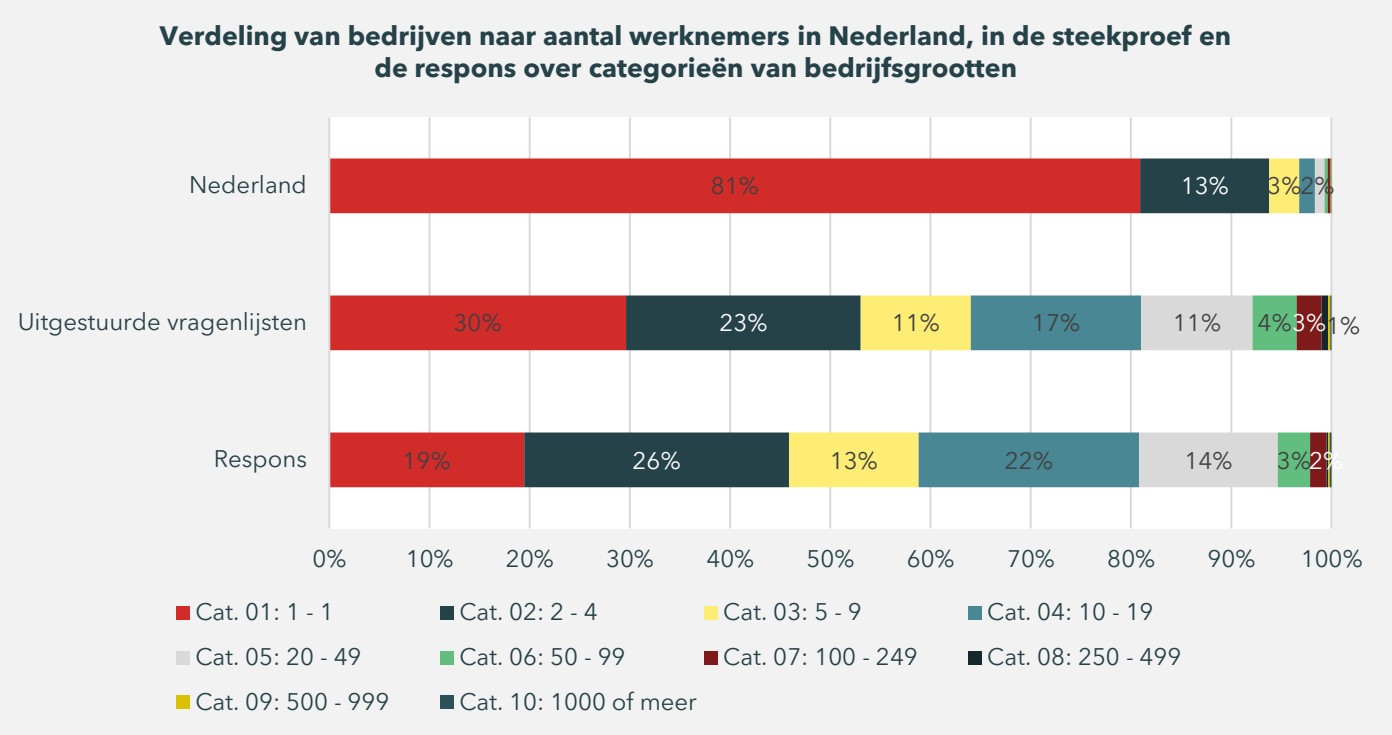

Bron: Enquête

Voor de analyse van de enquête hebben we zowel descriptieve als statistische analyses verricht. De descriptieve analyse bestaan uit rechte tellingen van antwoorden op vragen en stellingen. Met de statistische analyses onderzoeken we of er significante correlaties zitten tussen bepaalde achtergrondkenmerken van bedrijven en uitkomsten van de enquête. De achtergrondkenmerken die we hanteren zijn grootte en financiële gezondheid. We hebben omzet niet meegenomen als controlevariabele in de regressies omdat deze controlevariabele zeer sterk en significant correleert met zowel grootte ($r = 0.7$, $p < 0.000005$) als financiële gezondheid ($r = 0.11$, $p < 0.0005$). Om multicollinearitei te voorkomen nemen we daarom alleen grootte en financiële gezondheid mee als controlevariabelen. Voor al deze variabelen weten we alleen in welke categorie een bedrijf valt, wat betekent dat we deze variabelen categorisch meten. In Bijlage E staat uitgewerkt hoe we deze kenmerken op basis van de enquête gemeten hebben.

Descriptieve statistieken voor deze achtergrondvariabelen en het oprichtingsjaar hebben we ook bijgevoegd in Bijlage E. Voor het toetsen van significante correlaties gebruiken we lineaire regressies bij categorische uitkomstvariabelen en een binaire logistische regressie voor binaire uitkomstvariabelen. Voor de statistische groepentoets zou normaal een t-test of ANOVA geschikt zijn, maar het feit dat al onze uitkomstvariabelen categorisch of binair zijn maakt deze methoden minder geschikt. In alle regressietabellen rapporten we ook de standaarddeviaties. In de figuren hieronder geven we alvast het door bedrijven gerapporteerde verloop in financiële gezondheid, omzet en fte gedurende de coronaperiode weer, om inzicht te verschaffen in de karakteristieken van de enquêtesteekproef.

Interviews

We hebben in dit onderzoek elf interviews afgenomen met respondenten die inzicht konden verschaffen in de doeltreffendheid en de procesgang van de TVL en de NOW. We maken onderscheid tussen de volgende typen respondenten: (1) beleidsmakers die betrokken waren bij het maken van het TVL- en NOW-beleid, (2) uitvoerders van de regelingen, (3) intermediairs die ondersteuning bij aanvragen doen en (4) vertegenwoordigers van de sectoren die gebruik konden maken van de regeling(en). De interviewrespondenten staan in Bijlage F. Van alle interviews is een gespreksverslag gemaakt en ter validatie voorgelegd aan de respondent. Dit verslag is gebruikt voor de analyse. Deze interviews duurden tussen de 45 en de 90 minuten. Afhankelijk van de voorkeur van de respondent vonden ze online of face-to-face plaats.

Deskresearch

Dit onderzoek gebruikt deskresearch binnen verschillende onderdelen van de evaluatie. Allereerst is deskresearch gebruikt voor het geven van een overzicht van de verschillende regelingen. Dit overzicht maakt onderscheid tussen de vormgeving van de regelingen, de voorwaarden waar bedrijven aan moeten voldoen om gebruik te kunnen maken van de regelingen en de ontwikkeling van de regelingen over tijd. Daarnaast is deskresearch gebruikt om bevindingen op basis van de CBS Microdata waar mogelijk te vergelijken met bevindingen uit eerdere onderzoeken en rapportages.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 beschrijven we de regelingen op basis van onze uitgevoerde deskstudie. In hoofdstuk 3 tot en met hoofdstuk 6 bespreken we de resultaten van onze analyse. Hoofdstuk 3 staat in het teken van het gebruik van de TVL en NOW, hoofdstuk 4 gaat over de doeltreffendheid van de TVL en NOW, hoofdstuk 5 over de procesgang en hoofdstuk 6 over de mogelijke neveneffecten. In elk hoofdstuk bespreken we de resultaten van de voor dat hoofdstuk gebruikte methodes (econometrische analyses, enquête en interviews. We eindigen elk hoofdstuk met een synthese waarin we de belangrijkste uitkomsten van de methodes samenvatten en reflecteren op de onderzoeksvraag.

2 Regelingen

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de vormgeving, de voorwaarden en de ontwikkeling van de TOGS, de TVL en de NOW.

2.1 Tegemoetkoming ondernemers getroffen sectoren (TOGS)

De TOGS was de eerste steunmaatregel voor bedrijven tijdens de coronapandemie, en werd op 27 maart 2020 bekendgemaakt in de Staatscourant. Aanvragen konden tot en met 26 juni 2020 worden ingediend. Ondernemers in de vastgestelde getroffen sectoren konden een eenmalige tegemoetkoming van euro 4.000 ontvangen, die zij naar eigen inzicht mochten besteden. Volgens de Staatscourant was het doel van de regeling het '*Snel bieden van een 'eerste helpende hand' voor ondernemingen die hun inkomsten grotendeels zien teruglopen terwijl een groot deel van hun vaste lasten doorlopen en hun uitgaven in veel gevallen al zijn gedaan.*'

2.1.1 Voorwaarden

- Het bedrijf stond op of voor 15 maart ingeschreven in het Handelsregister.
- De SBI-code van de hoofd- of nevenactiviteit van het bedrijf stond op de lijst met vastgestelde SBI-codes.
- Onderneming verwacht ten minste euro 4.000 aan omzetverlies te lijden als gevolg van de coronamaatregelen.
- Onderneming heeft ten minste euro 4.000 aan vaste lasten.
- Ondernemer was niet failliet/heeft geen surséance van betaling aangevraagd.
- Heeft in het jaar van de aanvraag (2020) en de twee belastingjaren ervoor niet meer dan euro 200.000 aan overheidssteun ontvangen.
- De onderneming heeft maximaal 250 werknemers. Dit blijkt uit de inschrijving in het Handelsregister van de KvK.
- Onderneming heeft een fysieke vestiging in Nederland op een ander adres dan het privéadres of is fysiek afgescheiden van de privéwoning met een eigen opgang of toegang. Uitgezonderd zijn horecaondernemingen en ambulante ondernemingen (op basis van SBI-code).

De aanvragen werden door RVO gecontroleerd aan de hand van de gegevens uit het Handelsregister (peildatum 15 maart 2020); tevens werd via KvK een faillissementscontrole uitgevoerd. De beslistermijn was drie weken vanaf ontvangst van de aanvraag; bij uitstel hiervan moest de onderneming op de hoogte gesteld worden. Binnen vijf jaar na de verstrekking behoudt de minister het recht om de tegemoetkoming te herzien of in te trekken, als blijkt dat deze niet in overeenstemming met de beleidsregel is verstrekt.

2.1.2 Ontwikkelingen

De TOGS is eenmalig opengesteld. De regeling is drie keer uitgebreid door meer SBI-codes toe te voegen aan de lijst met vastgestelde SBI-codes. Dit was op 28 maart, 7 april en 12 juni 2020.

2.2 Tegemoetkoming vaste lasten (TVL)

Op 30 juni 2020 is de TOGS opgevolgd door de 'Regeling subsidie financiering vaste lasten MKB COVID-19', beter bekend als de Tegemoetkoming vaste lasten (TVL)[16]. In totaal zijn er zeven TVL-aanvraagperiodes geweest, alle volgens het voorschotprincipe. De TVL bood snelle liquiditeitssteun aan bedrijven in de coronapandemie. Ondernemingen vroegen omzet aan op basis van het verwachte omzetverlies. Op basis van deze gegevens berekende RVO het voorschot van 80 -procent van de TVL-subsidie. Later, bij de vaststellingsaanvraag, gaf de onderneming het definitieve omzetverlies door waarna de definitieve subsidie werd vastgesteld en het eventueel resterende bedrag werd uitgekeerd. Voor sommige ondernemers met een definitief lager omzetverlies leidde dit tot een lager subsidiebedrag dan het voorschotbedrag en diende dit verschil terugbetaald te worden. Een bedrag tot euro 500 hoefden ondernemers niet terug te betalen. De reguliere TVL was tot en met het einde van de coronapandemie (Q1 2022, 31 maart 2022) opengesteld. In totaal zijn er 464.143 aanvragen geweest, die samen goed waren voor een toegekend bedrag van bijna euro 10.1 miljard (incl. TOGS). Het vaststellingsbedrag van de TVL loopt nog steeds; op peildatum 1 mei 2023 was 99 procent van de ruim 420.000 vaststellingen afgehandeld.

Het doel van de regeling is gedurende de coronaperiode iets gewijzigd. Bij TVL 1 tot TVL Q4 2020 was het doel: '*Beschikken over voldoende liquide middelen om de komende maanden de vaste lasten te kunnen blijven betalen en hun onderneming draaiende te houden, ook als zij minder omzet behalen*' (TVL 2) en 'De regeling subsidie financiering vaste lasten MKB COVID-19 biedt MKB-ondernemingen in sectoren, die direct of indirect geraakt zijn door de overheidsmaatregelen ter bestrijding van het coronavirus, een subsidie voor de vaste lasten. Doel is dat deze bedrijven hiermee over voldoende liquide middelen beschikken om de vaste lasten te kunnen blijven betalen en hun onderneming draaiende te houden, ook als ze minder omzet behalen.' (TVL 3).

Vanaf TVL Q1 2021 werd het doel: *'Aan ondernemingen die direct of indirect geraakt zijn door de overheidsmaatregelen ter bestrijding van het coronavirus, wordt een subsidie verstrekt voor de vaste lasten op grond van de Regeling subsidie vaste lasten financiering COVID-19 (hierna TVL).'*

2.2.1 Voorwaarden & ontwikkelingen

Gedurende de coronacrisis werd de TVL met haar voorwaarden geactualiseerd. In het algemeen golden voor de TVL de volgende voorwaarden:

1. Een onderneming of groep verbonden ondernemingen verwachtte minimaal 30 procent of meer omzetverlies in het kwartaal van de aanvraag vergeleken met hetzelfde kwartaal van 2019 of 2020;
2. De onderneming stond op 15 maart 2020 (voor aanvragen t/m Q1 2021) of 30 juni 2020 (voor latere aanvragen) ingeschreven bij de KvK en had minimaal een vestiging in Nederland, met een aparte voordeur of opgang van het huisadres;
3. De onderneming of de groep verbonden ondernemingen was op 31 december 2019 niet in financiële moeilijkheden. Dit gold ook voor de buitenlandse verbonden ondernemingen;
4. De onderneming of groep ondernemingen moest binnen de coronaperiode onder een totaalbedrag aan overheidssteun voor vaste lasten blijven. Dit bedrag hing af van de sector.

Voor bepaalde SBI-codes golden er specifieke voorwaarden. Bij de TVL werd ook gewerkt met een derdenverklaring bij startende ondernemers met een aanvraag boven de euro 25.000 en een accountantsverklaring

[16] RVO (2023). Steun voor ondernemers in coronatijd. Eindrapport Tegemoetkoming Vaste Lasten. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland; RVO (2023). Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL). Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

bij een aanvraag boven de euro 125.000 vanaf Q1 2021, waarbij volstaan kon worden met een rapport van feitelijke bevindingen of een samenstellingsverklaring afhankelijk van de verleningsaanvraag en de vaststellingsaanvraag.

De TVL is regelmatig geactualiseerd. Een aantal ontwikkelingen lichten we uit in deze paragraaf:

- Er is een speciale openstelling geweest voor grote ondernemingen in het eerste kwartaal van 2021;
- Er is een speciale openstelling geweest voor starters in het eerste kwartaal van 2021, vierde kwartaal van 2021 en eerste kwartaal van 2022;
- Het minimale bedrag aan vaste lasten dat een bedrijf moest hebben om in aanraking te komen voor de TVL werd gedurende de coronapandemie steeds lager; dit bedrag was euro 4.000 in de eerste openstelling (Q3 2020), euro 3.000 in Q4 2020 en euro 1.500 vanaf Q1 2021;
- Vanaf TVL1 konden MKB'ers de TVL ook apart aanvragen, ook als ze onderdeel zijn van een groep. Voor niet-mkb ondernemingen gold: één aanvraag per groep.

2.3 Tijdelijke noodmaatregel overbrugging werkgelegenheid (NOW)

Met behulp van de NOW[17] kon een bedrijf tijdens de coronacrisis zijn werknemers met een vast of flexibel contract doorbetalen en in dienst houden, zodat zoveel mogelijk werkgelegenheid in stand gehouden werd. In totaal is in het kader van de NOW euro 23,5 miljard aan voorschotten uitgekeerd. Een ondernemer vroeg op basis van zijn geschatte omzetverlies eerst een voorschot aan, wat bij goedkeuring door het UWV aan de ondernemer werd uitgekeerd. De hoogte van het voorschot varieerde per NOW-aanvraagperiode. Achteraf werd de definitieve tegemoetkoming berekend op basis van de definitieve loonsom en het werkelijke omzetverlies dat een werkgever opgaf in de vaststellingsaanvraag. Voor sommige ondernemers betekent deze definitieve berekening van de tegemoetkoming dat ze een nabetaling ontvangen achteraf, als bijvoorbeeld het omzetverlies hoger uitvalt. Andere ondernemers moesten een deel terugbetalen, als bijvoorbeeld de opgetelde loonsom van de berekende periode lager was of als het werkelijke omzetverlies lager uitviel. Per aanvraagperiode waren er verschillende marges en randvoorwaarden waarbij de loonsom en omzetverlies mochten afwijken van de geschatte waarden van het voorschot, voordat de ondernemers (een deel van) het voorschot moesten terugbetalen. Er zijn in totaal acht aanvraagperiodes voor de NOW geweest[18]:

1. NOW 1: maart – mei 2020. Maximale tegemoetkoming was 90 procent;
2. NOW 2: juni – september 2020. Maximale tegemoetkoming was 90 procent;
3. NOW 3.1: oktober – december 2020. Maximale tegemoetkoming was 80 procent;
4. NOW 3.2: januari – maart 2021. Maximale tegemoetkoming was 85 procent;
5. NOW 3.3: april – juni 2021. Maximale tegemoetkoming was 85 procent;
6. NOW 4: juli – september 2021. Maximale tegemoetkoming was 85 procent;
7. NOW 5: november – december 2021. Maximale tegemoetkoming was 85 procent;
8. NOW 6: januari – maart 2022. Maximale tegemoetkoming was 85 procent.

[17] Rijksoverheid (2023). Overzicht steun- en herstelpakket. Coronavirus: financiële regelingen. Rijksoverheid.nl; UWV (2023). Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid (NOW). Amsterdam: Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen

[18] Zo vraagt u de definitieve berekening NOW aan | UWV | Werkgevers

2.3.1 Voorwaarden & ontwikkelingen

Bij de NOW werd onderscheid gemaakt tussen organisaties die wel of niet controleplichtig zijn voor de jaarrekening. Om controleplichtig te zijn voor de jaarrekening, moet een organisatie aan twee van de onderstaande drie criteria voldoen:

1. De organisatie heeft een balanstotaal van minimaal euro 6 miljoen;
2. De organisatie heeft een omzet van euro 12 miljoen (netto-omzet over het boekjaar);
3. De organisatie heeft minimaal 50 personeelsleden.

Afhankelijk van het subsidiebedrag dat een organisatie aanvroeg, was een aanvullende accountsverklaring of derdenverklaring nodig bij de aanvraag voor de vaststellingsaanvraag en definitieve berekening. Een accountantsverklaring is een verklaring van een registeraccountant of een gecertificeerde accountants-administratieconsulent over de betrouwbaarheid van de financiële administratie. Een derdenverklaring is een verklaring van een externe deskundige waarin het omzetverlies wordt bevestigd. Er waren drie soorten accountantsverklaringen: (1) Assurancerapport met een redelijke mate van zekerheid. Dit bevat een oordeel van de accountant; (2) Assurancerapport met een beperkte mate van zekerheid. Dit bevat een conclusie van de accountant; (3) Samenstellingsverklaring, deze wordt verstrekt bij een aan assurance verwante opdracht.

Verder golden op hoofdlijnen de volgende voorwaarden:

1. Afhankelijk aan de NOW-aanvraagperiode, verviel het recht op de tegemoetkoming als het bedrijf na een bepaalde datum was gestart;
2. Als onderdeel van een concern, moesten de periode en het percentage omzetverlies overeenkomen met die van andere onderdelen van het concern. Omzetverlies van buitenlandse rechtspersonen die geen Nederlands loon hebben, tellen niet mee;
3. Bij het aanvragen van een definitieve berekening op werkmaatschappijniveau geldt dat de periode van het omzetverlies overeen moet komen met dat van de andere werkmaatschappijen binnen het concern. Het percentage mag wel verschillen tussen de werkmaatschappijen;
4. Bij het ontvangen van NOW gaat een organisatie ermee akkoord dat de naam van de organisatie, de vestigingsplaats, het voorschot en de definitieve tegemoetkoming openbaar worden gemaakt in het Register NOW.

Het doel van de NOW is om de werkgevers tegemoet te komen in de betaling van de loonkosten, indien sprake is van een acute terugval in de omzet. Voor de aanvraagperiode van de NOW 1 moest de omzet terugvallen met ten minste 20 procent, gedurende een periode van drie maanden, vanwege een vermindering in bedrijvigheid door buitengewone omstandigheden die in redelijkheid niet tot het normale ondernemersrisico kunnen worden gerekend, zodat zij werknemers in dienst kunnen houden voor de uren die zij werkten voordat sprake was van deze terugval.

Voor de aanvraagperiode van de NOW 2 werd de periode dat de omzet terugvalt met ten minste 20 procent aangepast naar vier maanden. Ook werd er aan het doel toegevoegd dat er geen winst of bonussen mochten worden uitgekeerd of eigen aandelen worden aangekocht. Daarnaast werd eraan toegevoegd het doel dat werkgevers zoveel mogelijk werknemers in dienst kunnen houden.

Vanaf de aanvraagperiode van de NOW 3 werd het percentage dat de omzet terugvalt aangepast naar een per tranche verschillend minimum percentage, gedurende een periode van drie maanden. Ook werd er in het doel

opgenomen dat werkgevers zich samen met de werknemers kunnen voorbereiden op en aanpassen aan de nieuwe economische situatie.

2.4 Beleidstheorie

Een goede beleidsevaluatie bevat ook een heldere beschrijving van de doelen en werking van het beleid. De beleidstheorie is een methode om de doelen en werking van een te evalueren regeling vanuit theoretisch perspectief in kaart te brengen. Beleid bestaat vaak uit meerdere samenhangende onderdelen die elk ook weer meerdere effecten kunnen hebben. Hierdoor ontstaan er ketens van oorzaak en gevolg. Een beleidstheorie brengt deze ketens met behulp van een pijlenschema of doelenboom visueel in kaart en beschrijft daarmee het veronderstelde verband tussen de afzonderlijke schakels.

Vanuit de opdrachtgever is ten behoeve van deze evaluatie de beleidstheorie voor zowel de TVL alsook voor de NOW aangeleverd. Het opstellen van de beleidstheorie zelf is geen onderdeel van dit onderzoek. De pijlenschema's van beide beleidstheorieën zijn weergegeven op de volgende pagina. Beide beleidstheorieën geven aan welke effecten theoretisch te verwachten zijn en geven tevens inzicht in de redenen voor deze effecten. De kern van de beleidstheorie bestaat uit de oorzakelijke verbanden die worden verondersteld: van inputs via activiteiten naar outputs, outcomes en impacts. De pijlen in de figuur representeren deze oorzakelijke verbanden.

Het onderzoek voor deze evaluatie gebruikt verschillende onderzoeksmethoden om te bepalen of de beschreven inputs en activiteiten uit beide beleidstheorieën inderdaad tot de veronderstelde outcomes en impacts leiden.

Figuur 2.1 Beleidstheorie TVL en NOW

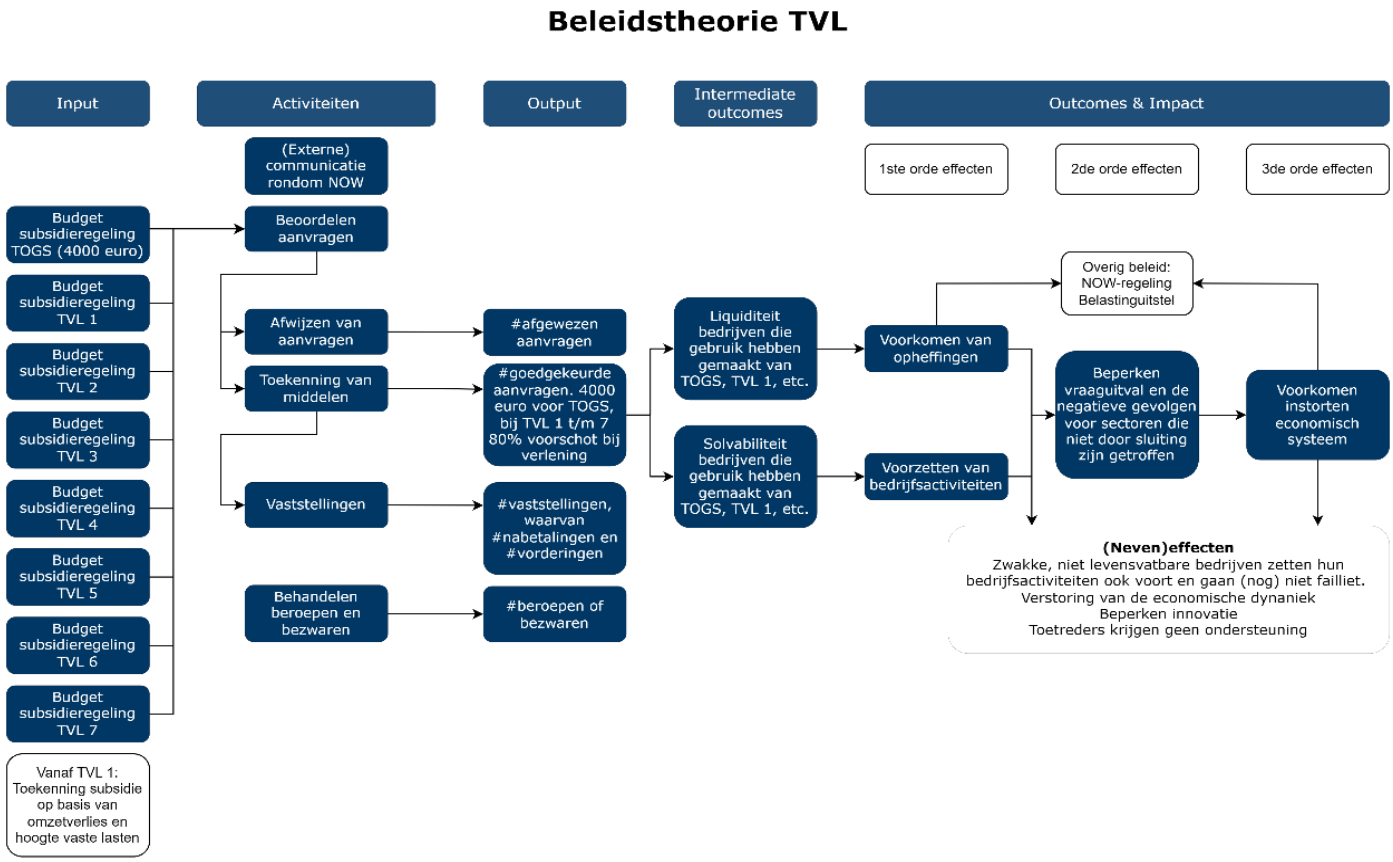

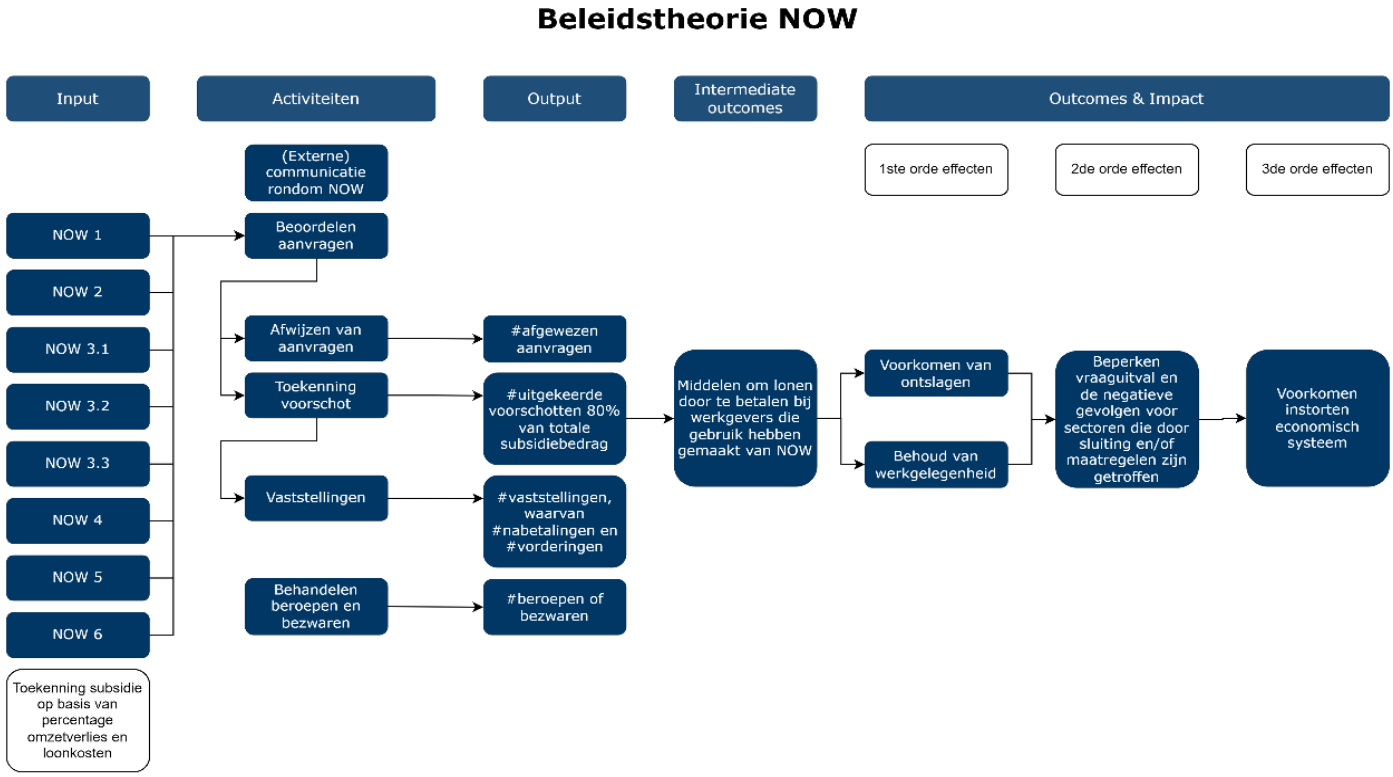

Bron: SEO en Dialogic

3 Gebruik TVL en NOW

Dit hoofdstuk geeft inzicht in het gebruik van de TVL en de NOW. Naast aantallen bedrijven en ontvangen steun, laat het hoofdstuk ook zien welk soort bedrijven gebruikmaken van de regelingen.

3.1 Analyse CBS Microdata

De administratieve gegevens van het gebruik van beide regelingen zijn in de Microdata-omgeving van het CBS gekoppeld aan reguliere bedrijfsstatistieken. Het resulterende databestand is gebruikt om het gebruik van de regelingen in kaart te brengen.[19]

Figuur 3.1 laat zien dat in totaal hebben bedrijven bijna 34 miljard euro aan TOGS/TVL en/of NOW (aan voorschot) ontvangen tijdens de coronacrisis. Hiervan is circa 23,2 miljard aan NOW en circa 10,5 miljard aan TOGS/TVL uitgekeerd. Het gebruik van beide steunmaatregelen was – mede door de grote mate van onzekerheid – relatief hoog aan het begin van de coronacrisis. Zo lag het aantal uitgekeerde voorschotten voor de TOGS beduidend hoger dan het aantal voorschotten voor de TVL in latere periodes. Ook het aantal NOW uitgekeerde voorschotten was het hoogst bij NOW 1 en lag beduidend lager in latere aanvraagperiodes. Ongeveer de helft van de TVL-gebruikers maakte ook gebruik van de NOW. NOW-gebruikers maken in vergelijking met TOGS/TVL-gebruikers vaker gebruik van beide regelingen.

Figuur 3.1 Tijdens de coronacrisis is 10,5 miljard aan TOGS en TVL en 23,2 miljard aan NOW uitgekeerd

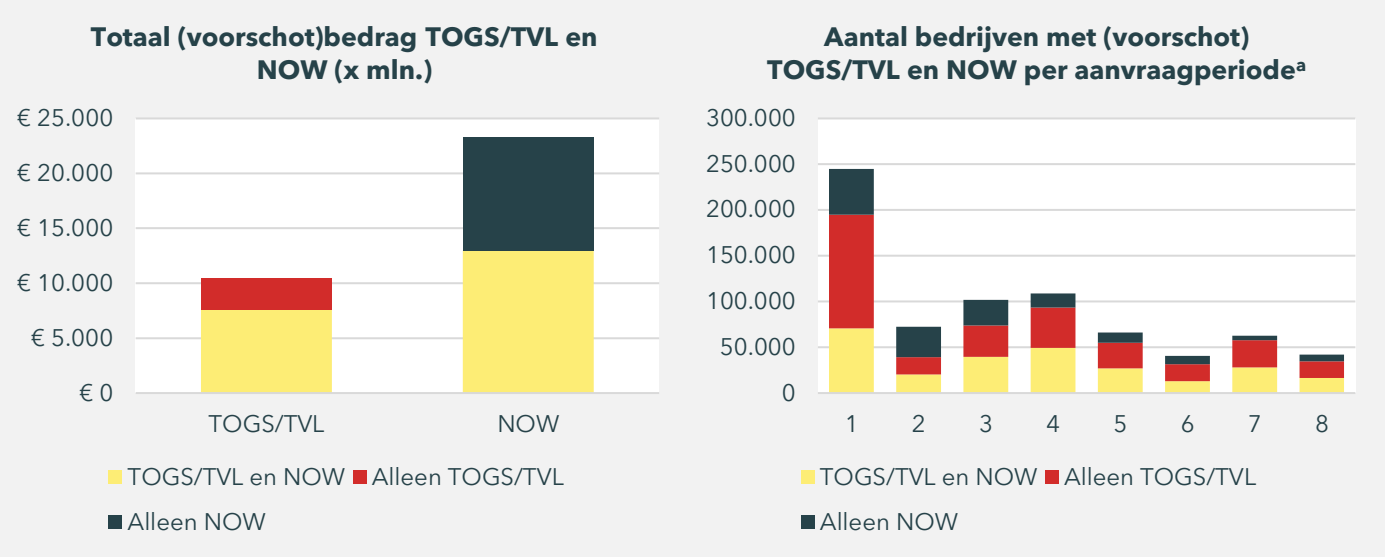

[a] Aanvraagperiodes: 1 = TOGS en NOW 1, 2 = TVL 1 en NOW 2, 3 = TVL Q4 2020 en NOW 3.1, 4 = TVL Q1 2021 en NOW 3.2, 5 = TVL Q2 2021 en NOW 3.3, 6 = TVL Q3 2021 en NOW 4, 7 = TVL Q4 2021 en NOW 5 en 8 = TVL Q1 2022 en NOW 6.

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

[19] Het gaat hierbij om de stand van zaken per 30 juni 2022. Dit betreft de meest recente peildatum voor data over het gebruik over de steunmaatregelen in de CBS Microdata. Zie ook Gebruik van steunmaatregelen corona per 30 juni 2022 (cbs.nl).

Figuur 3.2 geeft een overzicht van het aantal uitkeringen van de TOGS en de aantallen voorschotten en vaststellingen van de TVL en de NOW voor de verschillende periodes van de regelingen. Het betreft hierbij de toegekende voorschotten zoals bedrijven die hebben ontvangen uit de verschillende regelingen. De vaststellingen betreffen de vastgestelde bedragen in het kader van de regelingen. De vaststellingen resulteren in combinatie met de voorschotten in mogelijke verschillen wanneer het voorschot hoger dan wel lager was dan het vastgestelde bedrag. De aantallen voor voorschotten en vaststellingen zijn niet noodzakelijkerwijs aan elkaar gelijk doordat voor latere periodes nog niet alle vaststellingen hebben plaatsgevonden of nog geen onderdeel zijn van de data die beschikbaar zijn voor dit onderzoek. Dat de laatste periodes van de TVL en NOW ontbreken in dit overzicht komt doordat deze data nog niet beschikbaar zijn voor dit onderzoek.

De grafiek in het kwadrant linksboven laat zien dat het aantal uitkeringen voor de TOGS beduidend hoger was dan het aantal voorschotten voor de TVL in latere periodes. De aantallen bedrijven welke een TVL-voorschot hebben ontvangen in de verschillende periodes variëren van ruim 30 duizend in Q3 van 2021 tot ruim 90 duizend eerder datzelfde jaar in Q1. Starters en grote ondernemingen kwamen vanaf Q1 2021 in aanmerking voor TVL en zijn onderdeel van deze cijfers. De meerderheid van de bedrijven die TOGS ontvingen heeft daarnaast geen NOW ontvangen. Bij TVL is dit in de meeste periodes gelijker verdeeld, met ongeveer evenveel bedrijven in beide groepen.

De grafiek in het kwadrant rechtsboven van Figuur 3.2 laat het aantal bedrijven zien waarvoor het bedrag is vastgesteld waar zij recht op hebben in het kader van de TVL. Er is hierbij een uitsplitsing gemaakt naar bedrijven waarbij de vaststelling hoger (105 procent of meer), gelijk (tussen de 95 en 105 procent) of lager (95 procent of minder) is aan de toekenning of waarbij de vaststelling gelijk is aan nul. De grafiek laat zien dat de groep waarbij de vaststelling gelijk is aan de toekenning relatief in omvang toeneemt in de latere periodes. Daarnaast zijn er met name voor de TVL uit Q4 van 2020 relatief veel gevallen waarbij de vaststelling hoger is dan de toekenning, terwijl dat voor de andere periodes minder is.

De grafiek in het kwadrant linksonder van Figuur 3.2 laat zien dat het aantal voorschotten voor NOW 1 het hoogst was en dat de voorschotten in de latere periodes beduidend lager liggen. Daarnaast laat de grafiek ook zien dat NOW-gebruikers in vergelijking met TOGS-/TVL-gebruikers relatief vaak gebruikmaken van beide regelingen.

De grafiek in het kwadrant rechtsonder van Figuur 3.2 laat het aantal bedrijven zien waarvoor het bedrag is vastgesteld waar zij recht op hebben in het kader van de NOW. Er is hierbij een uitsplitsing gemaakt naar bedrijven waarbij de vaststelling hoger, gelijk of lager is dan de toekenning of waarbij de vaststelling gelijk is aan nul. De grafiek laat zien dat de vaststellingen met name lager dan de toekenningen of gelijk aan nul zijn voor bedrijven die voorschotten hebben ontvangen uit de NOW 1 en NOW 2. In de latere periodes neemt vooral de relatieve omvang van bedrijven waarbij de vaststelling hoger is dan de toekenning toe.

Figuur 3.2 Voorschotten versus vaststellingen

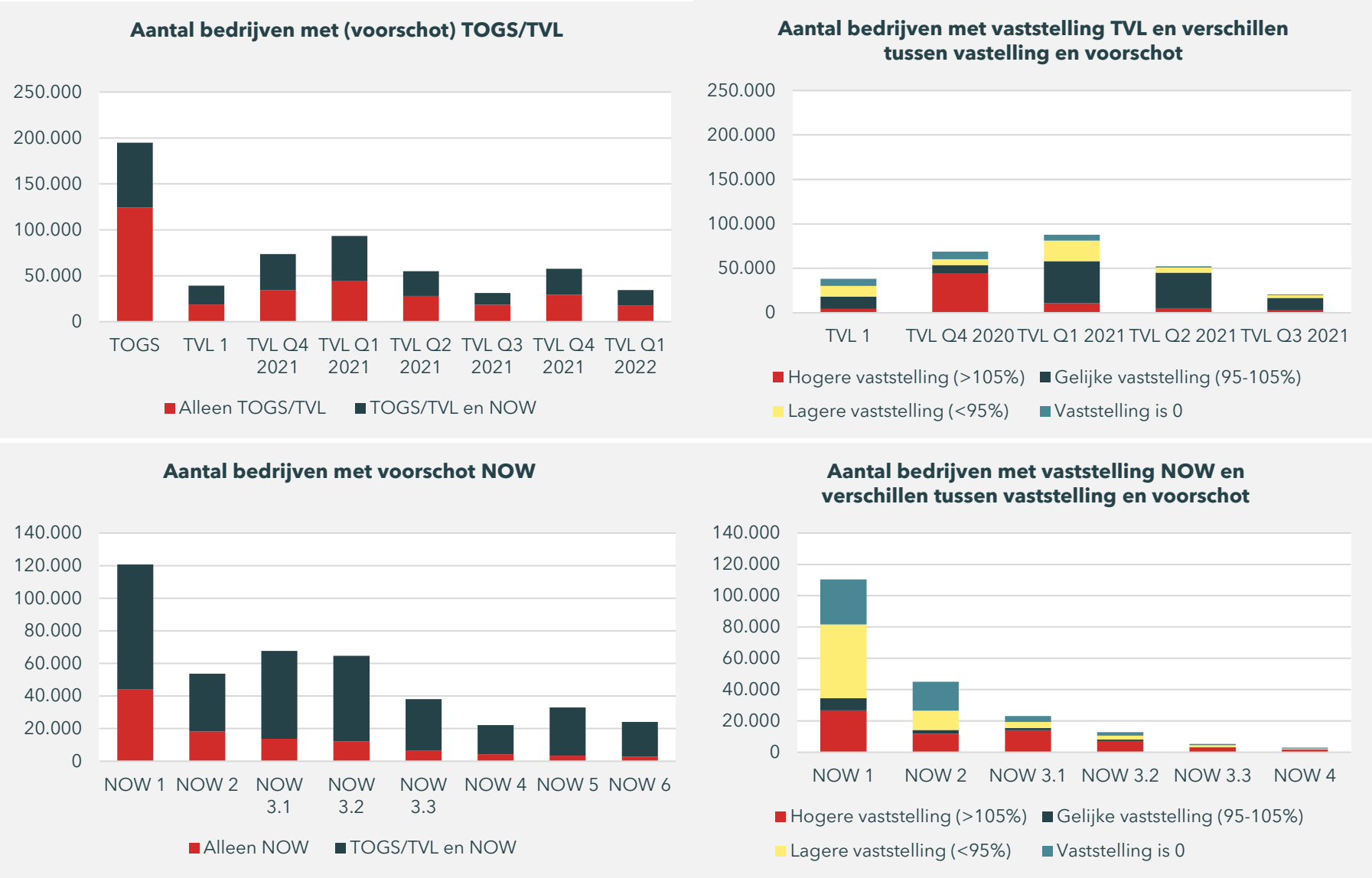

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 3.3 geeft een overzicht van de totale en gemiddelde (voorschot)bedragen voor de verschillende periodes van de TOGS/TVL en de NOW. Bij de TVL en de NOW betreft het hierbij de toegekende voorschotten zoals bedrijven die hebben ontvangen.

De grafiek in het kwadrant linksboven laat de totale hoeveelheid zien die is uitbetaald in het kader van de TOGS en de totale hoeveelheid uitbetaalde voorschotten in de verschillende periodes van de TVL. De grafiek in het kwadrant rechtsboven laat hetzelfde zien voor de verschillende periodes van de NOW. Beide grafieken maken onderscheid tussen bedrijven die enkel de betreffende regeling gebruiken (in rood) en bedrijven welke van beide regelingen gebruikmaken (blauw). Over het geheel genomen maken in de meeste periodes bedrijven van beide regelingen gebruik. In elk van de TVL-periodes en de NOW-periodes 3 t/m 8 gaat het grootste deel van het budget naar bedrijven die van beide regelingen gebruikmaken. Bij de TOGS en de eerste twee NOW-periodes gaat meer dan de helft van het totaal aan uitbetaalde uitkeringen en voorschotten naar bedrijven die enkel de betreffende regeling gebruiken.

De grafieken in de kwadranten linksonder en rechtsonder van Figuur 3.3 laten de gemiddelde (voorschot)bedragen per bedrijf zien voor de TOGS en de verschillende periodes van de TVL en de NOW. Ook hierbij maken we onderscheid tussen bedrijven die enkel de betreffende regeling gebruiken (in rood) en bedrijven welke van beide regelingen gebruikmaken (blauw). De grafiek in het kwadrant linksonder laat zien dat het gemiddelde voorschotbedrag binnen de TVL toeneemt over de periodes tot Q3 van 2021. Bij de gemiddelde voorschotbedragen van de NOW is er minder duidelijk een patroon over de tijd. Verder valt op dat bedrijven die van beide regelingen gebruikmaken gemiddeld hogere voorschotten ontvangen uit de TVL, terwijl zij gemiddeld juist lagere voorschotten ontvangen uit de NOW.

Figuur 3.4 geeft een overzicht van de totale en gemiddelde verschillen tussen vaststellingen en toekenningen voor de verschillende periodes van de TVL en de NOW. Elk van de grafieken in de figuur laat zien dat de vaststellingen vaker lager dan de toekenningen of gelijk aan nul zijn in plaats van hoger. Dit geldt zowel op het niveau van de totale verschillen alsook bij de gemiddelden per bedrijf. Verder nemen de totale bedragen van de gevallen waarbij de vaststellingen lager dan de toekenningen of gelijk aan nul zijn af tussen de verschillende periodes. Dit is met name te zien bij de NOW (de grafiek in het kwadrant rechtsboven). Dit heeft voor een deel te maken met het totale aantal vaststellingen, zoals te zien in Figuur 3.1, maar ook met het gemiddelde verschil per bedrijf. De grafieken met het gemiddelde verschil tussen het voorschot en het vastgestelde bedrag laten zien dat met name bij de NOW in de eerste periode er veel onzekerheid was over de hoeveelheid steun die de bedrijven nodig zouden hebben. Hierdoor zijn in die periodes met name de gemiddelde negatieve verschillen groot in omvang. Dat de laatste periodes van de TVL en NOW ontbreken in dit overzicht komt doordat deze data nog niet beschikbaar zijn voor dit onderzoek.

Figuur 3.3 Totale en gemiddelde voorschotbedragen

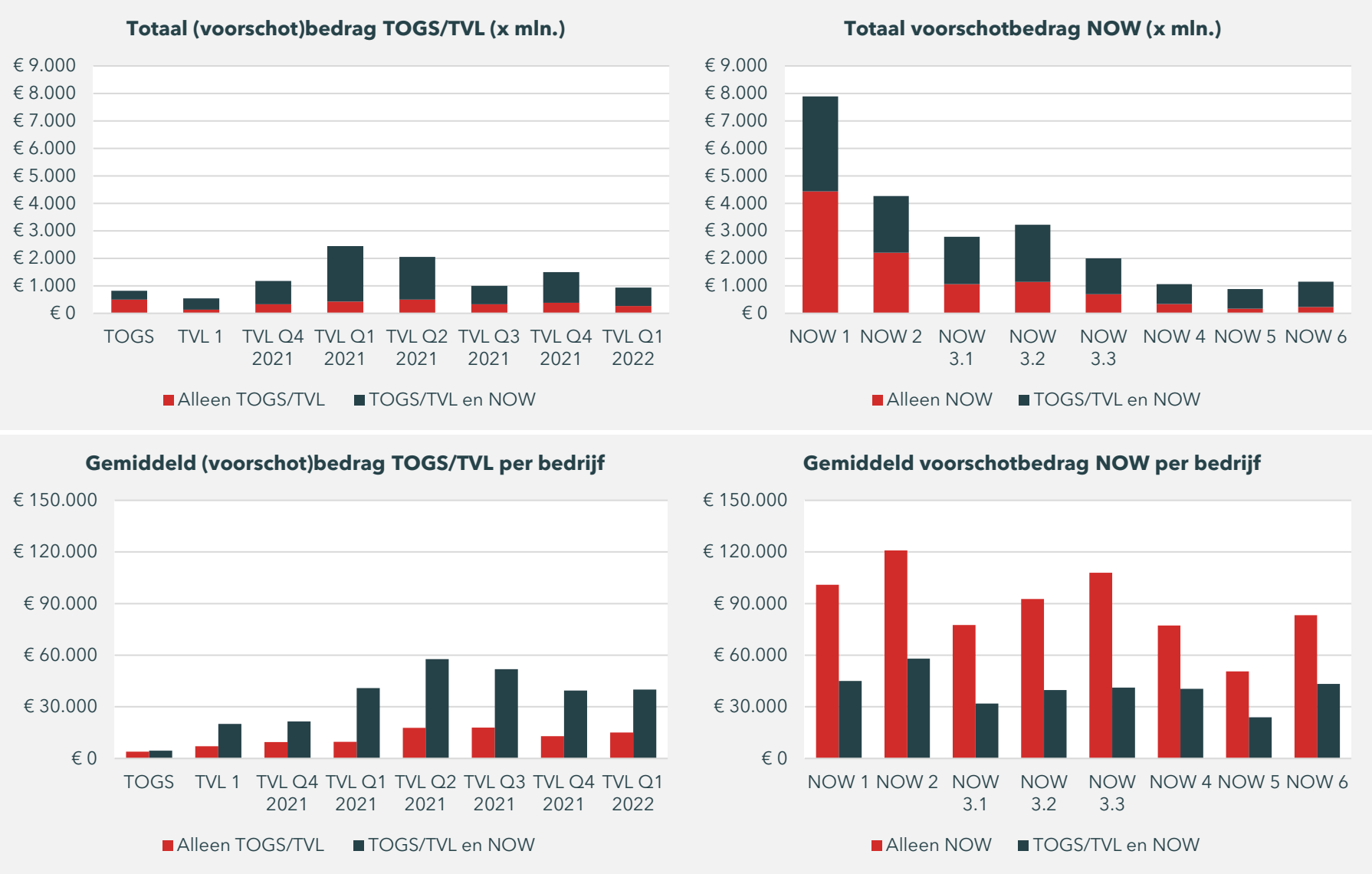

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 3.4 Verschil tussen vaststellingen en toekenningen in totaal en gemiddeld per bedrijf

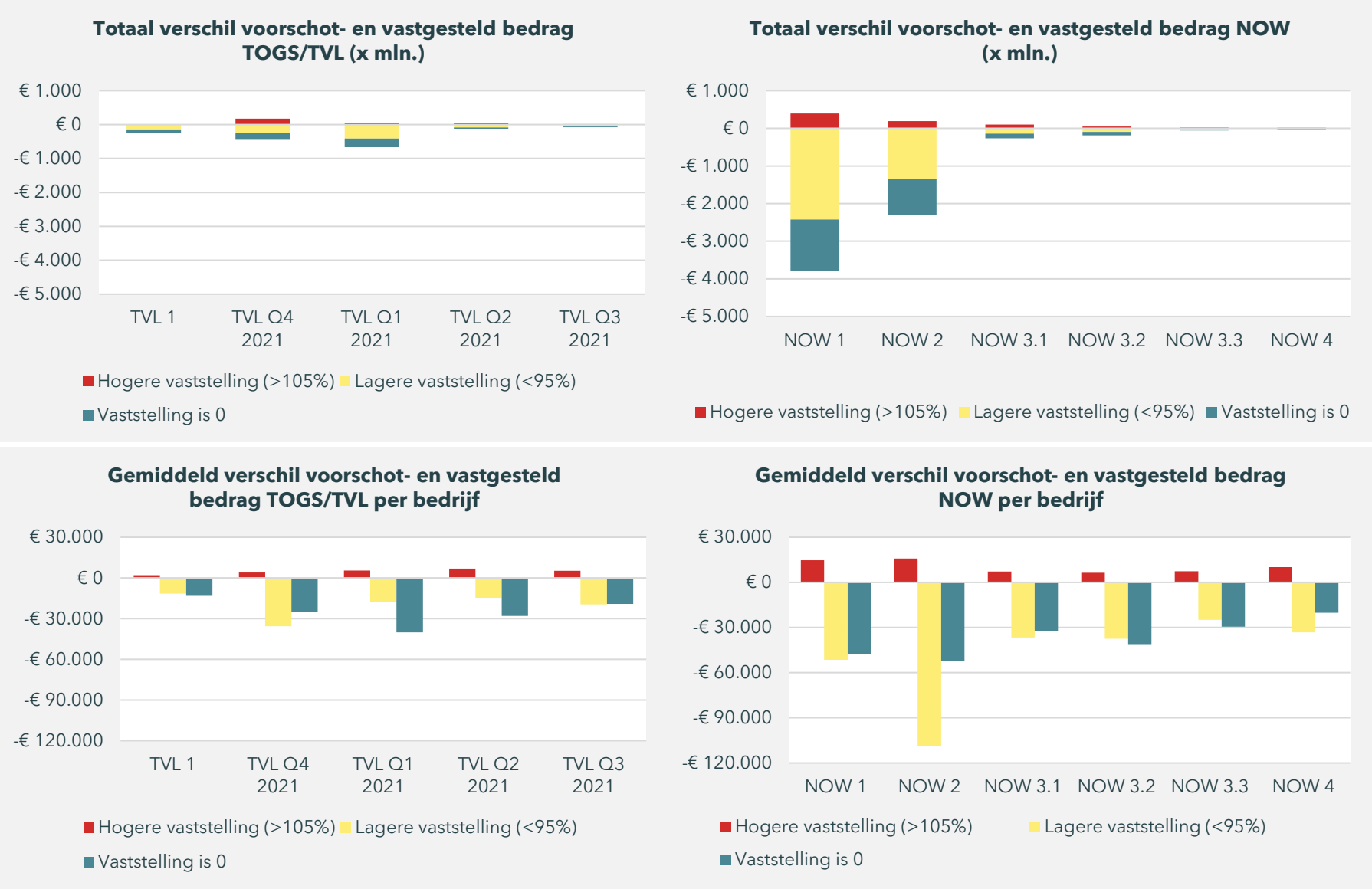

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 3.5 geeft een overzicht van de mate waarin de verschillende regelingen worden gebruikt en gecombineerd. Hierbij is een uitsplitsing gemaakt naar bedrijven met één werkzame persoon en met twee of meer werkzame personen. Voor de indeling van de bedrijven is februari 2020 als peildatum genomen in de CBS Microdata. Zoals de tabel duidelijk maakt hebben bedrijven met één werkzame persoon veelal uitsluitend gebruikgemaakt van de TOGS/TVL en hebben bedrijven met meerdere werkzame personen ook gebruikgemaakt van de NOW. Dit komt omdat de NOW was gericht op bedrijven met personeel. Toch is er ook een beperkt aantal bedrijven met één werkzame persoon dat gebruik maakt van de NOW, omdat er ook bedrijven zijn met meerdere deeltijd-werknemers die samen afgerond 1 voltijdsequivalent werken. In totaal heeft 7 procent van de bedrijven met één werkzame persoon gebruikgemaakt van de TOGS- en/of de TVL-regeling. Een deel van de bedrijven met meerdere werkzame personen gebruikt slechts één van beide regelingen (11 procent alleen TOGS/TVL en 11 procent alleen NOW), maar het grootste deel van de bedrijven met meerdere werkzame die steun hebben ontvangen gebruikten beide regelingen (18 procent).

Figuur 3.5 Gebruik van TOGS/TVL en/of NOW uitgesplitst naar grootteklasse

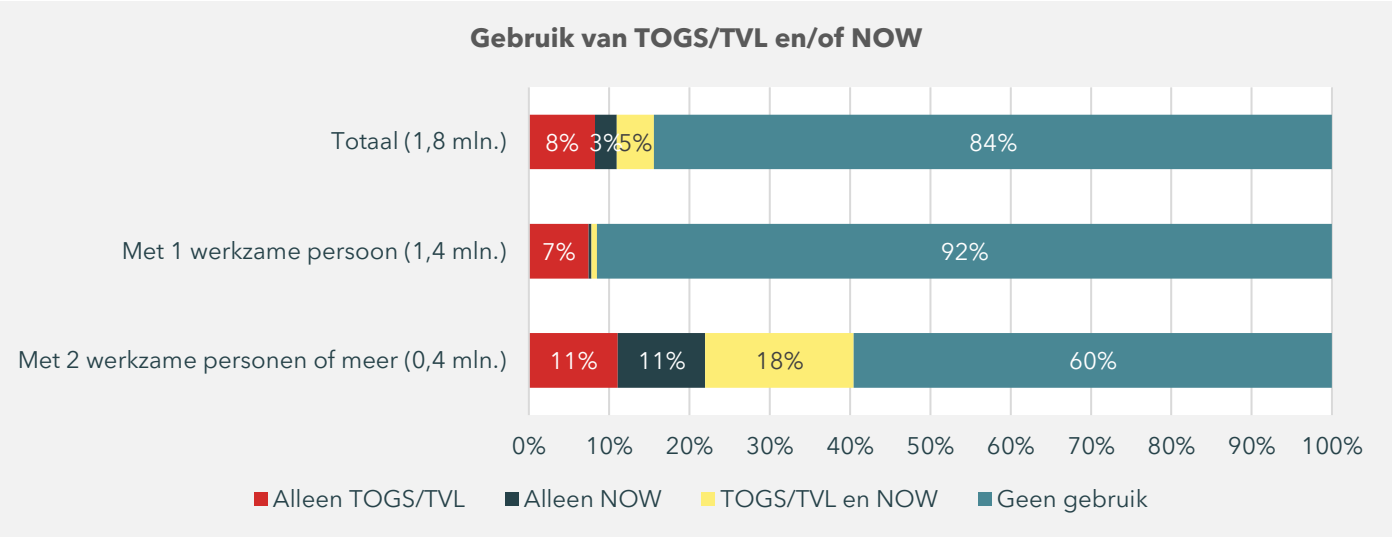

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Tabel A.1 geeft een overzicht van de mate waarin de verschillende regelingen worden gebruikt en gecombineerd. Hierbij is een uitsplitsing gemaakt naar rechtsvorm, bedrijfstak, grootteklasse, bedrijfsleeftijd, familiebedrijf[20] liquiditeit[21], solvabiliteit[22], zwakke financiële positie[23], productiviteit[24] en WBSO-gebruik.[25] Het betreft in deze tabel enkel bedrijven met meerdere werkzame personen. Voor de indeling van de bedrijven is februari 2020 als peildatum genomen in de CBS Microdata. De tabel laat zien dat eenmanszaken en vof relatief veel gebruik hebben gemaakt van één van de regelingen of van een combinatie. De uitsplitsing naar bedrijfstakken laat zien dat met

20 Ondernemingsgroepen met meer dan 1 werkzaam persoon zijn als familiebedrijf ingedeeld als één familie, direct of indirect, een meerderheid van zeggenschap heeft (bij beursgenoteerde bedrijven 25 procent) én waarbij minimaal één familielid formeel betrokken is bij het bestuur (directie of, indien van toepassing, raad van commissarissen) van de onderneming. I

21 Liquiditeit is berekend als de verhouding tussen liquide middelen en de som van voorzieningen, kortlopende schulden en crediteuren (current ratio).

22 Solvabiliteit is berekend als de verhouding tussen eigen vermogen en het balanstotaal.

23 Zwakke financiële positie is gedefinieerd als het onderste kwintiel van liquiditeit én solvabiliteit.

24 Arbeidsproductiviteit is berekend als de verhouding tussen netto-omzet en het aantal fte.

25 WBSO-gebruik verwijst naar het ontvangen van belastingvoordeel vanuit de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) voor het uitvoeren van Speur- en Ontwikkelingswerk (S&O).

name de bedrijven uit de bedrijfstakken horeca, cultuur, sport en recreatie, en overige dienstverlening vaak van beide regelingen gebruik hebben gemaakt. Bedrijven met meerdere werkzame personen maakten zelden alleen gebruik van de TOGS/TVL. Oudere bedrijven maken relatief vaak gebruik van beide regelingen. Het gebruik van de NOW neemt af met een toenemende liquiditeit. Het aandeel van de bedrijven dat gebruikmaakt van beide regelingen neemt af met een toenemende solvabiliteit. Bedrijven met een zwakke financiële positie maken vaker gebruik van de regelingen. Hoewel bedrijven met een hogere productiviteit relatief vaak gebruikmaakten van coronasteun, maken zij wel minder vaak gebruik van beide regelingen (veelal alleen NOW). Tot slot laat de tabel zien dat bedrijven die gebruikmaken van de WBSO relatief vaker alleen gebruikmaken van de NOW, zonder ook gebruik te maken van de TOGS/TVL.

Tabel A.2 geeft een uitsplitsing van het gebruik van de verschillende regelingen voor bedrijven met één werkzame persoon naar dezelfde achtergrondkenmerken. Voor de indeling van de bedrijven is februari 2020 als peildatum genomen in de CBS Microdata. De tabel laat zien dat de sectoren horeca, vervoer en opslag, overige dienstverlening, handel, en landbouw, bosbouw en visserij de vijf sectoren zijn met het hoogste aandeel bedrijven dat gebruik heeft gemaakt van de TOGS/TVL, al dan niet gecombineerd met de NOW. De tabel laat verder zien dat het gebruik van de TOGS/TVL hoger lag bij oudere bedrijven dan bij relatief jonge bedrijven.

3.2 Enquête

In dit hoofdstuk bespreken we het gebruik van de TVL en de NOW door de bedrijven in de netto enquêtesteekproef.

Figuur 3.6 Overzicht van gebruik van TVL onder respondenten

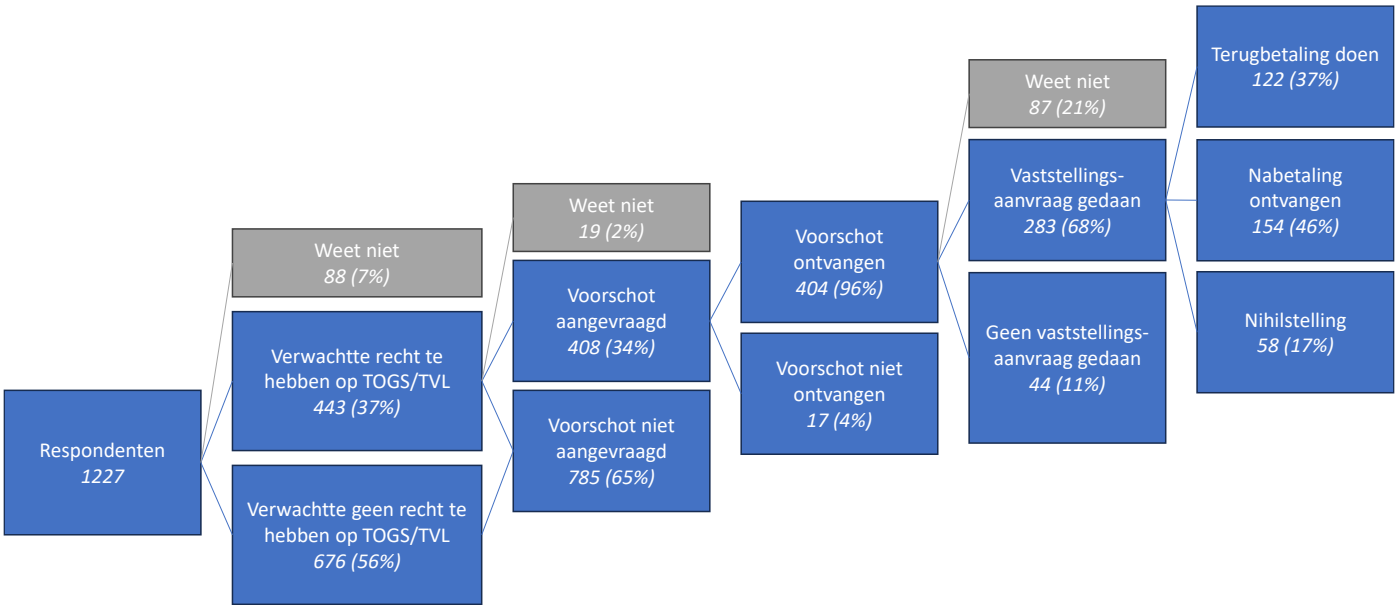

Bron: Enquête

Figuur 3.7 Overzicht van gebruik van NOW onder respondenten

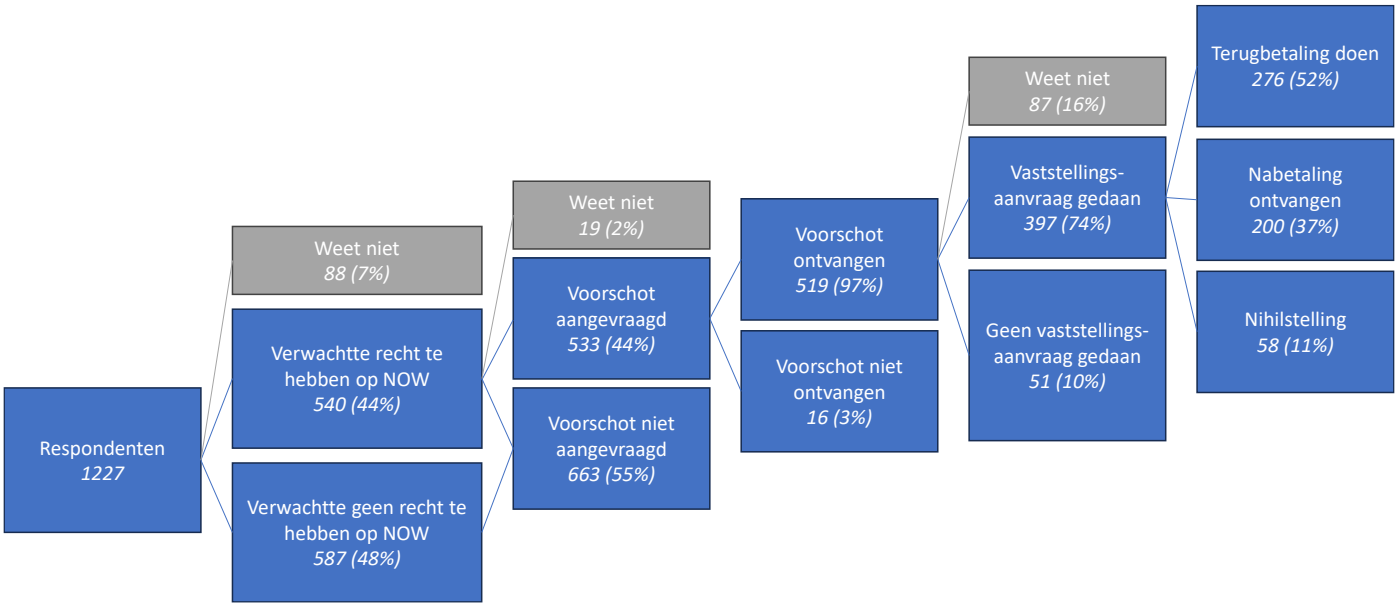

Bron: Enquête

Figuur 3.6 en Figuur 3.7 geven een overzicht van het TVL- en NOW-gebruik onder respondenten van de enquête. Hier valt wat ons betreft een aantal dingen op. Ten eerste, het percentage bedrijven dat TVL en/of NOW heeft aangevraagd ligt onder respondenten beduidend hoger dan in de hele Nederlandse bedrijvenpopulatie. Dit was te verwachten, omdat gebruikers van een regeling vaker geneigd zijn mee te werken aan een enquête over die regeling. Van de bedrijven in de steekproef heeft 33 procent een TVL-voorschot aangevraagd, en voor de NOW is dit 44 procent. Dat is beduidend hoger dan de respectievelijk 13 procent en 8 procent bedrijven steun hebben aangevraagd die we halen uit de CBS Microdata. Ten tweede concluderen we dat een zeer groot deel van de respondenten die verwachtten recht te hebben op TVL/NOW ook daadwerkelijk een voorschot hebben aangevraagd. Bij de TVL lag dit percentage op 92 procent en bij de NOW op 99 procent. Van deze groep heeft het overgrote deel (99 procent bij TVL, 97 procent bij NOW) dat voorschot ook ontvangen. Ten slotte valt op dat het percentage bedrijven dat een vaststellingsaanvraag heeft gedaan lager ligt.

Figuur 3.8 Periode waarin respondenten aangeven TOGS/TVL te hebben aangevraagd (n=413, multiple select)

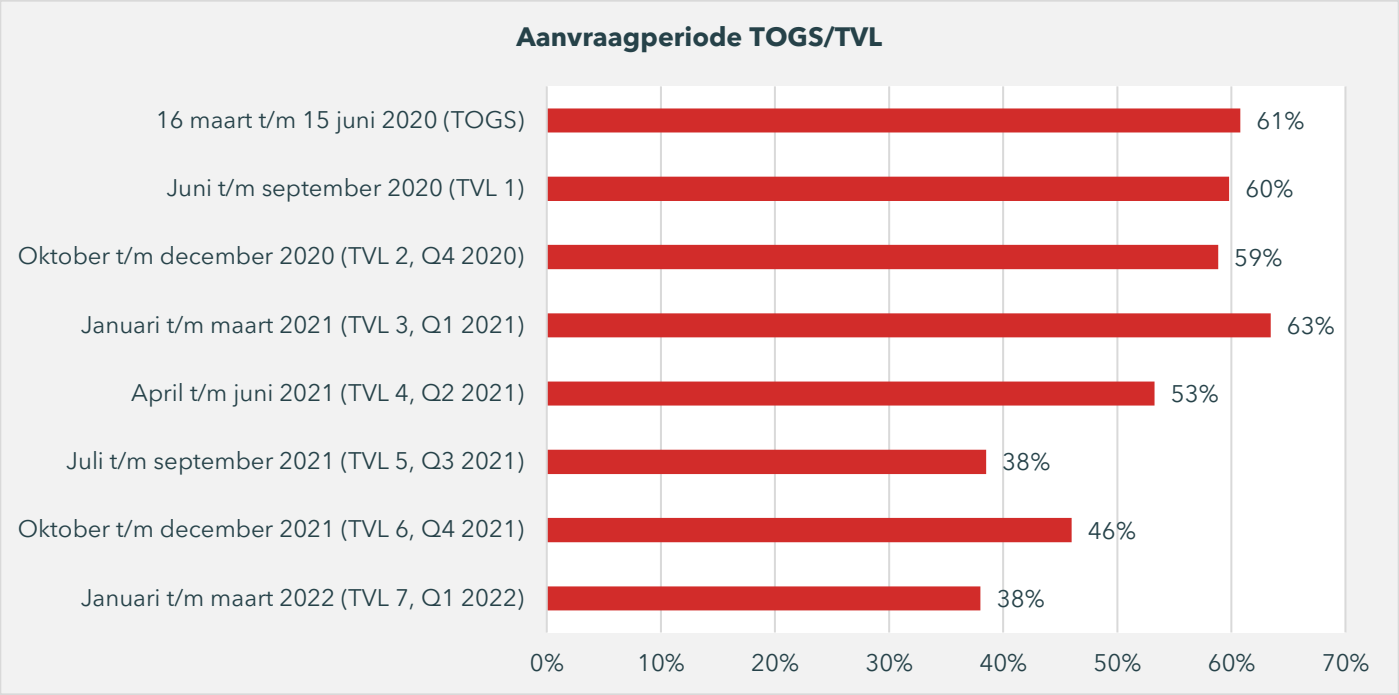

Bron: Enquête

Figuur 3.9 Periode waarin respondenten aangeven NOW te hebben aangevraagd (n=531, multiple select)

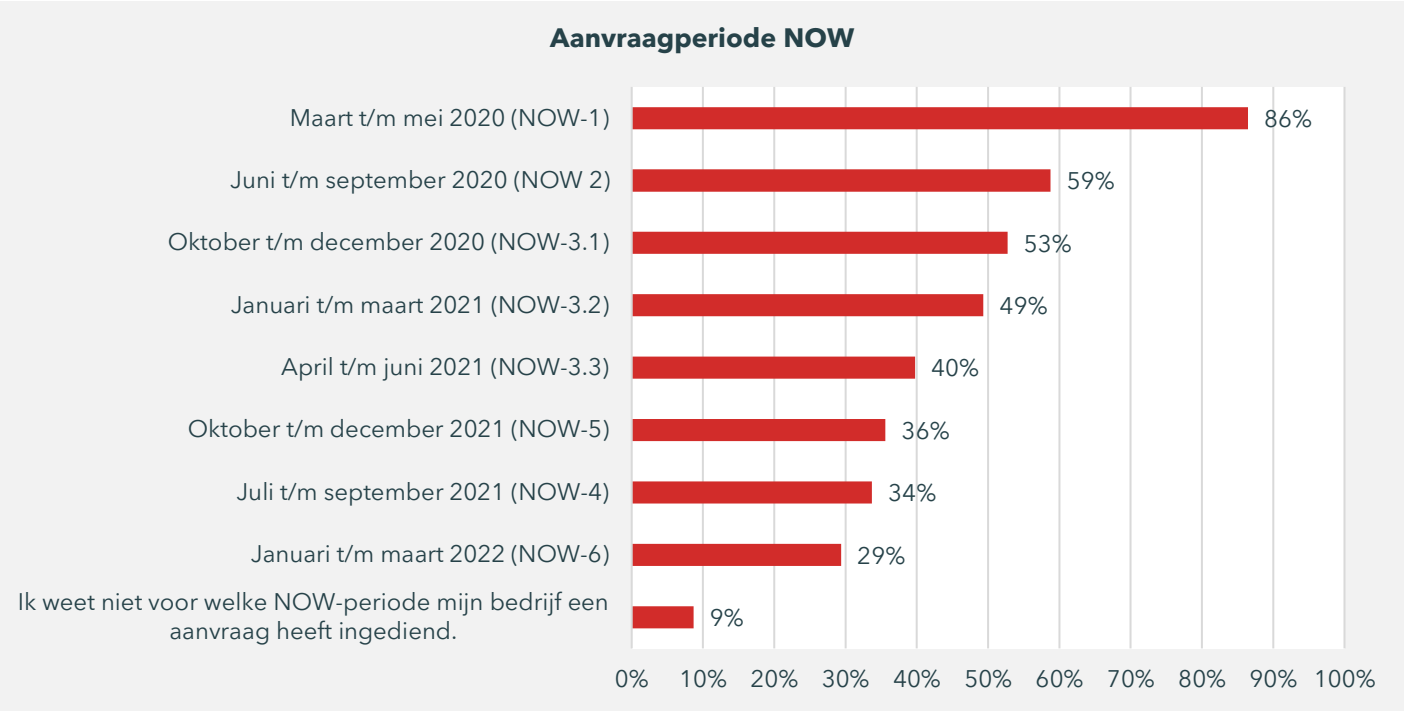

Bron: Enquête

Uit Figuur 3.8 en Figuur 3.9 blijkt in welke periode enquêterespondenten een TVL- en NOW-aanvraag hebben gedaan. We zien bij de NOW-aanvragen duidelijk dat NOW-1 de meest gebruikte tranche is. Dit komt overeen met

de descriptieve CBS-data. Bij TVL ligt dit iets anders. In de enquêtesteekproef is het gebruik van de TOGS, TVL1, TVL2 en TVL3 ongeveer even hoog terwijl uit de CBS-data blijkt dat de met name de TOGS, en in iets mindere mate TVL3, het meest aangevraagd werden.

Tabel 3.1 Regressies enquête groepsverschillen TVL/NOW-aanvraag

Afhankelijke variabele	TVL aangevraagd	NOW aangevraagd
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	-0.041	0.269***
	(0.038)	(0.039)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.051	-0.224***
	(0.087)	(0.085)
Constante	-0.293	-0.123
	(0.386)	(0.376)
Observaties	979	989
Log Likelihood	-629.483	-653.376
Akaike Inf. Crit.	1,264.967	1,312.751
		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

In Tabel 3.1 hebben we statistisch getest of er significante correlaties zitten tussen verschillende achtergrondkenmerken en de mate waarin bedrijven uit de enquête TVL en NOW hebben aangevraagd. We hebben in dit geval een binaire logistische regressie gebruikt, omdat de uitkomstmaat (is TVL/NOW aangevraagd) een binaire variabele is. Uit deze regressies blijkt dat er geen significante correlaties in het aanvragen van TVL zitten in de enquêtesteekproef. Deze zijn er wel bij de NOW-aanvraag. Bedrijven in de enquêtesteekproef met meer FTE in dienst en een lagere financiële gezondheid hebben significant vaker een NOW-subsidie aangevraagd. Dit is goed te verklaren, de NOW was immers bedoeld voor bedrijven met werknemers. Het is dus niet raar dat hoe groter bedrijven zijn, hoe meer ze gebruikmaken van deze regelingen. Ook het feit dat financieel minder gezonde bedrijven sneller een NOW-aanvraag deden is niet onlogisch, zij hadden immers al minder buffers aan het begin van de coronaperiode.

Om extra inzicht te krijgen in de groepsverschillen tussen verschillende bedrijvengroottes en het aanvragen van NOW hebben we nog een extra model gerund met de hoeveelheid FTE van het bedrijf als categorische variabele. Hierin hebben we verschillende groepen bedrijven vergeleken met de referentiegroep 'bedrijven met 1 FTE'. Deze regressie is te vinden in Tabel 3.2, en laat duidelijk zien dat vrijwel alle groepen significant vaker NOW hebben aangevraagd dan de referentiegroep. Alleen bij de groep 500-999 FTE is er geen significant effect. Bij de groep 1.000+ FTE is het effect minder groot dan bij bedrijven tussen de 2 en 499 FTE. Deze twee observaties kunnen verklaard worden door het feit dat de groepen bedrijven met meer dan 500 en 1.000 werknemers relatief weinig voorkomen in de enquêtesteekproef (en in de Nederlandse bedrijvenpopulatie in zijn algemeenheid). Tussen de verschillende groepen bedrijven tussen 2 en 499 zit amper verschil.

Tabel 3.2 Groepsverschillen NOW-aanvraag per groottegroep bedrijven

Afhankelijke variabele	NOW aangevraagd
2-4 FTE	1.720***
	(0.306)
5-9 FTE	2.605***
	(0.313)
10-24 FTE	2.811***
	(0.308)
25-49 FTE	2.694***
	(0.346)
50-99 FTE	2.112***
	(0.386)
100-499 FTE	2.744***
	(0.476)
500-999 FTE	0.923
	(0.702)
1.000+ FTE	2.135**
	(0.622)
Financiële gezondheid 2020	-0.262***
	(0.090)
Constante	-1.160**
	(0.453)
Observaties	1020
Log Likelihood	-612.348
Akaike Inf. Crit.	1,246.696
	*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Ten slotte hebben we in de enquête ook vragen gesteld over de redenen van bedrijven om **geen** TVL of NOW aan te vragen. Te beginnen met de voorschotaanvraag: 58 respondenten hebben aangegeven waarom zij geen TVL hebben aangevraagd. De meest gegeven reden (12 keer) is dat de bedrijven geen steun nodig dachten te hebben. Andere relatief veel gehoorde redenen (beide 10 keer) zijn dat men zich zorgen maakte over eventuele terugvordering van het bedrag, of dat de verwachte steun te beperkt was. Enkele bedrijven geven aan dat zij verkeerd geïnformeerd werden, of door andere omstandigheden (woonachtig in België, sector niet binnen de voorwaarden) niet in aanmerking bleken te komen. In totaal hebben 40 respondenten aangegeven waarom zij geen NOW hebben aangevraagd, terwijl zij daar mogelijk wel recht op hadden. De meest gegeven reden (12 keer) is dat

bedrijven zich zorgen maakten dat zij het ontvangen voorschotbedrag eventueel terug zouden moeten betalen. Een andere veelgenoemde reden is dat bedrijven geen steun nodig dachten te hebben (8 keer).

Als we vervolgens kijken naar de redenen van bedrijven om geen **vaststellingsaanvraag** te doen zien we dat 48 respondenten hebben aangegeven waarom ze geen vaststellingsaanvraag voor de TOGS/TVL hebben gedaan, en 52 voor de NOW. De resultaten van de respondenten die een van de vooraf geformuleerde antwoordopties hebben gekozen, zijn weergegeven in Figuur 3.10. Enkele respondenten hebben zelf een antwoordoptie ingevuld; zij geven dan aan dat de regeling of de vaststelling toch niet relevant was voor ze in het geval van de TOGS/TVL, of dragen in het geval van de NOW diverse redenen aan. De meest gegeven reden bij zowel de TVL als NOW is dat bedrijven verwachtten alles terug te moeten betalen. Ook geven bedrijven veel aan niet te weten waarom zij een vaststellingsaanvraag hebben gedaan. Bij de TVL gaf een achttal respondenten gaf aan de voorwaarden onduidelijk te vinden; en een drietal de administratieve lasten als te hoog ervaren. Bij de NOW waren dit respectievelijk vijf en twee respondenten.

Figuur 3.10 Redenen voor bedrijven om geen vaststellingsaanvraag te doen

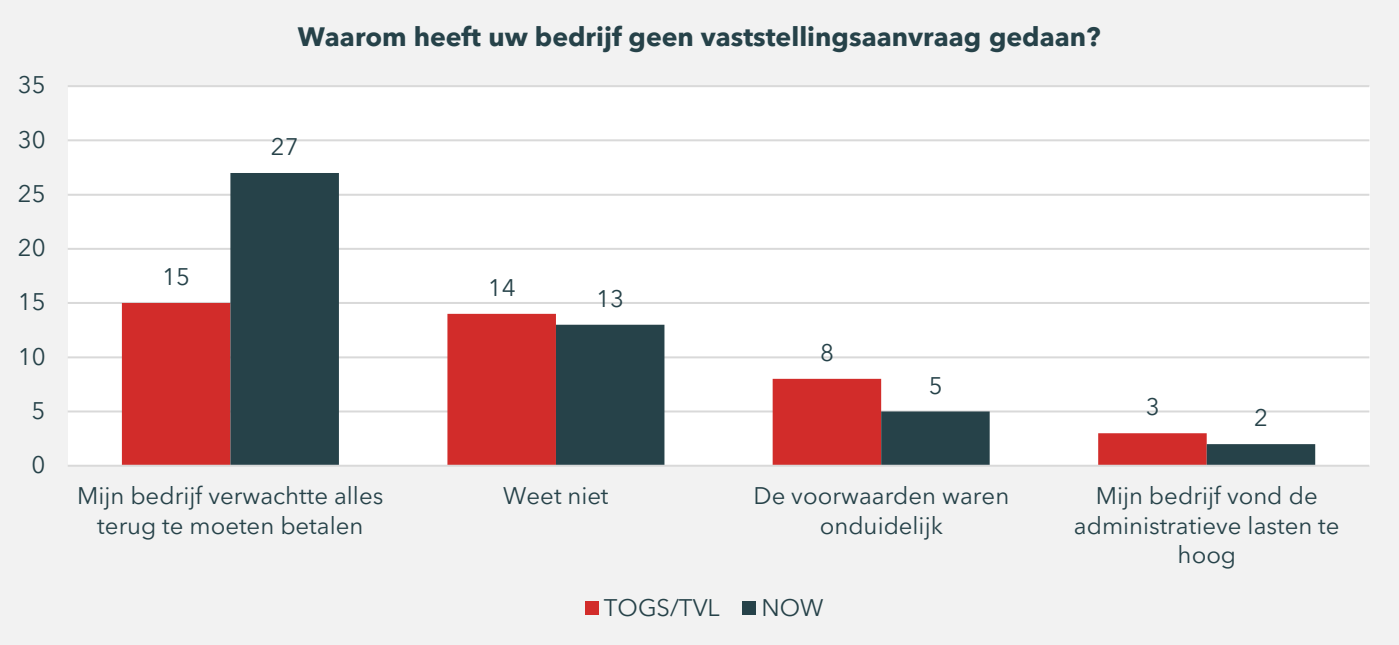

Bron: Enquête

Ten slotte hebben we in de enquête ook vragen gesteld over de reden waarom bedrijven **uitsluitend** van TVL of NOW gebruik hebben gemaakt, terwijl ze op **beide recht** hadden. Deze groep bedrijven is echter zeer klein, dus deze uitkomsten zijn absoluut niet te generaliseren voor de gehele bedrijvenpopulatie. Daarom bespreken we deze resultaten hier niet.

3.3 Interviews

In de interviews hebben we gevraagd naar de redenen van bedrijven om geen gebruik van de TVL of NOW te maken als ze er (mogelijk) wel recht op hadden. We kunnen op basis van deze interviews twee grote redenen onderscheiden: bedrijven wilden geen steun aanvragen of konden het niet.

Er is een aantal factoren die ervoor gezorgd hebben dat bedrijven geen steun **wilden** aanvragen. Een financiële factor waren de kosten van de benodigde accountantsverklaring. Een accountantsverklaring voor de NOW kostte voor sommige bedrijven tot 20.000 euro, wat voor sommige bedrijven meer geld is dan hun ervaren omzetverlies. Een andere financiële reden ging over beperkingen rondom het uitkeren van dividend en bonussen bij gebruik van de NOW. Internationale moederbedrijven waren minder geneigd de Nederlandse voorwaarden te accepteren als zij in meerdere landen opereren. Er speelden ook niet-financiële factoren een rol. Zo wilden bedrijven wegens hun reputatie of een principiële reden niet afhankelijk zijn van de overheid. Voor veel ondernemers speelde hun ondernemerstrots hierin een rol. Wantrouwen jegens de overheid was ook een factor. Sommige bedrijven vreesden dat de overheid tijdens de coronaperiode de 'spelregels' van de regelingen zouden veranderen of wilden niet in een later stadium eventuele steun terug moeten betalen.

Bedrijven vroegen soms ook geen steun aan om dat ze het (voor hun gevoel) niet **konden**. Soms hebben bedrijven niet deelgenomen doordat de aanvraag als complex werd ervaren. De NOW werd bijvoorbeeld aangevraagd op loonheffingsnummer(s), en indien van toepassing vastgesteld op groep. Veel bedrijven weten niet dat ze horen bij een groep of een concern. Er werd ook gekeken naar SV-loon (in Nederland), dat kan verwarring geven bij grotere groepen. Voor sommige bedrijven was het lastig in te schatten was wat de omzetdaling zou zijn. Hierdoor verloren sommige organisaties hun rechten voor de gehele periode. Ook wisten sommige bedrijven hun SBI-code niet. Daarnaast werd door sommige, vooral kleine, bedrijven aan zelfselectie gedaan. Ze dachten 'dat de steun toch alleen maar voor grote bedrijven bedoeld was'. Deze zelfselectie heeft volgens de interviewrespondenten overigens niet lang geduurd. Ten slotte hebben sommige organisaties geen gebruikgemaakt van TVL en/of NOW, omdat corona ook in het privéleven veel los maakte. Hierdoor kwamen mensen niet toe aan het doen van een aanvraag. Dit speelde bijvoorbeeld voor verenigingen die weliswaar mensen in loondienst hadden, maar een vrijwillig bestuur dat de steun moest aanvragen, zoals sportclubs.

4 Doeltreffendheid TVL en NOW

De afname in werkgelegenheid is ten opzichte van het omzetverlies onder NOW-gebruikers relatief beperkt gebleven. Daarnaast zijn ondanks het omzetverlies liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen onder TVL-gebruikers uitgebleven. Verder is het aandeel bedrijfsopheffingen onder zowel TVL- als NOW-gebruikers tijdens de coronacrisis niet toegenomen, maar zelfs afgenomen. Dit suggereert dat de TVL en NOW *zeer waarschijnlijk* doeltreffend zijn geweest.

4.1 Werkgelegenheid

In deze paragraaf staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Was NOW doeltreffend in het voorkomen van vermijdbaar baanverlies bij de doelgroep?
- Voor welke voorwaarden is er waarom gekozen en wat was de impact op doeltreffendheid hiervan?
- Welke gevolgen hebben de aanpassingen (verruimend en beperkend) in de loop van de tijd van NOW gehad voor de doeltreffendheid van het instrument?

4.1.1 Analyse CBS Microdata

Een belangrijk doel van de NOW is om 'vermijdbaar' baanverlies te voorkomen bij de doelgroep. Vermijdbaar verwijst naar het idee dat veel banen zonder de coronacrisis niet zouden verdwijnen, maar tijdens de coronacrisis alleen behouden blijven als er passende maatregelen genomen worden. Daarom richt de econometrische analyse naar de doeltreffendheid zich op de impact van het gebruik van de NOW op de werkgelegenheid. In onze modellen voor werkgelegenheid hanteren we het natuurlijke logaritme van het aantal fte als uitkomstmaat. Hiermee identificeert de analyse een procentueel effect op het aantal fte van bedrijven en wordt het absolute effect dus groter verondersteld voor bedrijven die een groter aantal fte in dienst hebben.

Voor de schatting van dit effect maken we gebruik van gegeneraliseerde difference-in-differences modellen (Bertrand et al., 2004; Hansen, 2007; Athey & Imbens, 2017). De schatter die we hiervoor gebruiken is een dynamisch *two-way fixed-effect* model. Intuïtief gezien vergelijken we de ontwikkeling in fte van bedrijven die NOW ontvangen (de gebruikersgroep) met de ontwikkeling in het aantal fte bij bedrijven in een referentiegroep. Dit is een gebruikelijke manier om beleid te evalueren waarbij de identificatie van het effect is gebaseerd op verschillen tussen de gebruikersgroep en referentiegroep voor en na het eerste moment van interventie.

Het vaststellen van een goede referentiegroep is in het geval van de NOW een uitdaging. Dit komt doordat er verschillende grote veranderingen tegelijkertijd plaatsvonden. Allereerst hebben de COVID-19-pandemie en de bijkomende lockdowns een effect op het economisch functioneren van bedrijven en de hoeveelheid werkgelegenheid die zij bieden. De impact van de pandemie valt samen met de impact van de NOW-steun welke bedrijven helpt die hard worden geraakt door de pandemie en de bijkomende lockdowns om zo baanverlies bij de betreffende bedrijven te voorkomen. Tot slot werkt de invoering van de Wet arbeidsmarkt in balans (WAB) tijdens dezelfde periode nog door. De invoering van de WAB per 1 januari 2020 maakt het aantrekkelijker om werknemers een vast contract te bieden, waardoor de verdeling tussen vaste contracten en andere contractvormen verandert.

Om het causale effect van de NOW te kunnen identificeren is een controlegroep nodig waarvoor geldt dat het waarschijnlijk is dat de werkgelegenheid zich bij deze bedrijven vergelijkbaar heeft ontwikkeld als dat de werkgelegenheid zich zou ontwikkelen bij gebruikers van de NOW indien zij geen NOW zouden hebben ontvangen. Een dergelijke groep van bedrijven is niet beschikbaar in de data. De intuïtie hierachter is dat wanneer de bedrijven die de steun het hardst nodig hebben ook daadwerkelijk steun ontvangen, de COVID-19-pandemie op de overige bedrijven per definitie een minder grote impact heeft dan dat de pandemie zou hebben gehad op de gebruikers van de regeling indien zij geen steun zouden hebben ontvangen.

De gebruikte referentiegroep in de analyses bestaat uit de bedrijvenpopulatie uit februari 2017. Voor bedrijven in deze groep maakt de analyse gebruik van data van januari 2016 tot en met december 2018 als referentieperiode. Het betreft hierbij een periode van opgaande conjunctuur, net als in de periode voordat de pandemie uitbrak. Deze data bevatten bedrijven die vergelijkbaar zijn en zich vergelijkbaar ontwikkelen met NOW-gebruikers vóór het uitbreken van de pandemie. Voor bedrijven in de gebruikersgroep maakt de analyse gebruik van data van januari 2019 tot en met december 2021. De gebruikte referentiegroep is nadrukkelijk géén ideale controlegroep, waardoor de resultaten van de analyses met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden. Het geïdentificeerde effect is hiermee namelijk een **samengesteld effect**. Het samengestelde effect bestaat in het geval van totale werkgelegenheid uit de combinatie van de impact van de pandemie en de impact van de ontvangen steun. In het geval van effecten op verschillende typen werkgelegenheid betreft het een samengesteld effect van de impact van de pandemie, de ontvangen steun en (doorwerking van) de invoering van de WAB.

De econometrische aanpak wordt geoperationaliseerd middels een model met bedrijfsspecifieke fixed effecten (om te corrigeren voor bedrijfsspecifieke kenmerken die constant zijn en invloed hebben op het aantal fte), maand fixed effecten (om te corrigeren voor de tijdstrend in het aantal fte die wordt gedeeld door bedrijven in de gebruikersgroep en bedrijven in de referentiegroep) en sectorspecifieke maand fixed effecten (om te corrigeren voor sectorspecifieke seizoen trends in de betreffende sector in het aantal fte welke worden gedeeld door bedrijven in de gebruikersgroep en bedrijven in de referentiegroep). Daarnaast zijn nog dummyvariabelen toegevoegd voor het eerste coronageval in China en voor het eerste coronageval in Nederland (om te corrigeren voor mogelijke eerste effecten door COVID-19 die voor alle bedrijven gelden), voor invoering van de WAB (om te corrigeren voor mogelijke effecten die de wetswijziging heeft gehad op werkgelegenheid), voor TOGS-/TVL-gebruik en voor het aanvragen van belastinguitstel. We voegen ook dummyindicatoren toe voor de eerste twaalf maanden tot de eerste NOW-aanvraag (leads) om te testen of de pre-trend verschilt tussen beide groepen bedrijven.[26] Tot slot voegen we dummyindicatoren toe voor de eerste achttien maanden sinds de eerste NOW-aanvraag (lags) om de dynamiek in het effect van de NOW te identificeren.

De parameters van deze laatste dummy's geven het samengestelde effect (op het aantal fte) onder de aanname dat het aantal fte dat bedrijven in dienst hebben zich zonder de COVID-19-pandemie en de NOW identiek zou ontwikkelen (de gangbare "parallelle trend" aanname). Een beschrijving van de modelspecificaties wordt gegeven in Bijlage B.1.

[26] De eerste drie maanden voor de eerste NOW-uitkering zijn in de econometrische analyses weggelaten in verband met 'anticipatie'-effecten die optreden doordat het samengestelde effect van de coronapandemie en de invoering van de WAB zich al twee tot drie maanden voor de eerste NOW-uitkering voordoet.

Figuur 4.1 laat voor verschillende groepen van bedrijven per maand het aantal zien dat in de betreffende maand voor het eerst een NOW-voorschot ontving. De figuur laat zien dat veruit de meeste bedrijven in de gebruikersgroep voor het eerst een NOW-voorschot ontvingen in de eerste aanvraagperiode (maart-juni 2020). Er zijn slechts enkele duizenden bedrijven die in latere maanden voor het eerst een NOW-voorschot ontvingen. Dit betekent dat de identificatie van het (samengestelde) effect van de NOW (in combinatie met de pandemie en de WAB) vooral gebaseerd is op verschillen over de tijd tussen de gebruikersgroep en de referentiegroep en slechts in beperkte mate op verschillen in de maanden waarin voor het eerst een NOW-voorschot ontvangen is binnen de gebruikersgroep.

Figuur 4.1 Veruit de meeste bedrijven in de gebruikersgroep ontvangen tijdens de eerste aanvraagperiode van de NOW (maart-juni 2020, NOW 1) voor de eerste keer een NOW-uitkering

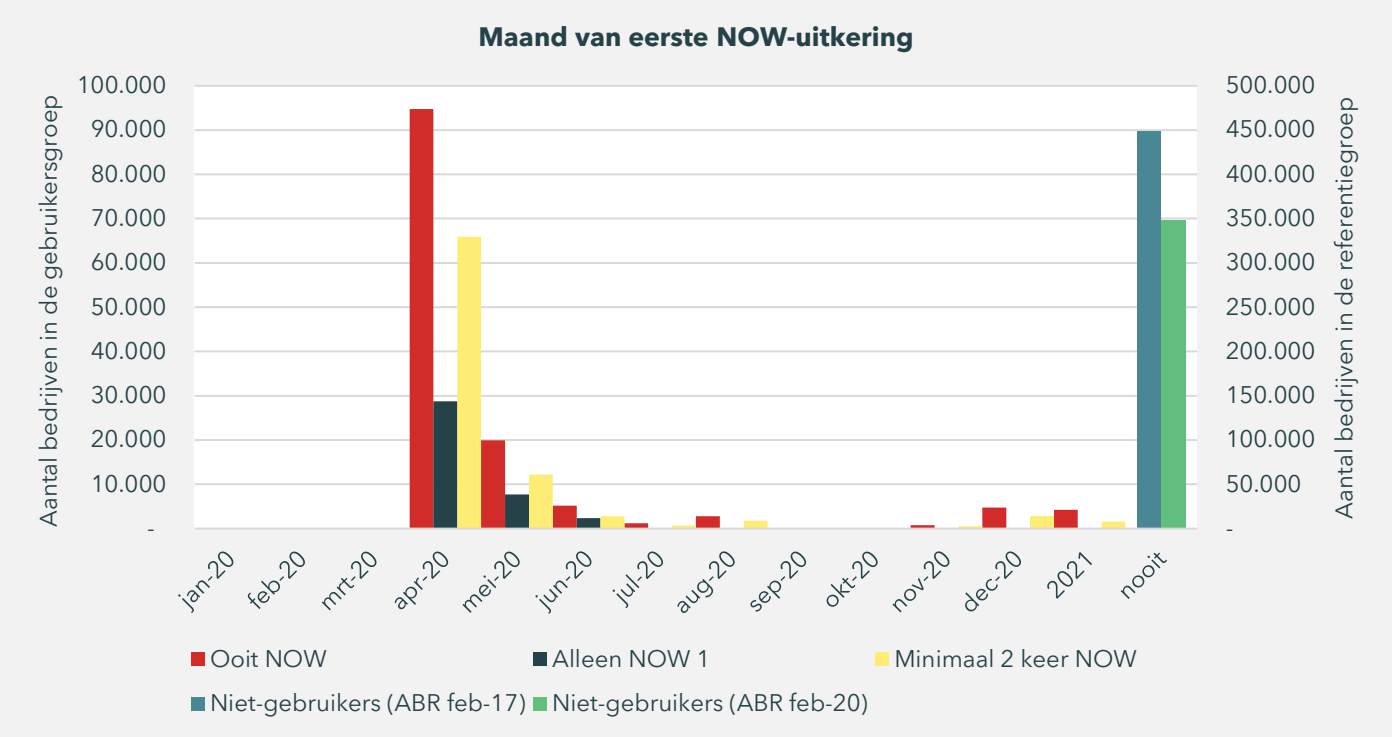

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 4.2 geeft een overzicht van de dynamische effecten op de totale werkgelegenheid op basis van de resultaten van de meerdere econometrische modelschattingen voor verschillende groepen van gebruikers van de NOW.[27] We onderscheiden hierbij de volgende groepen van bedrijven: alle bedrijven die ooit gebruik hebben gemaakt van de NOW, bedrijven die alleen gebruikmaakten van NOW 1 en bedrijven die minimaal twee keer gebruik hebben gemaakt van de NOW. De resultaten van een 'placebo' analyse op niet-gebruikers zijn ook onderdeel van de figuur. Wat allereerst opvalt is dat er ondanks de NOW toch afnames zichtbaar zijn in de totale werkgelegenheid bij de

[27] Bijlage C geeft de dynamische effecten op totale werkgelegenheid (fte) weer indien één keer alleen gebruikgemaakt wordt van de variatie tussen de gebruikersgroep en de referentiegroep (en dus niet van de variatie in het interventiemoment binnen de gebruikersgroep) (zie Figuur C.1) en indien één keer alleen gebruikgemaakt wordt van de variatie in het interventiemoment binnen de gebruikersgroep (en dus niet tussen de gebruikersgroep en referentiegroep) (zie Figuur C.2). De resultaten laten zien dat de identificatie van de dynamische effecten vooral gedreven wordt door de variatie tussen de gebruikersgroep en referentiegroep en slechts in beperkte mate door de variatie in het interventiemoment binnen de gebruikersgroep. Daarnaast is een vergelijking waarbij alleen gebruikgemaakt wordt van de variatie in het interventiemoment minder consistent, omdat bedrijven die tussen maart en juni 2020 NOW 1 hebben aangevraagd sterk verschillen van bedrijven die pas in een (veel) latere periode voor het eerst NOW hebben aangevraagd.

verschillende groepen. Het **samengestelde effect** van de pandemie en de NOW steun zorgt dus alsnog voor een daling in de werkgelegenheid. De sterkste afname is zichtbaar bij bedrijven die het meest gebruik hebben gemaakt van de NOW (*Minimaal 2 keer NOW)*. Dit zijn bedrijven die het hardst worden geraakt door de pandemie en/of bijkomende lockdowns. Deze afname bestaat zowel uit het beëindigen of laten aflopen van (tijdelijke) contracten als uit minder nieuwe baanopeningen. Bedrijven die alleen gebruik hebben gemaakt van NOW 1 laten een kleiner en meer kortetermijneffect zien op de werkgelegenheid dat rond 13 maanden na eerste aanvraag van NOW (t+13) is verdwenen. Niet-gebruikers van de NOW laten bij de eerste lockdown een kleine afname in totale werkgelegenheid zien, wat zich daarna snel herstelt.

Figuur 4.2 De totale werkgelegenheid (fte) in de gebruikersgroep daalt maximaal 8 procent (op een gemiddelde van 2,3 miljoen fte) in de eerste achttien maanden na de eerste NOW-uitkering

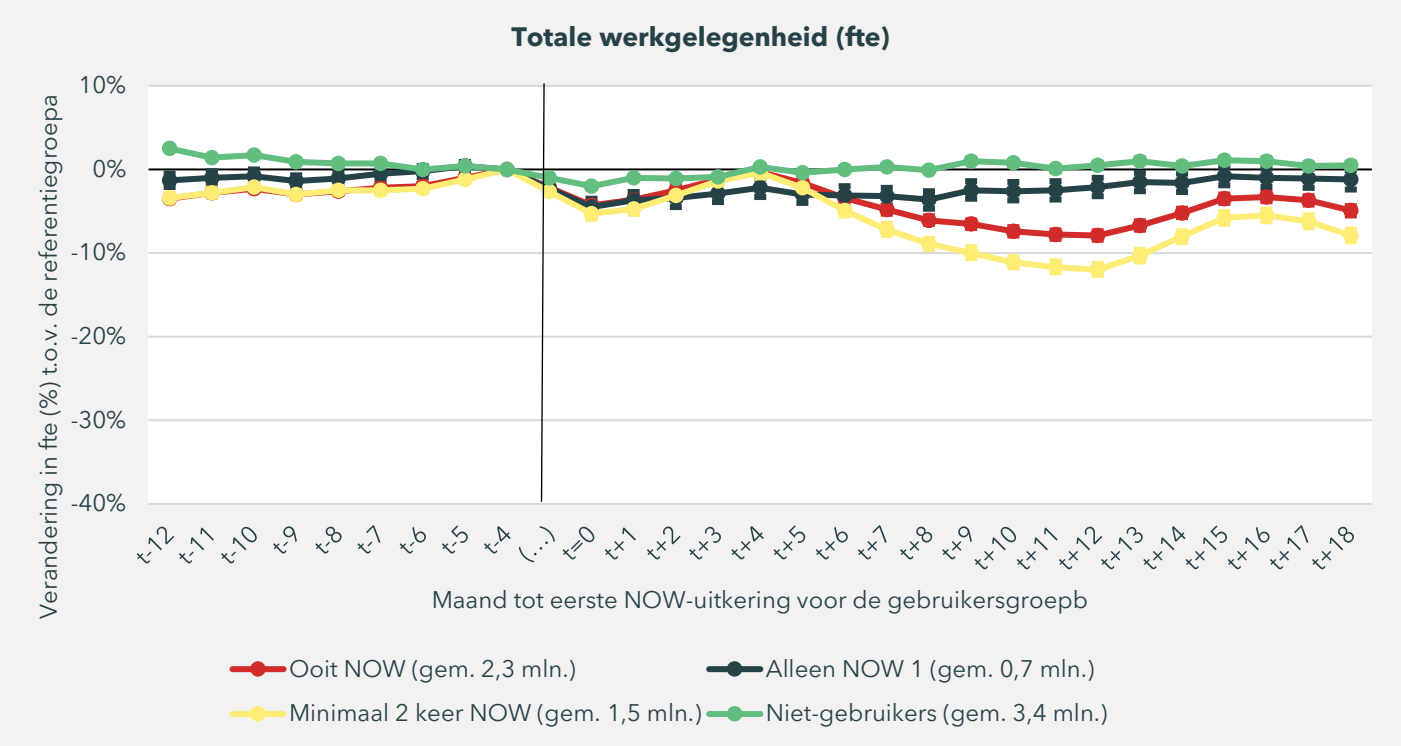

a De referentiegroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2017. De referentieperiode betreft de periode van januari 2016 tot en met december 2018.

b De (niet-)gebruikersgroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020. De maand van eerste NOW-uitkering is voor 90 procent van de gebruikersgroep maart-juni 2020 (NOW 1). Voor de groep niet-gebruikers zijn alle maanden relatief ten opzichte van april 2020 (t=0).

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Uit verdiepende analyses (zie Bijlage C) blijkt dat de ontwikkeling in totale werkgelegenheid nauwelijks verschilt tussen gebruikers met voorafgaand aan de pandemie een zwakke en sterke financiële positie ten opzichte van bedrijven met een vergelijkbare financiële positie in de referentiegroep (zie Figuur C.3).[28] Dit suggereert dat de combinatie van de pandemie en NOW-steun niet anders doorwerkt op de totale werkgelegenheid voor beide groepen. Dit geldt niet voor gebruikers die aanvullend gebruik hebben gemaakt van de TOGS/TVL. Voor deze

28 Bijlage C laat ook de verschillen tussen NOW-gebruikers met een zwakke en sterke financiële positie in 2019 zien ten opzichte van bedrijven in de referentiegroep met respectievelijk een zwakke en sterke financiële positie in 2016 (zie Figuur C.3). Hieruit blijkt dat er geen significante verschillen zijn in de ontwikkeling in de totale werkgelegenheid (fte) tussen beide groepen.

groep gebruikers heeft de combinatie van de pandemie en steun een meer schommelend effect op de totale werkgelegenheid dan voor gebruikers die alleen van de NOW gebruik hebben gemaakt (zie Figuur C.4).[29] Dit komt waarschijnlijk doordat beide groepen gebruikers sterk van elkaar verschillen qua bedrijfskenmerken, zoals onder andere de sector waarin zij actief zijn. Zo maken bijvoorbeeld bijna alle NOW-gebruikers in de horeca ook gebruik van de TOGS/TVL, terwijl dit in veel andere sectoren niet het geval is. De pandemie en steun hebben gezamenlijk voor deze groep gebruikers een andere doorwerking op de totale werkgelegenheid dan voor alleen NOW-gebruikers. Omdat het effect van de steun en de pandemie niet van elkaar onderscheiden kan worden, is het niet mogelijk om conclusies te trekken over de mate van complementariteit tussen beide regelingen.

Figuur 4.3 geeft een overzicht van de dynamische effecten op vaste werkgelegenheid op basis van de resultaten van de econometrische modelschattingen. We maken ook hierbij onderscheid tussen bedrijven die überhaupt gebruik hebben gemaakt van de NOW, alleen van NOW 1 en minimaal twee keer NOW. Het **samengestelde effect** van de pandemie, de NOW-steun en de WAB zorgt in eerste instantie voor het stabiel houden van de vaste werkgelegenheid. Alle bedrijven die ooit NOW hebben gebruikt en de bedrijven die minimaal twee keer NOW hebben gebruikt laten als groep een geleidelijke daling zien van de vaste werkgelegenheid, ondanks de (terugkerende) NOW steun.

Figuur 4.3 De vaste werkgelegenheid (fte) in de gebruikersgroep daalt maximaal 2 procent (op een gemiddelde van 1,3 miljoen fte) in de eerste achttien maanden na de eerste NOW-uitkering

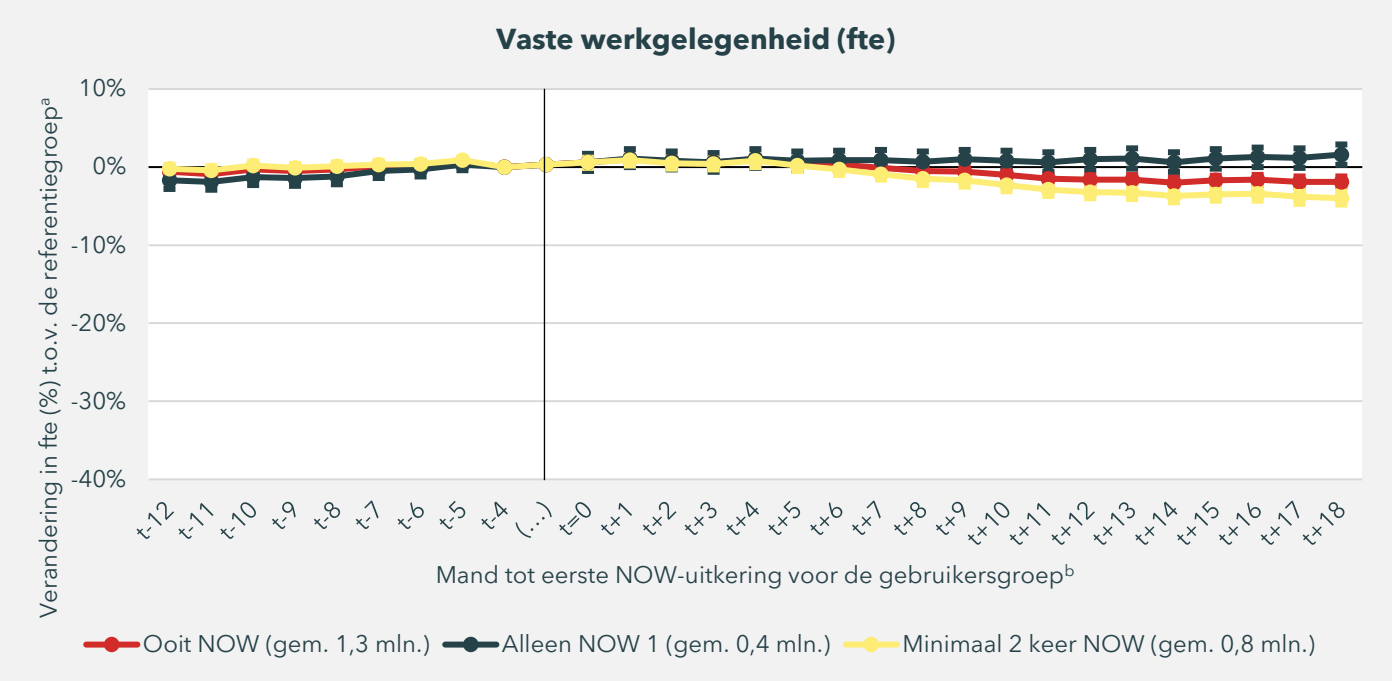

[a] De referentiegroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2017. De referentieperiode betreft de periode van januari 2016 tot en met december 2018.

[b] De gebruikersgroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020. De maand van eerste NOW-uitkering is voor 90 procent van de gebruikersgroep maart-juni 2020 (NOW 1).

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

[29] Bijlage C laat ook de verschillen tussen NOW-gebruikers met en zonder aanvullende TOGS-/TVL-steun zien ten opzichte van de referentiegroep (Figuur C.4). Hieruit blijkt dat de totale werkgelegenheid (fte) onder NOW-gebruikers zonder aanvullende steun minder sterk daalt maar wel langdurig op een lager niveau blijft, terwijl deze voor NOW-gebruikers met aanvullende steun sterker meebeweegt met de periodes van lockdown.

Figuur 4.4 geeft een overzicht van de dynamische effecten op de tijdelijke werkgelegenheid op basis van de resultaten van de econometrische modelschattingen. We maken ook hierbij onderscheid tussen bedrijven die überhaupt gebruik hebben gemaakt van de NOW, alleen van NOW 1 en bedrijven die minimaal twee keer gebruikmaakten van de NOW. Het **samengestelde effect** van de pandemie, de NOW-steun en de WAB zorgt voor een daling in de tijdelijke werkgelegenheid. Bedrijven die alleen gebruikmaken van NOW 1 laten na de eerste daling een geleidelijke toename zien in tijdelijke werkgelegenheid vanaf 3 maanden (t+3) na de ontvangen steun. Voor de overige groepen van NOW-gebruikers zet de daling in tijdelijke werkgelegenheid door tot ongeveer een jaar (t+12) nadat de bedrijven voor het eerst NOW-steun ontvingen, waarna de tijdelijke werkgelegenheid ook weer geleidelijk toeneemt.

Figuur 4.4 De tijdelijke werkgelegenheid (fte) in de gebruikersgroep daalt maximaal 12 procent (op een gemiddelde van 0,6 miljoen fte) in de eerste achttien maanden na de eerste NOW-uitkering

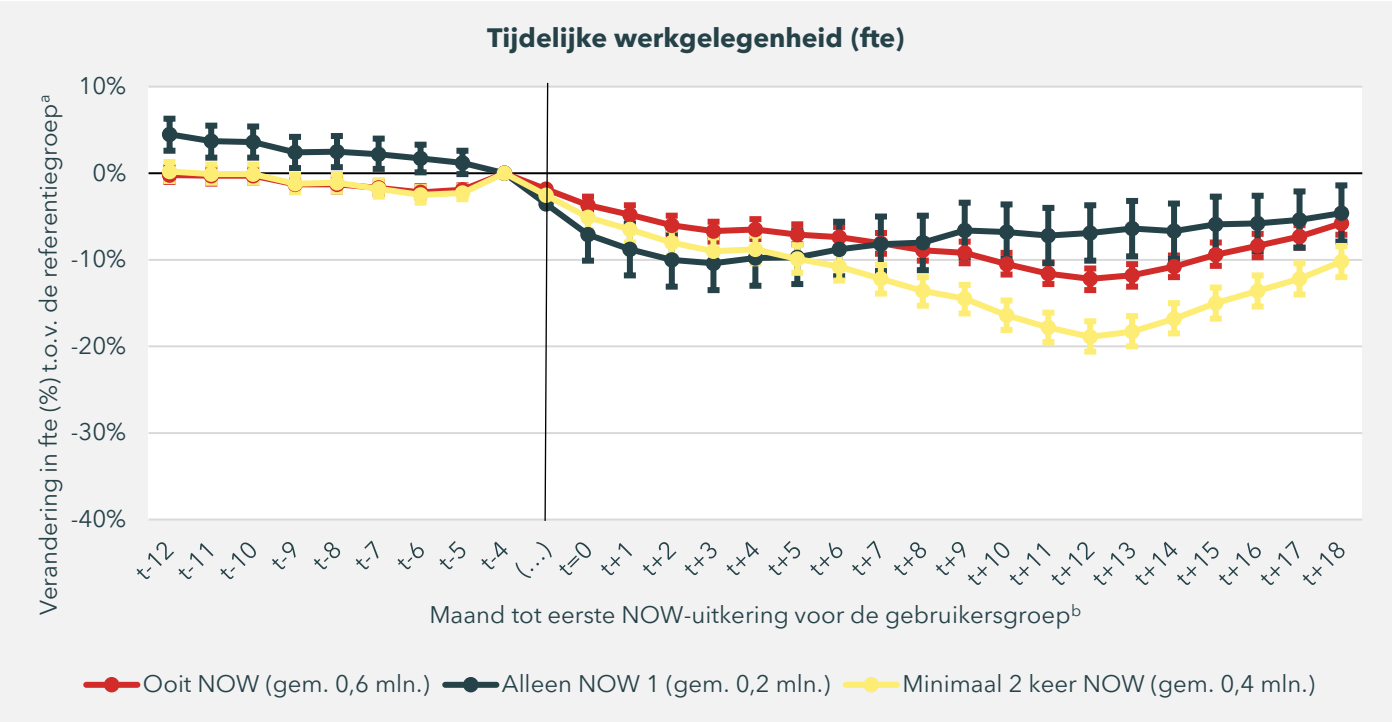

[a] De referentiegroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2017. De referentieperiode betreft de periode van januari 2016 tot en met december 2018.

[b] De gebruikersgroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020. De maand van eerste NOW-uitkering is voor 90 procent van de gebruikersgroep maart-juni 2020 (NOW 1).

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 4.5 geeft een overzicht van de dynamische effecten op oproep- en uitzendwerk op basis van de resultaten van de econometrische modelschattingen. We maken ook hierbij onderscheid tussen bedrijven die überhaupt gebruik hebben gemaakt van de NOW, alleen van NOW 1 en bedrijven die minimaal twee keer gebruikmaakten van de NOW. Het **samengestelde effect** van de pandemie, de NOW steun en de WAB zorgt met name bij de groep van bedrijven die meermaals gebruikmaken van de NOW voor een duidelijke golfbeweging in de hoeveelheid oproep- en uitzendwerk. Deze golfbewegingen vallen grotendeels samen met de eerste en tweede lockdown. Ditzelfde geldt in iets mindere mate ook voor de analyse voor alle NOW-gebruikers (*Ooit NOW*). Oproep- en uitzendwerk wordt relatief gemakkelijk afgeschaald in periodes van lockdown en daarna ook weer makkelijk opgeschaald. Dit flexibele op- en afschalen van oproep- en uitzendwerk zit ook in de aard van het type werk.

Figuur 4.5 Het oproep- en uitzendwerk (fte) in de gebruikersgroep daalt maximaal 27 procent (op een gemiddelde van 0,4 miljoen fte) in de eerste achttien maanden na de eerste NOW-uitkering

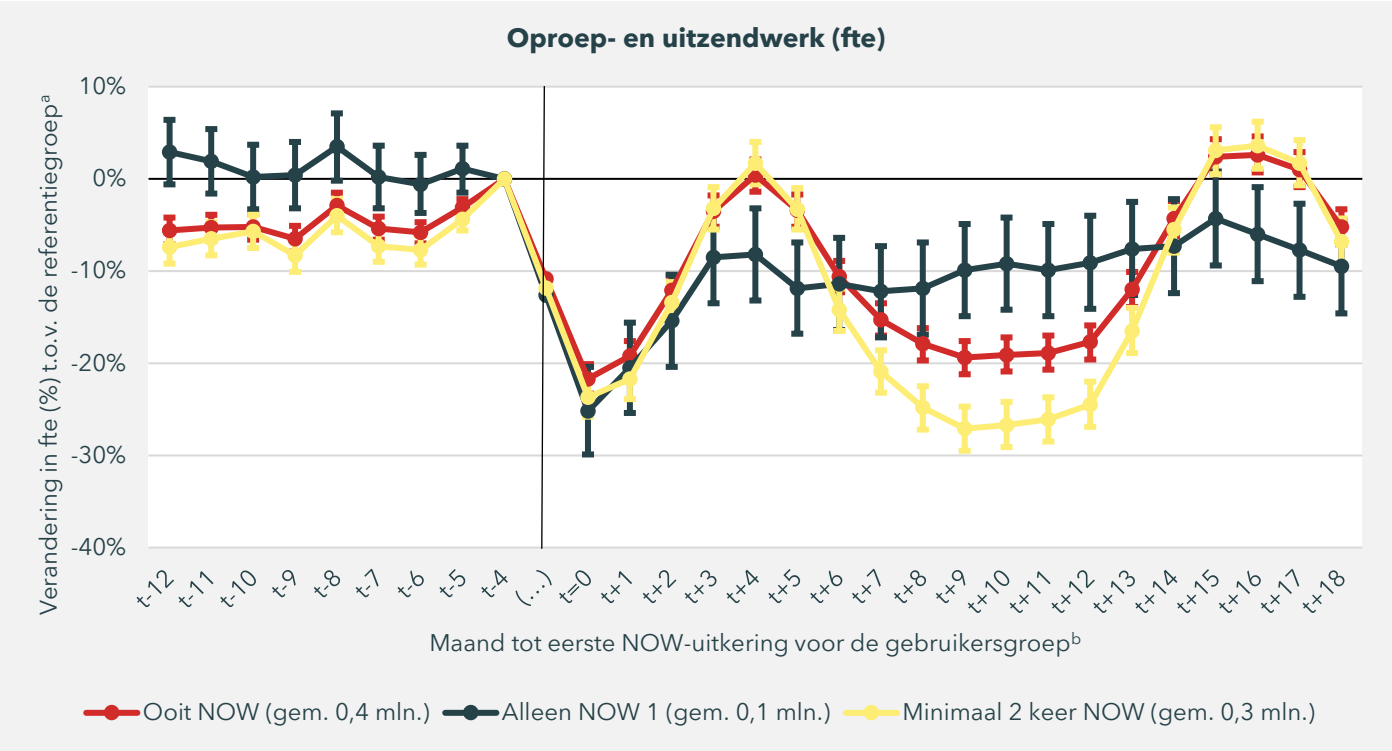

a De referentiegroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2017. De referentieperiode betreft de periode van januari 2016 tot en met december 2018.

b De gebruikersgroep bestaat uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020. De maand van eerste NOW-uitkering is voor 90 procent van de gebruikersgroep maart-juni 2020 (NOW 1).

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

De resultaten uit de bovenstaande analyses laten zien dat er ondanks de NOW-steun alsnog sprake is van een daling van veelal tijdelijke en flexibele werkgelegenheid. Dit is in lijn met de bevindingen van Smits e.a. (2022) die laten zien dat de NOW (in samenhang met de coronacrisis) in ieder geval op korte termijn gevolgen heeft gehad voor de verhouding tussen vaste en tijdelijke werkgelegenheid (inclusief oproep- en uitzendwerk). Om de veranderingen in werkgelegenheid beter te kunnen interpreteren hebben we voor dezelfde groepen van bedrijven het vastgestelde omzetverlies per aanvraagperiode toegevoegd in Figuur 4.6. In deze figuur is te zien dat het omzetverlies over het geheel genomen groot was bij de NOW-gebruikers en dat het vastgestelde omzetverlies voor NOW-gebruikers opliep tot ruim 50 procent in de vierde aanvraagperiode.

Figuur 4.6 Het vastgestelde omzetverlies van NOW-gebruikers was met gemiddeld meer dan 50 procent het grootst in de vierde aanvraagperiode

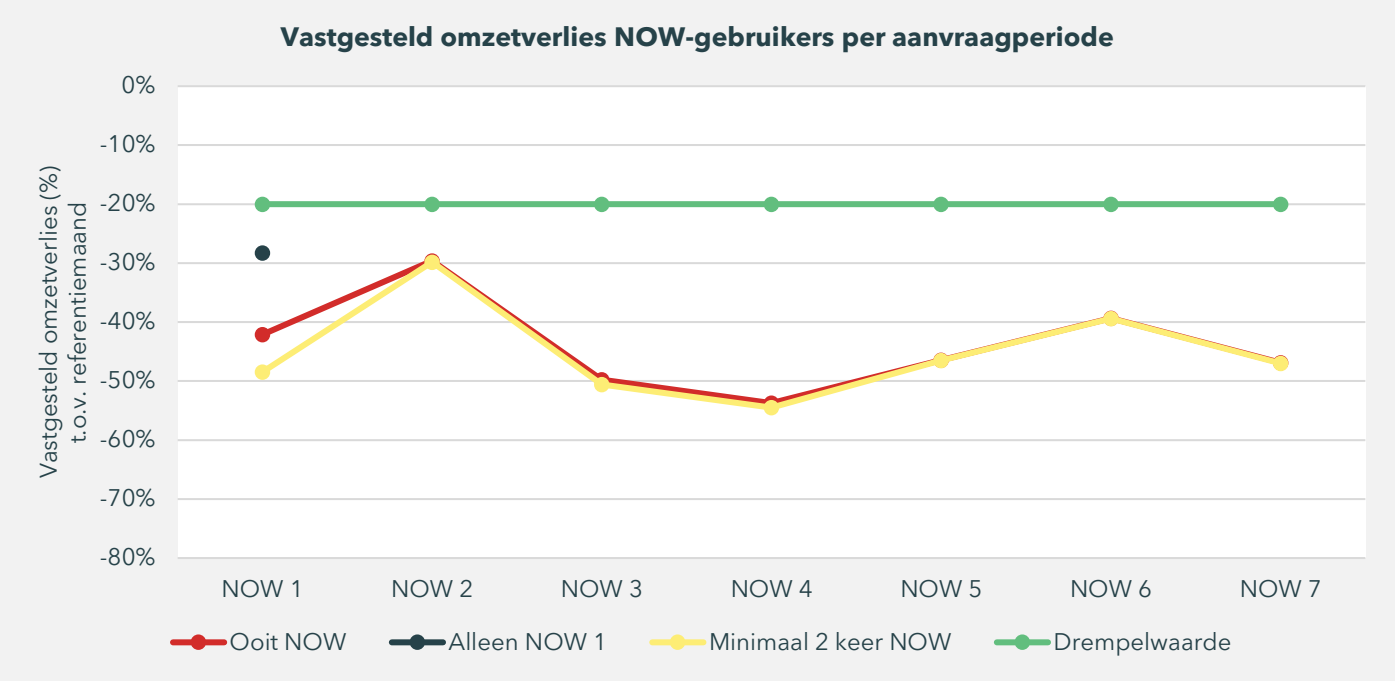

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur 4.7 zet de econometrische resultaten voor totale werkgelegenheid af tegen de econometrische resultaten voor omzet. Hiervoor zijn voor de verschillende groepen van gebruikers vergelijkbare econometrische modellen geschat waarbij in dit geval de natuurlijke logaritme van omzet de afhankelijke variabele is in plaats van de natuurlijke logaritme van het aantal fte.[30] Figuur 4.7 laat zien dat het omzetverlies tijdens de lockdowns (t=0 en t+3) fors hoger lag onder NOW-gebruikers dan de afname in werkgelegenheid. Het precieze verband tussen omzetverlies en gevolgen voor de werkgelegenheid zal bedrijfsspecifiek zijn, maar deze cijfers geven wel een indicatie van dat NOW **doeltreffend** is geweest in het voorkomen van baanverlies in de doelgroep.

30 Deze analyses zijn op kwartaalniveau in plaats van op maandniveau en alleen voor bedrijven met als hoofdactiviteit groothandel en handelsbemiddeling, vervoer en opslag, horeca, informatie en communicatie, specialistische zakelijke diensten, overige zakelijke dienstverlening en overige diensten door beperkingen in de omzetdata.

Figuur 4.7 Het gemiddelde werkgelegenheidsverlies is veel kleiner dan het gemiddelde omzetverlies in alle gebruikersgroepen, wat suggereert dat de NOW waarschijnlijk doeltreffend is geweest in het voorkomen van baanverlies in de doelgroep

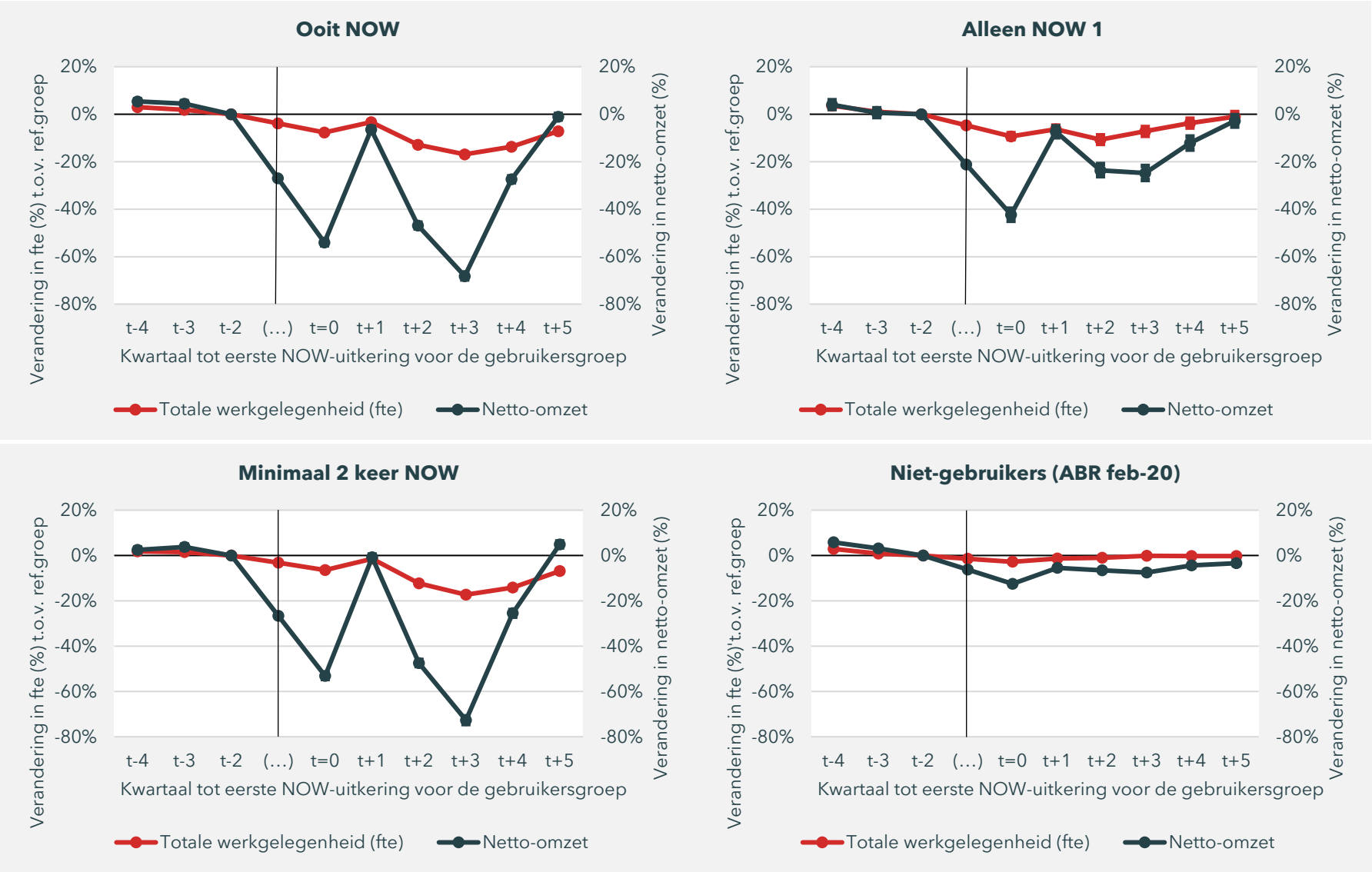

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

4.1.2 Enquête

In deze paragraaf bespreken we hoe de TVL en NOW volgens de enquête hebben bijgedragen aan het behoud van werkgelegenheid.

Figuur 4.8 Effect van de NOW-subsidie op het baanbehoud van medewerkers volgens respondenten (n=490)

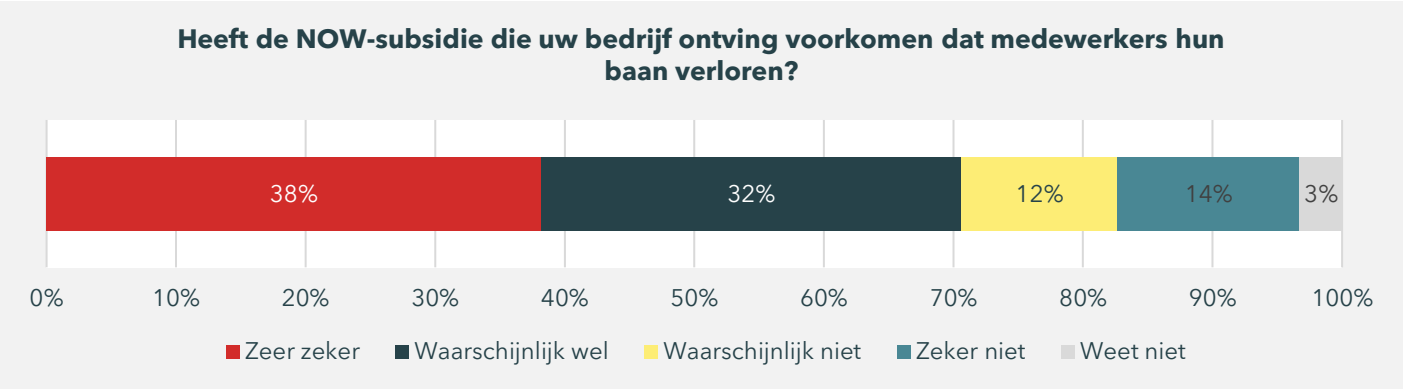

Bron: Enquête

Figuur 4.9 Effect van de NOW-subsidie op het baanbehoud van flexkrachten volgens respondenten (n=495)

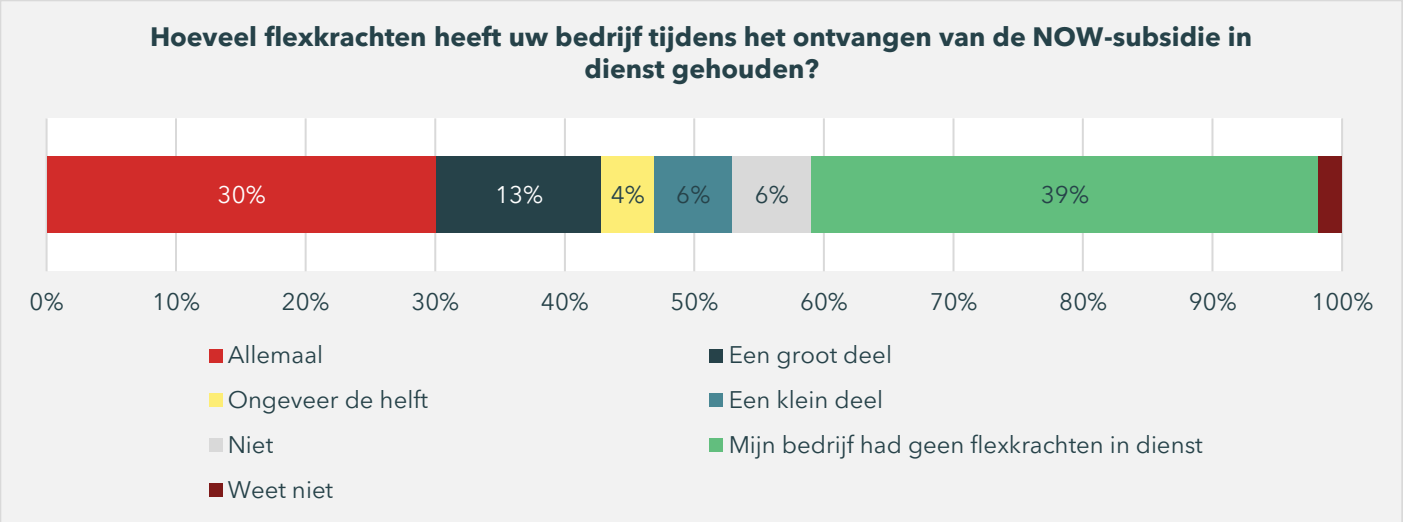

Bron: Enquête

In Figuur 4.8 en Figuur 4.9 staan de antwoorden van respondenten over het effect van de NOW-subsidie op baanbehoud van werknemers en flexkrachten. Maar liefst 70 procent van de respondenten geeft aan dat de NOW-subsidie waarschijnlijk of zeker heeft bijgedragen aan het in dienst houden van werknemers. Dit versterkt het beeld uit de econometrische analyses dat de NOW **doeltreffend** was in het behouden van werkgelegenheid. Voor flexkrachten ligt dit lager. 43 procent van de totale hoeveelheid respondenten geeft aan dat ze meer dan de helft van hun flexkrachten in dienst hebben gehouden, terwijl 39 procent van de respondenten aangeeft überhaupt geen flexkrachten in dienst te hebben. Kortom, van de bedrijven die daadwerkelijk flexkrachten in dienst hadden, is bij 70 procent (43 procent/61 procent) meer dan de helft in dienst gehouden tijdens het ontvangen van de NOW-subsidie.

Tabel 4.1 Regressies over effecten van NOW

Afhankelijke variabele	Mate waarin NOW heeft voorkomen dat medewerkers hun baan verloren	Hoeveel flexkrachten die in dienst zijn gehouden
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	0.088***	0.006
	(0.034)	(0.056)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.162**	-0.025
	(0.066)	(0.111)
Constante	3.334***	4.003***
	(0.305)	(0.525)
Observaties	400	249
Log Likelihood	-578.891	-437.645
Akaike Inf. Crit.	1,163.783	881.290
		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

In Tabel 4.1 hebben we getoetst of de achtergrondkenmerken van bedrijven een significante correlatie hebben met de mate waarin de NOW voorkomen heeft dat medewerkers hun baan verloren, en de mate waarin flexkrachten in dienst zijn gehouden door ontvangen van de NOW. We zien aan de coëfficiënten dat er significante groepsverschillen zitten in de mate waarin de NOW heeft voorkomen dat medewerkers hun baan verloren. Bij bedrijven die in februari 2020 meer werknemers in dienst hadden en bedrijven die zichzelf financieel minder gezond vonden heeft NOW meer bijgedragen aan het voorkomen van baanverlies. Dit was te verwachten omdat we in Tabel 3.1 al gezien hebben dat grote en financieel minder gezonde bedrijven significant vaker NOW aangevraagd hebben. Het is dan ook logisch dat bij deze bedrijven de perceptie is dat NOW meer heeft bijgedragen aan baanbehoud.

4.2 Liquiditeit en solvabiliteit

In deze paragraaf staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Was TVL doeltreffend in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen bij de doelgroep?
- Voor welke voorwaarden is er waarom gekozen en wat was de impact op de doeltreffendheid hiervan?
- Welke gevolgen hebben de aanpassingen (verruimend en beperkend) in de loop van de tijd van TVL gehad voor de doeltreffendheid van het instrument?

4.2.1 Analyse CBS Microdata

De TVL is onder andere bedoeld om liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen te voorkomen bij de doelgroep. Daarom richt onze tweede econometrische analyse van de doeltreffendheid zich op de impact van het gebruik van TVL op de liquiditeit en solvabiliteit. In onze modellen voor liquiditeit en solvabiliteit hanteren we het liquiditeits- en solvabiliteitsratio van ondernemingen als uitkomstmaat.[31] De liquiditeitsratio is berekend als de verhouding tussen liquide middelen en de som van voorzieningen, kortlopende schulden en crediteuren. Dit geeft aan in welke mate een onderneming kan voldoen aan haar lopende financiële verplichtingen. De liquiditeitspositie geeft dus inzicht in of een onderneming op korte termijn aan haar betalingsverplichtingen kan voldoen. De solvabiliteitsratio is berekend als de verhouding tussen eigen vermogen en het balanstotaal. Dit geeft aan in hoeverre een onderneming al haar schulden kan terugbetalen als het bedrijft opgeheven wordt of failliet gaat en in welke mate een onderneming afhankelijk is van schuldeisers. De solvabiliteit geeft daarmee inzicht in de financiële gezondheid van een onderneming op lange termijn.

Voor de schatting van dit effect maken we net als voor het effect van de NOW op werkgelegenheid gebruik van gegeneraliseerde difference-in-differences modellen. Intuïtief gezien vergelijken we de ontwikkeling in liquiditeit en solvabiliteit van ondernemingen die TVL ontvangen (gebruikersgroep) met de ontwikkeling in liquiditeit en solvabiliteit bij ondernemingen die geen TVL ontvangen (referentiegroep). Wij hebben net als in de voorgaande analyse ervoor gekozen om ook de bedrijvenpopulatie uit februari 2017 als referentiegroep te gebruiken. Dit idee wordt geoperationaliseerd middels een model met ondernemingsspecifieke fixed effecten (om te corrigeren voor ondernemingsspecifieke kenmerken die constant zijn en invloed hebben op de liquiditeit en solvabiliteit), jaar fixed effecten (om te corrigeren voor de tijdstrend in liquiditeit en solvabiliteit die wordt gedeeld door ondernemingen in de gebruikersgroep en ondernemingen in de referentiegroep) en sectorspecifieke jaar fixed effecten (om te corrigeren voor sectorspecifieke seizoentrends in de betreffende sector in liquiditeit en solvabiliteit welke worden gedeeld door ondernemingen in de gebruikersgroep en ondernemingen in de referentiegroep). Daarnaast zijn nog dummyvariabelen toegevoegd voor NOW-gebruik en voor het aanvragen van belastinguitstel. We voegen ook dummyindicatoren toe voor het aantal jaar tot de eerste TOGS-/TVL-aanvraag (leads) om voor pre-trendverschillen tussen beide groepen ondernemingen te corrigeren (maximaal twee jaar). Tot slot voegen we dummyindicatoren toe voor het aantal jaar sinds de eerste TOGS-/TVL-aanvraag (lags) om de dynamiek in het effect van de TVL te identificeren (maximaal twee jaar).

De parameters van deze laatste dummy's geven het effect van de TVL (op de liquiditeit en solvabiliteit) onder de aanname dat de liquiditeits- en solvabiliteitsratio van ondernemingen zich zonder de TVL identiek zou ontwikkelen (de gangbare "parallelle trend" aanname). Een beschrijving van de modelspecificaties wordt gegeven in Bijlage B.2.

Figuur 4.10 geeft een overzicht van de dynamische effecten op liquiditeit (boven) en solvabiliteit (onder) voor ondernemingen met meerdere werkzame personen (links) en voor ondernemingen met één werkzame persoon (rechts) op basis van de resultaten van de econometrische modelschattingen. Wat opvalt is dat de liquiditeit en solvabiliteit sinds de eerste TOGS-/TVL-uitkering niet significant verslechteren onder gebruikers (rode lijn) ten opzichte van de referentiegroep (zwarte nullijn). De liquiditeit van gebruikers met meerdere werkzame personen neemt zelfs iets toe. Wel ligt het gemiddelde uitgangsniveau van liquiditeit en solvabiliteit onder gebruikers veel lager dan in de referentiegroep. Ondanks de COVID-19-pandemie en het forse omzetverlies onder gebruikers zijn

[31] Deze analyses zijn op jaarniveau voor een steekproef van ondernemingen in plaats van op maandniveau voor de volledige bedrijvenpopulatie door beperkingen in de data over liquiditeit en solvabiliteit. Bedrijven met extreme waarden voor liquiditeit en/of solvabiliteit zijn gewinsorised, waarbij de 5 procent laagste en de 95 procent hoogste waarnemingen de waarde kregen van respectievelijk het 5e en 95e percentiel.

Figuur 4.10 De liquiditeit en solvabiliteit bij gebruikers neemt in de eerste twee jaar na de eerste TVL-uitkering niet significant af, wat suggereert dat de TVL waarschijnlijk doeltreffend is geweest in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen in de doelgroep

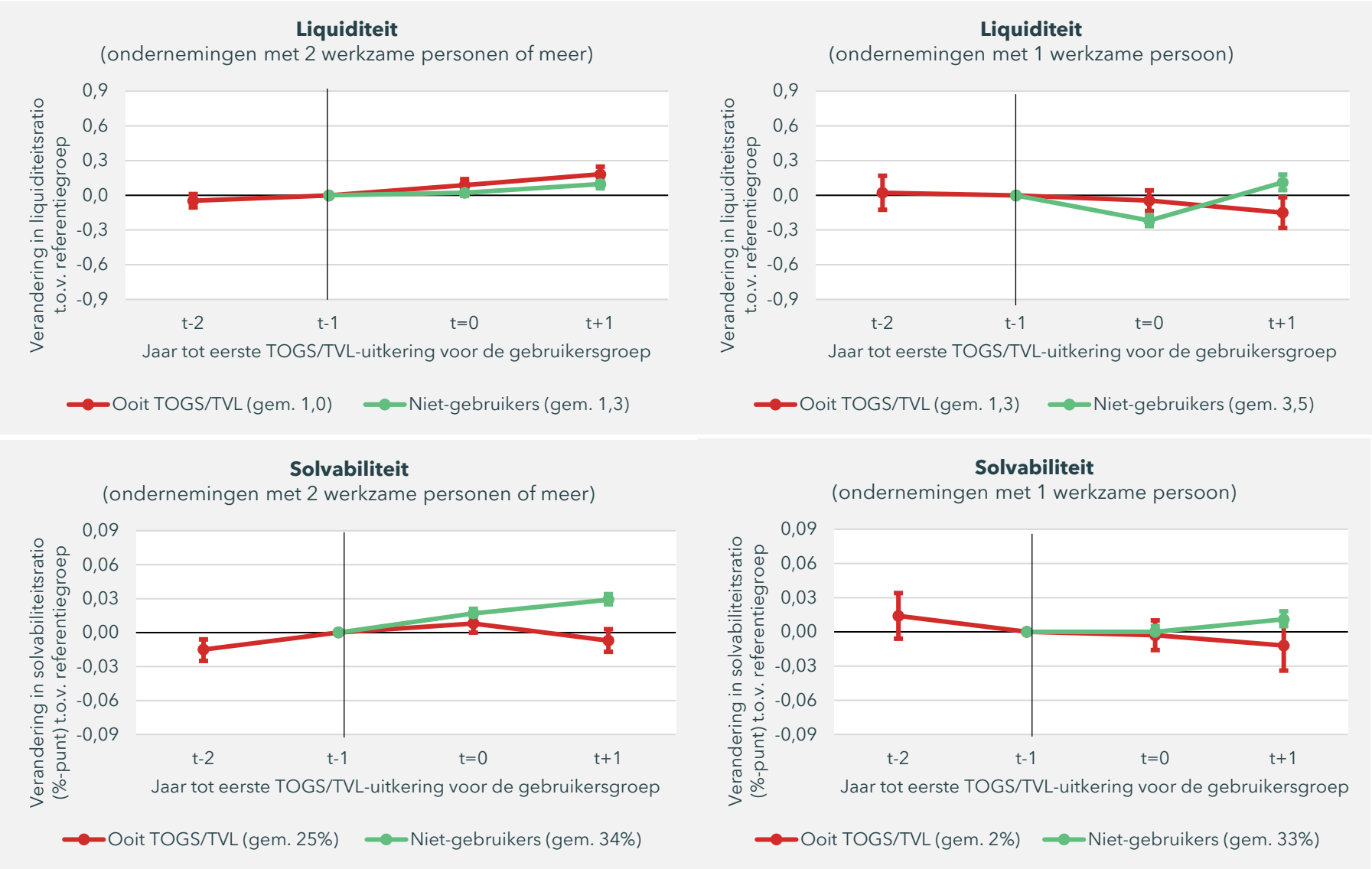

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

deze bestaande verschillen niet groter geworden. Ook tussen gebruikers en niet-gebruikers (groene lijn) zijn grote verschillen in liquiditeit en solvabiliteit, die niet verder vergroot zijn sinds de COVID-19-pandemie. Alleen de solvabiliteit neemt onder niet-gebruikers iets toe, terwijl die onder gebruikers vrijwel gelijk blijft. Dit suggereert dat de TVL waarschijnlijk doeltreffend is geweest in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen in de doelgroep.

4.2.2 Enquête

In deze paragraaf bespreken we hoe de TVL en NOW volgens de enquête hebben bijgedragen aan het behoud van liquiditeit en solvabiliteit.

Figuur 4.11 Effect van de TVL-subsidie op liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen volgens respondenten (n=403 (liquiditeit), n=401 (solvabiliteit))

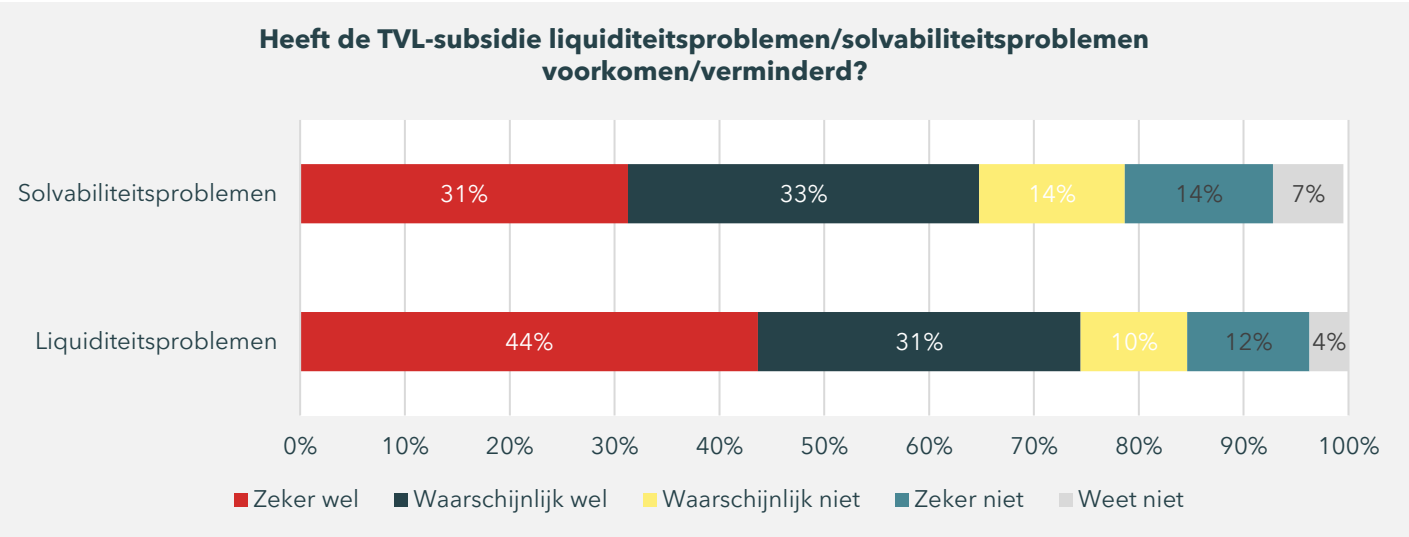

Bron: Enquête

In de enquête blijkt dat voor 64 procent van de bedrijven de TVL-subsidie waarschijnlijk of zeker wel heeft bijgedragen aan het voorkomen van solvabiliteitsproblemen, en voor 75 procent van de bedrijven heeft de TVL waarschijnlijk of zeker wel bijgedragen aan het voorkomen van liquiditeitsproblemen. Dit versterkt het beeld van de econometrische analyses dat de TVL **doeltreffend** was in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen.

Tabel 4.2 Regressies over effecten van TVL

Afhankelijke variabele	Mate waarin TVL liquiditeitsproblemen heeft voorkomen of verminderd	Mate waarin TVL solvabiliteitsproblemen heeft voorkomen of verminderd
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	-0.004	-0.002
	(0.034)	(0.037)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.124*	-0.051
	(0.070)	(0.074)
Constante	3.659***	3.109***
	(0.313)	(0.335)
Observaties	324	313
Log Likelihood	-461.260	-460.507
Akaike Inf. Crit.	928.521	927.015
		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

In Tabel 4.2 toetsen we of er significante correlaties zijn tussen de achtergrondvariabelen en de mate waarin het ontvangen van de TVL liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen heeft voorkomen. De enige significante correlatie is die tussen de financiële gezondheid in 2020 en de mate waarin de TVL liquiditeitsproblemen heeft voorkomen of verminderd. Bedrijven met een lagere financiële gezondheid in dat jaar geven aan dat de TVL sterker heeft bijgedragen aan het voorkomen of verminderen van liquiditeitsproblemen. Dit is logisch omdat bij deze bedrijven relatief veel liquiditeit te verbeteren was. Verder zijn er geen significante correlaties, wat betekent dat er geen bedrijfsgrootteverschillen zijn in de effecten van de TVL.

4.3 Bedrijfsopheffingen

In deze paragraaf staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- In hoeverre hebben NOW en TVL bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven?
- Voor welke voorwaarden is er waarom gekozen en wat was de impact op doeltreffendheid hiervan?
- Welke gevolgen hebben de aanpassingen (verruimend en beperkend) in de loop van de tijd van zowel TVL als NOW gehad voor de doeltreffendheid van het instrument?

4.3.1 Analyse CBS Microdata

De TVL en NOW hebben tot slot als doel om bij te dragen aan het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep. Daarom richt onze derde econometrische analyse van de doeltreffendheid zich op de impact van het gebruik van de TVL en/of NOW op bedrijfsopheffingen. In onze modellen voor bedrijfsopheffingen hanteren we de kans op opheffing een jaar na het ontvangen van de eerste drie pakketten van TOGS/TVL en/of NOW als uitkomstmaat (dus maximaal tot en met december 2021). Omdat gegevens over opheffingen op bedrijfsniveau in 2022 nog niet

definitief zijn vastgesteld, kijken we dus alleen naar het kortetermijneffect van de TOGS/TVL en NOW op bedrijfsopheffingen. Het is goed mogelijk dat op de (middellange)termijn, dus vanaf twee jaar na het ontvangen van TOGS/TVL en/of NOW, het effect hiervan op het aandeel bedrijfsopheffingen afwijkt.

Voor de schatting van dit kortetermijneffect maken we gebruik van logistische regressiemodellen. In de analyses maken we onderscheid tussen opheffingen een jaar na het eerste, tweede en derde kwartaal van 2020.[32] Dit doen we om het verschil te analyseren tussen het effect van het eerste pakket (TOGS en NOW 1), tweede pakket (TVL 1 en NOW 2) en derde pakket (TVL Q4 2020 en NOW 3.1) steunmaatregelen die grotendeels samenvallen met deze kwartalen.[33] Intuïtief gezien vergelijken we per kwartaal de kans op opheffing na een jaar van bedrijven die TVL en/of NOW ontvangen (gebruikersgroep) met de kans op opheffing van bedrijven die geen TVL en NOW ontvangen (referentiegroep). Wij hebben net als in voorgaande analyses gekozen om ook de bedrijvenpopulatie uit februari 2017 als referentiegroep te gebruiken. Dit idee wordt geoperationaliseerd middels een model met een categorische indicator voor de meest voorkomende combinaties van de verschillende pakketten van de TVL en NOW die tot dan toe aangevraagd konden worden. De parameters van deze dummy's geven het effect van de meest voorkomende combinaties van de verschillende TVL- en NOW-pakketten. Daarnaast zijn categorische en dummyvariabelen toegevoegd die corrigeren voor allerlei achtergrondkenmerken van bedrijven die mogelijk samenhangen met de kans op opheffing, zoals rechtsvorm, bedrijfstak, grootteklasse, bedrijfsleeftijd, familiebedrijf, financiële positie (liquiditeit en solvabiliteit), arbeidsproductiviteit en WBSO-gebruik. Tot slot is een dummyvariabele toegevoegd die corrigeert voor het effect van belastinguitstel op bedrijfsopheffingen. Een beschrijving van de modelspecificaties wordt gegeven in Bijlage B.3.

Figuur 4.12 geeft de belangrijkste regressieresultaten voor het tweede, derde en vierde kwartaal van 2020 weer, die grotendeels samenhangen met de eerste, tweede en derde aanvraagperiode van de TVL en NOW. In de rode staven zijn de resultaten voor bedrijven met meerdere werkzame personen weergegeven. De blauwe staven geven de resultaten voor bedrijven met één werkzame persoon weer. De resultaten voor alle kwartalen laten zien dat bedrijven in de gebruikersgroep gemiddeld een kleinere kans hebben om een jaar na het ontvangen van TVL en/of NOW opgeheven te worden dan bedrijven in de referentiegroep. Afhankelijk van de combinatie tussen TOGS/TVL en NOW, het aantal opeenvolgende steunrondes en het aantal werkzame personen is de kans op opheffing een jaar na het ontvangen van steun voor gebruikers gemiddeld bijna 1 tot ruim 5 procentpunt lager dan voor bedrijven in een vergelijkbare periode voor de pandemie (waarin het gemiddelde aandeel bedrijfsopheffingen bijna 4 tot 7 procent is). Hoe vaker er gebruikgemaakt is van beide regelingen, hoe kleiner gemiddeld de kans op opheffing. De combinatie van TOGS/TVL en NOW heeft dus een versterkend effect op bedrijfsopheffingen.

Dit is in lijn met de bevindingen van Seip e.a. (2022) die laten zien dat de kans op opheffing onder gebruikers van deze regelingen gemiddeld lager is dan onder niet-gebruikers, gecorrigeerd voor allerlei achtergrondkenmerken. Dit suggereert dat de TVL en NOW *zeer waarschijnlijk* doeltreffend hebben bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep, maar mogelijk tegelijkertijd ook bedrijven in stand gehouden hebben die zonder lockdowns en steun wel opgeheven zouden zijn.

---

32 Vanaf het eerste kwartaal van 2021 is het niet meer mogelijk om de effecten van de daaropvolgende steunpakketten te schatten, omdat de data over bedrijfsopheffingen in 2022 nog niet definitief zijn vastgesteld door het CBS en achteraf veelal lager uitvallen door reactiveringen in het volgende jaar.

33 Bedrijven die in het derde en/of vierde kwartaal van 2020 (tweede en/of derde aanvraagperiode) TVL en/of NOW hebben aangevraagd, bestaan per definitie op dat moment nog en zijn tijdens de voorgaande aanvraagperiode niet opgeheven. Het voordeel van het schatten van aparte modellen per kwartaal is dat we op deze manier dit selectie-effect omzeilen. We schatten immers de kans op opheffing een jaar na het relevante kwartaal.

Figuur 4.12 De kans op opheffing is in de gebruikersgroep een jaar na het ontvangen van TVL en/of NOW gemiddeld lager dan in de referentiegroep, wat suggereert dat TVL en NOW waarschijnlijk doeltreffend hebben bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep

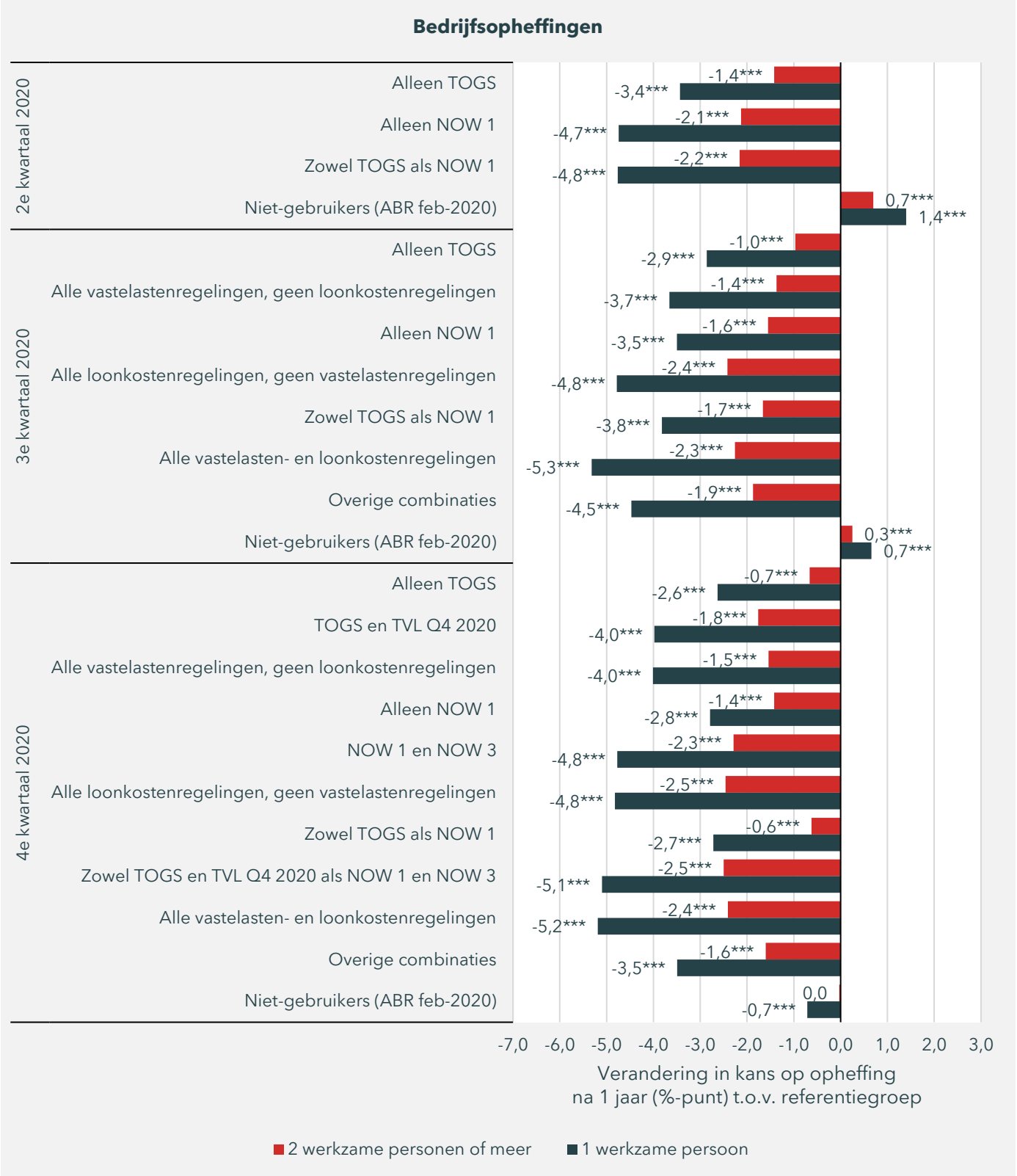

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek

Voor bedrijven die in het tweede kwartaal van 2020 alleen TOGS hebben ontvangen is de kans op opheffing gemiddeld 1,4 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot 3,4 procentpunt (één werkzame persoon) lager dan in de referentiegroep. Bedrijven die in hetzelfde kwartaal alleen NOW 1 hebben ontvangen, hebben gemiddeld een 2,1 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot 4,7 procentpunt (één werkzame persoon) lagere kans om opgeheven te worden. Bedrijven die van beide regelingen (TOGS en NOW 1) gebruik hebben gemaakt, hebben in totaal een 2,2 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot 4,8 procentpunt (één werkzame persoon) lagere kans op opheffing dan in de referentiegroep.

In het derde kwartaal van 2020 is het totale effect van het gebruik van alleen alle vastelastenregelingen (TOGS en TVL 1) -1,4 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot -3,7 procentpunt (één werkzame persoon). Het totale effect van het gebruik van alleen alle loonkostenregelingen (NOW 1 en 2) is in het derde kwartaal -2,4 procentpunt (meerdere werkzame personen) en -4,8 procentpunt (één werkzame persoon). Deze effecten zijn vergelijkbaar met het effect van de TOGS en NOW 1 in het tweede kwartaal van 2020. Voor bedrijven die in het derde kwartaal van 2020 alleen gebruik hebben gemaakt van de TOGS en/of NOW 1 (en dus niet van de tweede steunronde) neemt de kans op opheffing wel minder af ten opzichte van het tweede kwartaal van 2020. Dit geldt zowel voor bedrijven met meerdere werkzame personen als met één werkzame persoon. Dit heeft te maken met het feit dat sommige van deze bedrijven alsnog na de eerste steunronde zijn opgeheven en dus geen gebruik meer hebben gemaakt van latere steunrondes. Voor bedrijven die volledig van zowel de vastelasten- als loonkostenregelingen gebruik hebben gemaakt is de kans op opheffing 2,3 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot 5,3 procentpunt (één werkzame persoon) lager dan in de referentiegroep.

In het vierde kwartaal van 2020 blijft het totale effect van het gebruik van alleen alle vastelastenregelingen (TOGS, TVL 1 en TVL Q4 2020) met -1,5 procentpunt (meerdere werkzame personen) en -4,0 procentpunt (één werkzame persoon) vrijwel gelijk in vergelijking met het derde kwartaal van 2020. Ook het totale effect van het gebruik van alleen alle loonkostenregelingen (NOW 1, 2 en 3) is in het vierde kwartaal van 2020 met -2,4 procentpunt (meerdere werkzame personen) en -4,8 procentpunt (één werkzame persoon) vergelijkbaar met het effect in het voorgaande kwartaal. Voor bedrijven die volledig van beide regelingen gebruik hebben gemaakt is de kans op opheffing met -2,4 procentpunt (meerdere werkzame personen) tot -5,2 procentpunt (één werkzame persoon) ook vergelijkbaar met het effect in het voorgaande kwartaal. Voor bedrijven die in het vierde kwartaal van 2020 alleen gebruik hebben gemaakt van de TOGS en/of NOW 1 neemt de kans op opheffing nog iets minder af, zowel in vergelijking met het tweede als het derde kwartaal van 2020. Dit geldt zowel voor bedrijven met meerdere werkzame personen als met één werkzame persoon. Naarmate de coronacrisis vorderde zijn er dus meer bedrijven die alleen van de eerste steunronde gebruik hebben gemaakt opgeheven.

Uit eerdere analyses van Seip et al. (2022) blijkt dat de opgeheven bedrijven met steun vaak bedrijven zijn die financieel gezien voor de coronacrisis al niet goed functioneerden. Ook waren zij minder productief dan bedrijven die wel konden overleven (al dan niet met steun). De steun lijkt hier het proces van creatieve destructie dus niet echt in de weg te hebben gezeten. Daarnaast blijkt uit deze analyse dat het aantal zwakke bedrijven dat dankzij steun van de overheid overeind is gebleven, beperkt is. Volgens schattingen zou het aantal bedrijven dat zonder steun opgeheven zou zijn circa 10 procent hoger liggen dan het daadwerkelijk aantal opgeheven bedrijven tijdens het eerste coronajaar.

Bovenstaande figuur geeft ook de regressieresultaten voor niet-gebruikers uit de bedrijvenpopulatie van februari 2020 ten opzichte van dezelfde referentiegroep (bedrijvenpopulatie van februari 2017) weer. De resultaten voor het tweede en derde kwartaal van 2020 laten zien dat niet-gebruikers gemiddeld een hogere kans hebben om een jaar later opgeheven te worden dan bedrijven in de referentiegroep. Dit geldt zowel voor bedrijven met meerdere

werkzame personen als met één werkzame persoon. Alleen vanaf het vierde kwartaal van 2020 is de kans op opheffing voor niet-gebruikers vergelijkbaar met (meerdere werkzame personen) of lager (één werkzame persoon) dan in de referentiegroep. Dit suggereert dat er tot het vierde kwartaal van 2021 sprake is geweest van 'oversterfte' bij niet-gebruikers. Uit eerdere analyses blijkt dat deze groep van alle bedrijven de laagste arbeidsproductiviteit heeft gekend (Seip e.a., 2022). Een deel van deze minder goed presterende bedrijven zonder steun heeft mogelijk vanwege de ongunstige vooruitzichten besloten om hun bedrijfsactiviteiten te staken.

4.3.2 Enquête

In deze paragraaf bespreken we hoe de TVL en NOW volgens de enquête hebben bijgedragen aan het voorkomen van bedrijfsopheffingen.

Figuur 4.13 Effect van de TVL en de NOW op het voorbestaan van het bedrijf volgens respondenten (n=291)

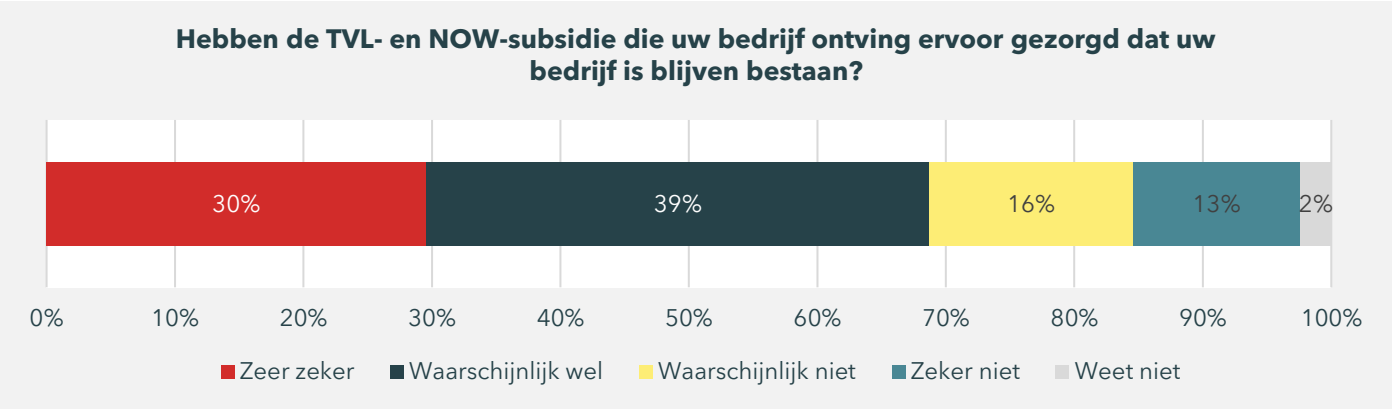

Bron: Enquête

Figuur 4.13 laat het effect van de TVL en NOW zien op het voortbestaan van bedrijven. Maar liefst 69 procent van de bedrijven geeft aan dat deze steunmaatregelen waarschijnlijk of zeer zeker een bedrijfsopheffing hebben voorkomen. Dit versterkt wederom het beeld dat de TVL en NOW *zeer waarschijnlijk* **doeltreffend** waren.

Tabel 4.3 Correlatie ontvangen TVL en NOW en financiële gezondheid

Afhankelijke variabele	Financiële gezondheid februari 2021	Financiële gezondheid februari 2022	Financiële gezondheid februari 2023	Financiële gezondheid februari 2021	Financiële gezondheid februari 2022	Financiële gezondheid februari 2023	Financiële gezondheid februari 2021	Financiële gezondheid februari 2022	Financiële gezondheid februari 2023
Model	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Alleen TVL aangevraagd in voorafgaande jaar	0.291	-0.333*	-0.071						
	(0.261)	(0.176)	(0.166)						
Alleen NOW aangevraagd in voorafgaande jaar				0.200	-0.347**	-0.139			
				(0.190)	(0.140)	(0.161)			
Zowel TVL en NOW aangevraagd in voorafgaande jaar							0.427	-0.318*	-0.105
							(0.366)	(0.165)	(0.126)
FTE in februari 2020	0.004	0.054	0.005	0.067	-0.028	0.009	0.023	0.066	0.033

	(0.079)	(0.054)	(0.039)	(0.041)	(0.041)	(0.035)	(0.044)	(0.044)	(0.042)
Financiële gezondheid februari 2020	0.474***	0.255**	0.343***	0.626***	0.513***	0.409***	0.287***	0.285***	0.275***
	(0.119)	(0.099)	(0.080)	(0.085)	(0.083)	(0.069)	(0.086)	(0.085)	(0.080)
Constante	1.190**	2.489***	2.408***	0.591	1.775***	2.125***	1.513***	2.125***	2.531***
	(0.559)	(0.431)	(0.350)	(0.402)	(0.364)	(0.306)	(0.493)	(0.397)	(0.364)
Observaties	96	155	242	206	254	347	262	265	268
Log Likelihood	-134.080	-224.837	-344.552	-271.690	-362.733	-490.038	-388.024	-393.704	-386.087
Akaike Inf. Crit.	276.161	457.674	697.104	551.381	733.467	988.076	784.049	795.408	780.173

*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Tabel 4.3 laat het effect van het ontvangen van TVL of NOW zien op de **financiële gezondheid** van bedrijven in 2021, 2022 en 2023. We gebruiken dit als proxy voor een bedrijfsopheffing, omdat daadwerkelijk opgeheven bedrijven natuurlijk niet in de enquêtesteekproef voorkomen. In model 1, 2 en 3 toetsen we het effect van het ontvangen van TVL in het **voorgaande** jaar (respectievelijk 2020, 2021 en 2022) bij bedrijven die **geen NOW** hebben ontvangen. In model 4, 5 en 6 toetsen we het effect van ontvangen van NOW in het **voorgaande** jaar voor bedrijven die **geen TVL** hebben ontvangen. In model 7, 8 en 9 toetsen we de effecten van TVL en NOW in het **voorgaande** jaar bij bedrijven die van bedrijven die steun uit **beide** regelingen ontvangen hebben. In alle modellen hebben we de achtergrondkenmerken FTE en financiële gezondheid in 2020 als controlevariabele gebruikt.

Uit modellen 1 tot en met 9 komt een eenduidig beeld. We zien in model 2, 5 en 8 dat bedrijven die gebruikmaken van enkel TVL, enkel NOW of TVL én NOW **gedurende 2021 zichzelf in 2022 minder financieel gezond** vinden dan bedrijven die de regelingen niet ontvingen. In de overige modellen, die gaan over de jaren 2021 en 2023, zien we geen significante verschillen. Dit wil zeggen dat bedrijven die enkel TVL, enkel NOW of TVL en NOW ontvingen in 2020 of 2022 zichzelf in 2021 en 2023 **even gezond vonden** als bedrijven die de regelingen niet gebruikten. Onze interpretatie van deze resultaten is dat de regeling voor de enquêterespondenten in 2021 en 2023 **doeltreffend** was. Immers, bedrijven die de steun gebruikten vonden zichzelf even gezond als bedrijven die dat niet deden. In 2022 was de steun **onvoldoende doeltreffend**, omdat gebruikers van de regeling(en) zichzelf alsnog minder gezond vonden dan niet-gebruikers. Een tweede conclusie is dat er volgens de enquêterespondenten blijkbaar geen ***overshoot*** van steun heeft plaatsgevonden, omdat gebruikers van de regeling(en) zich dan **financieel gezonder** zouden moeten vinden dan niet-gebruikers. Dit is niet het geval.

In alle modellen uit Tabel 1.1 hebben we FTE en financiële gezondheid in 2020 opgenomen als controlevariabelen. De laatste heeft een positief significant effect op de financiële gezondheid in 2021, 2022 en 2023. Dat wil zeggen dat bedrijven met een hogere gerapporteerde financiële gezondheid in 2020 zichzelf in 2021, 2022 en 2023 ook nog financieel gezonder vonden. De grootte van bedrijven heeft geen significant effect.

4.4 Impact voorwaarden en aanpassingen daarvan

In de interviews hebben we de voorwaarden en de impact van de regelingen op de doeltreffendheid besproken. Er kwam een aantal voorwaarden naar voren die gevolgen hadden voor het aanvraagproces van de regelingen.

De grootte van een onderneming was onderdeel van de voorwaarden om een aanvraag te mogen doen op de TVL. Deze definitie zorgde ervoor dat bedrijven die bestaan uit meerdere kleine vestigingen en opgeteld een grote onderneming zijn geen beroep mochten doen op de TVL 1 en 2. Vanaf TVL 3 (Q1 2021) konden grote ondernemers ook gebruikmaken van de TVL. Daarnaast botste volgens respondenten de definitie van mkb met wat de ondernemers ervaren als wat een mkb is, waardoor een bedrijf soms tegen eigen verwachting in niet voldeed aan de voorwaarden. Ook hadden deze voorwaarden effect op hoeveel sommige bedrijven profiteerden van de regeling, wat leidde tot verschil tussen bedrijven met identieke exploitatielasten.

Ook bij de NOW konden sommige bedrijven in verschillende sectoren niet aan de voorwaarden voldoen. Een van de voorbeelden is een uitzendbureau dat haar urenbrieven pas na de peildatum kreeg, waardoor de kortingsregeling werd toegepast en minder steun werd toegekend. Voor sommige bedrijven was het standaardbedrag van de TVL hoger dan voor hen nodig was. Zij hadden het prettig gevonden om ook een voorschotaanvraag te doen voor een deel van het maximale bedrag. Dit was echter niet mogelijk.

Bij iedere nieuwe tranche was er volgens respondenten vaak druk vanuit de maatschappij en politiek (sociale partners, branchevereningingen maar ook vanuit de Tweede Kamer) om de voorwaarden van de NOW te veranderen. Dit kon vaak niet of slechts beperkt omdat de basis van de NOW voor de uitvoerbaarheid bij UWV overeind moest blijven. Op een bepaald moment werd besloten om de NOW na de NOW 4 (6e tranche) stop te zetten. Na nieuwe contactbeperkende maatregelen, één maand later, werd toch besloten een nieuwe NOW-periode te starten (NOW 5). Dit vroeg om een snelle uitwerking en qua opzet kon de regeling niet heel anders worden ingericht. Wel is er volgens respondenten altijd gekeken of er aanpassingen mogelijk waren. Zo is er in de NOW 5 een nieuwe startersregeling geïntroduceerd waardoor ook bedrijven die waren gestart na 1 februari 2020 mogelijk in aanmerking konden komen voor de NOW.

Ten slotte waren uitzonderingen in de generieke regelingen waar, zeker in het begin, geen rekening mee gehouden werd of kon worden zoals startups of bedrijven zonder loonsom in de referentieperiode. Waar mogelijk zijn er oplossingen geïntroduceerd, bijvoorbeeld de mogelijkheid om op individuele werkmaatschappij (binnen een concern) aan te vragen of de startersregeling. Maar de NOW kon niet alles oplossen: het kabinet heeft ook meermaals opgeroepen dat ondernemers ook zelf naar andere oplossingen zouden moeten zoeken. Ook de kwartaalsystematiek was voor sommige bedrijven die een sterk seizoensgebonden omzet hebben lastig. Veel van dit soort uitzonderingproblematiek is volgens respondenten tijdens de looptijd steeds beter aangescherpt. Het was volgens respondenten niet mogelijk om met alle uitzonderingen rekening te houden. Respondenten geven daarbij wel veelvuldig aan dat dit überhaupt maar beperkt mogelijk was, gezien de snelheid en bewuste generiekheid waarmee de regelingen werden ingevoerd.

4.5 Synthese doeltreffendheid

De uitkomsten uit de econometrische analyses van de CBS Microdata laten zien dat beide regelingen hoogst waarschijnlijk doeltreffend zijn geweest. De gebruikte aanpak identificeert een samengesteld effect welke in het geval van totale werkgelegenheid uit de combinatie van de impact van de pandemie en de impact van de ontvangen steun bestaat. In het geval van effecten op verschillende typen werkgelegenheid betreft het een samengesteld effect van de impact van de pandemie, de ontvangen steun en (doorwerking van) de invoering van de WAB. Uit de analyses komt naar voren dat het baanverlies onder NOW-gebruikers beperkt is gebleven in vergelijking met het omzetverlies. Daarnaast zijn ondanks het omzetverlies liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen onder TVL-gebruikers uitgebleven. Verder is het aandeel bedrijfsopheffingen onder TVL- en NOW-gebruikers niet toegenomen, maar zelfs afgenomen. Dit suggereert dat de TVL en NOW **doeltreffend** zijn geweest. De uitkomsten uit de **enquête** wijzen er ook op dat de TVL en NOW **doeltreffend** hebben bijgedragen aan werkgelegenheid, liquiditeit, solvabiliteit en het voorkomen van bedrijfsopheffingen. In de enquête geeft telkens zo'n **70 procent van de bedrijven** aan dat de NOW en/of TVL hebben bijgedragen aan het behoud van werkgelegenheid, liquiditeit, solvabiliteit en het voorkomen van bedrijfsbeëindigingen (zie Figuur 4.14) Dit is ruimschoots meer dan de helft. Daarnaast blijkt uit een regressie met enquêteresultaten dat in 2021 en 2023 gebruikers van de regelingen zichzelf **even financieel gezond** vonden als niet-gebruikers van de regelingen. We hebben dit ook bevraagd in interviews. Dit zijn natuurlijk anekdotische inschattingen, maar alle respondenten zijn het er unaniem over eens dat de steunmaatregelen bijgedragen hebben aan het behoud van werkgelegenheid, liquiditeit, solvabiliteit en het voorkomen van bedrijfsbeëindigingen. Zeker in de hardst getroffen sectoren hebben de regelingen volgens respondenten een grote impact gehad. Respondenten merken ook een aantal uitzonderingsgevallen aan, waarbij de regelingen niet doeltreffend waren. Respondenten zijn het er echter unaniem over eens dat dit **inherent** was aan de **snelheid** waarmee de regeling ingevoerd moest worden.

Figuur 4.14 Doeltreffendheid TVL/NOW volgens enquête

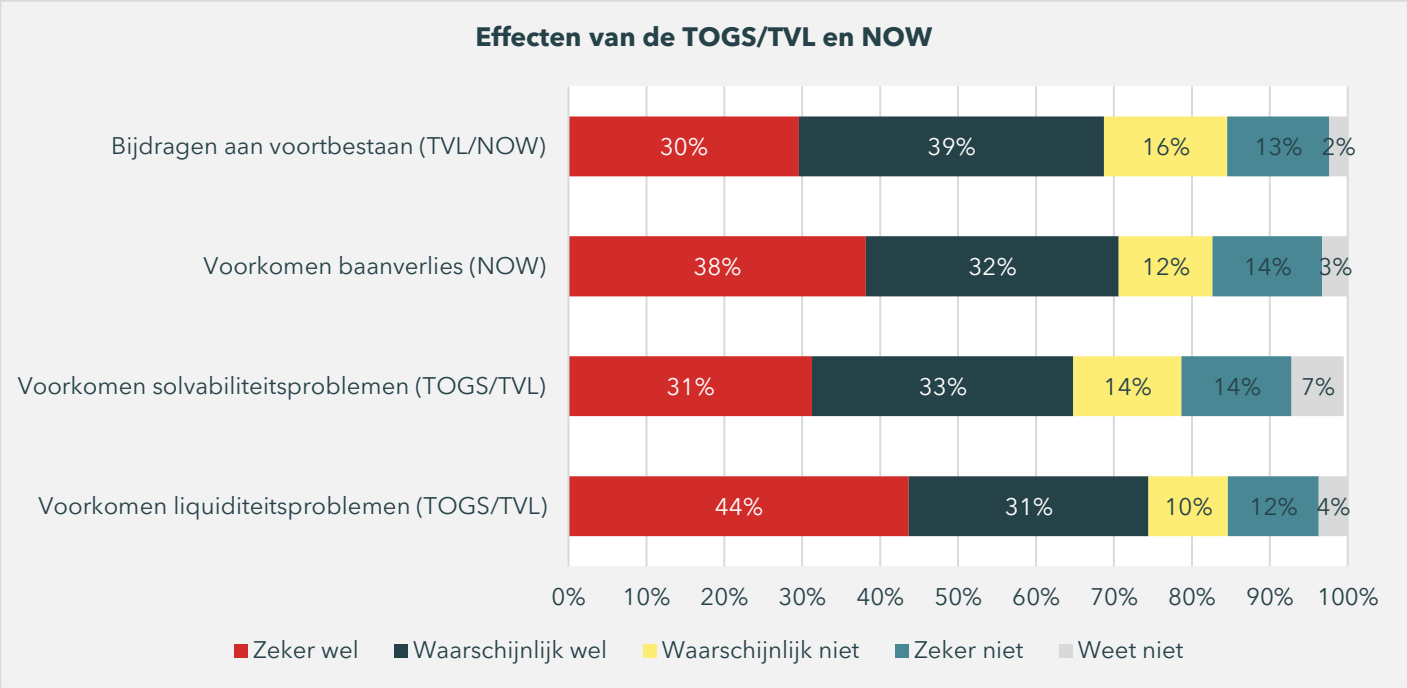

Bron: Enquête

5 Procesgang TVL en NOW

Uit de enquête en interviews blijkt dat bedrijven in grote mate positief zijn over de procesgang van de TVL en de NOW. De snelheid van invoering en uitvoering wordt veelvuldig geprezen.

5.1.1 Enquête

In deze paragraaf bespreken we de enquêteresultaten met betrekking tot de procesgang van de TVL en de NOW

Figuur 5.1 Stellingen uit de vragenlijst onder gebruikers over de procesgang van de TVL/TOGS (n=379)

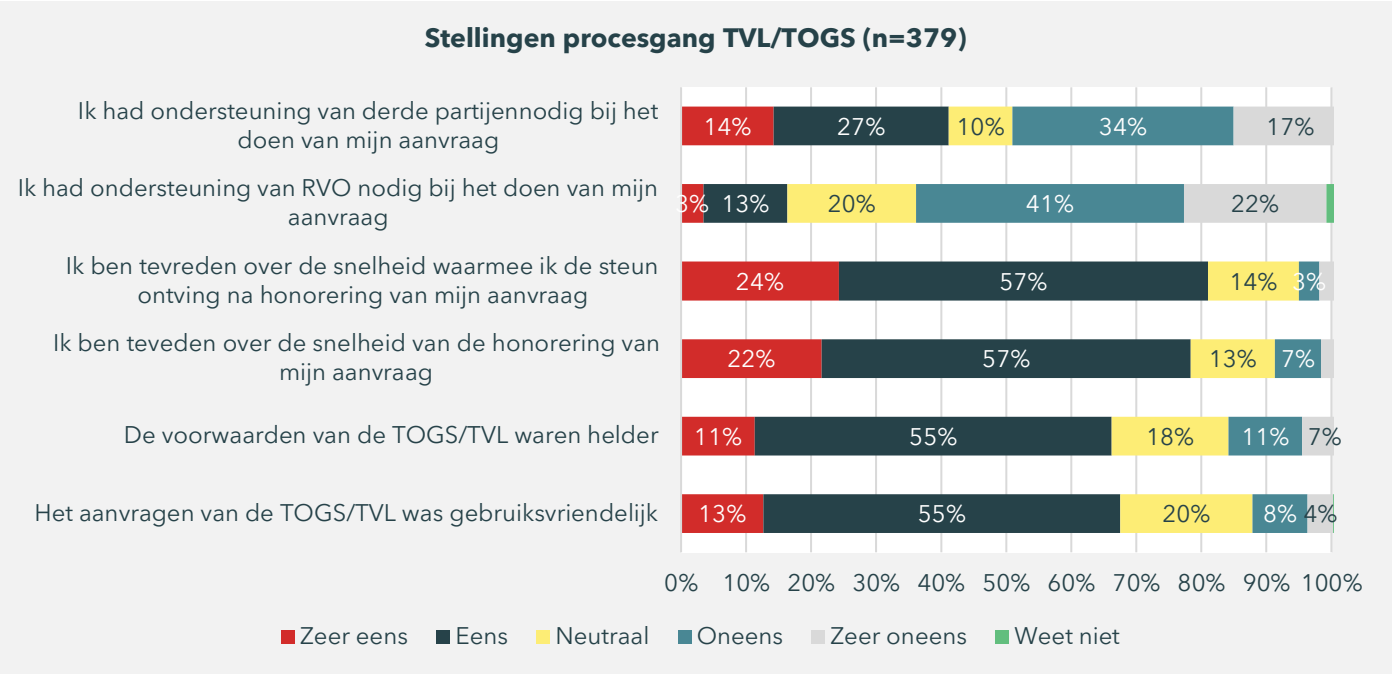

Bron: Enquête

Figuur 5.2 Stellingen uit de vragenlijst onder gebruikers over de procesgang van de NOW (n=494)

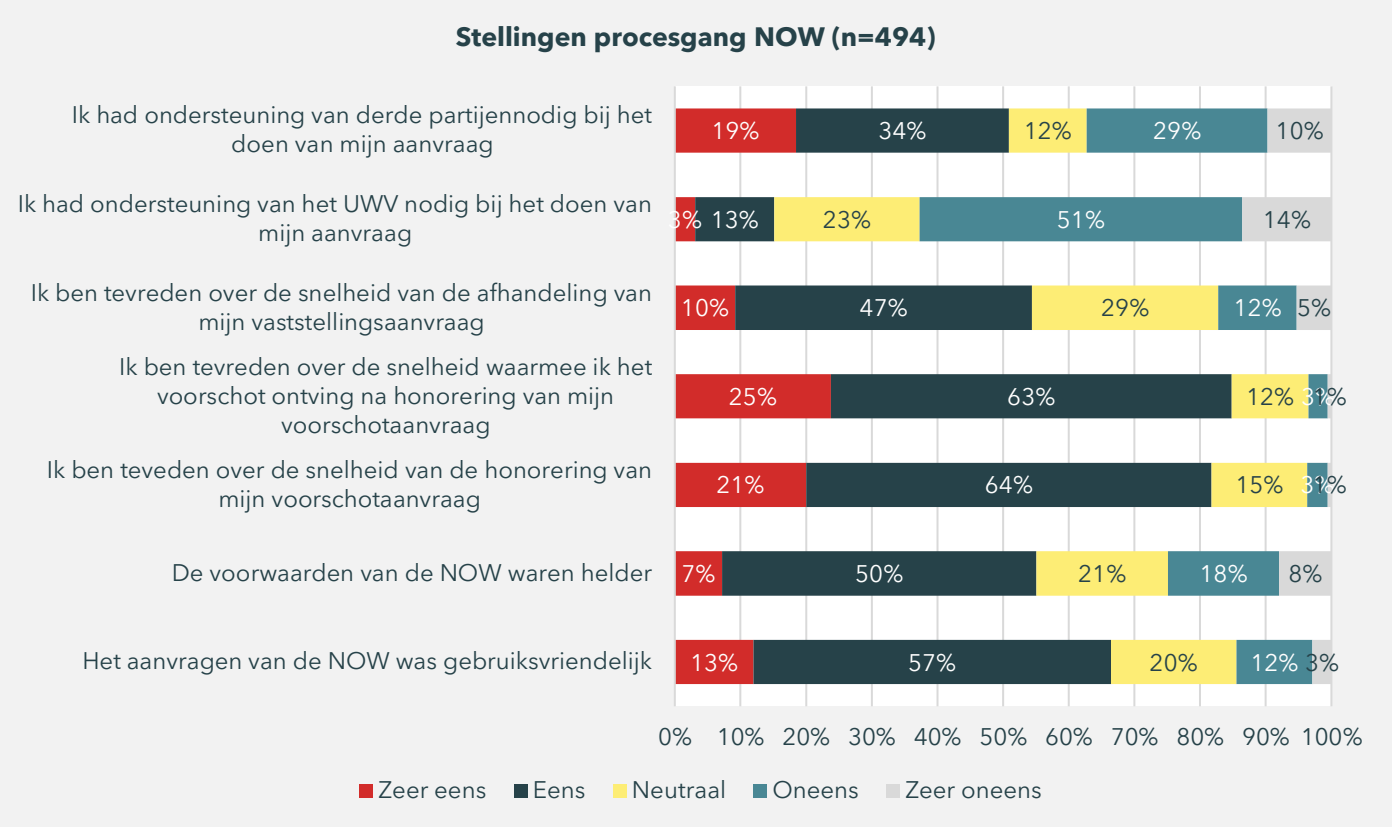

Bron: Enquête

In Figuur 5.1 en Figuur 5.2 staan de antwoorden van gebruikers over de procesgang van de TVL en de NOW. We lichten hier de belangrijkste resultaten uit. Een eerste observatie is dat de resultaten voor de TVL en NOW vrijwel identiek zijn. Gebruikers beoordelen beide regelingen dus hetzelfde. Belangrijker, we observeren onder gebruikers een **grote mate van tevredenheid**. De meerderheid van de gebruikers is tevreden of zeer tevreden over de **gebruiksvriendelijkheid, voorwaarden en snelheid** van honorering van de voorschotaanvraag, het ontvangen van een voorschot en de afhandeling van de vaststellingsaanvraag. Alleen bij de stelling over de helderheid van de voorwaarden van de NOW is de groep gebruikers die ontevreden of zeer ontevreden is groter dan 20 procent. Bij alle andere stellingen is deze groep kleiner, vaak zelfs kleiner dan 10 procent. Het merendeel van de gebruikers heeft ook geen gebruik hoeven te maken van ondersteuning van RVO en UWV. Ondersteuning van externe partijen was wel meer nodig. Bij de TVL had 41 procent van de gebruikers ondersteuning van een externe partij nodig, bij de NOW lag dit percentage op 53 procent.

Tabel 5.1 Groepsverschillen gebruiksvriendelijkheid TVL en NOW

Afhankelijke variabele	Gebruiksvriendelijkheid TVL	Gebruiksvriendelijkheid NOW
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	0.061	0.154**
	(0.079)	(0.068)
Financiële gezondheid februari 2020	0.096	0.089
	(0.143)	(0.124)
Constante	2.916***	2.550***
	(0.610)	(0.594)
Observaties	118	146
Log Likelihood	-191.821	-232.740
Akaike Inf. Crit.	389.642	471.481
		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

In Tabel 5.1 testen we of er significante correlaties zitten tussen de achtergrondkenmerken en de mate waarin bedrijven de TVL en NOW gebruiksvriendelijk vonden. De enige significante correlatie is die tussen FTE 2020 en de gebruiksvriendelijkheid van de NOW. Dit betekent dat bedrijven met meer FTE in februari 2020 de NOW-regeling significant gebruiksvriendelijker vonden. De meest voor de hand liggende conclusie is dus dat de achtergrondkenmerken niet significant correleren met gebruiksvriendelijkheid van de TVL, en beperkt correleren met de gebruiksvriendelijkheid van de NOW. Het is wel goed om op te merken dat de hoeveelheid observaties in deze regressie relatief beperkt is, wat ook de statistische power vermindert.

Figuur 5.3 Verwachtingen van de TOGS/TVL en van de NOW

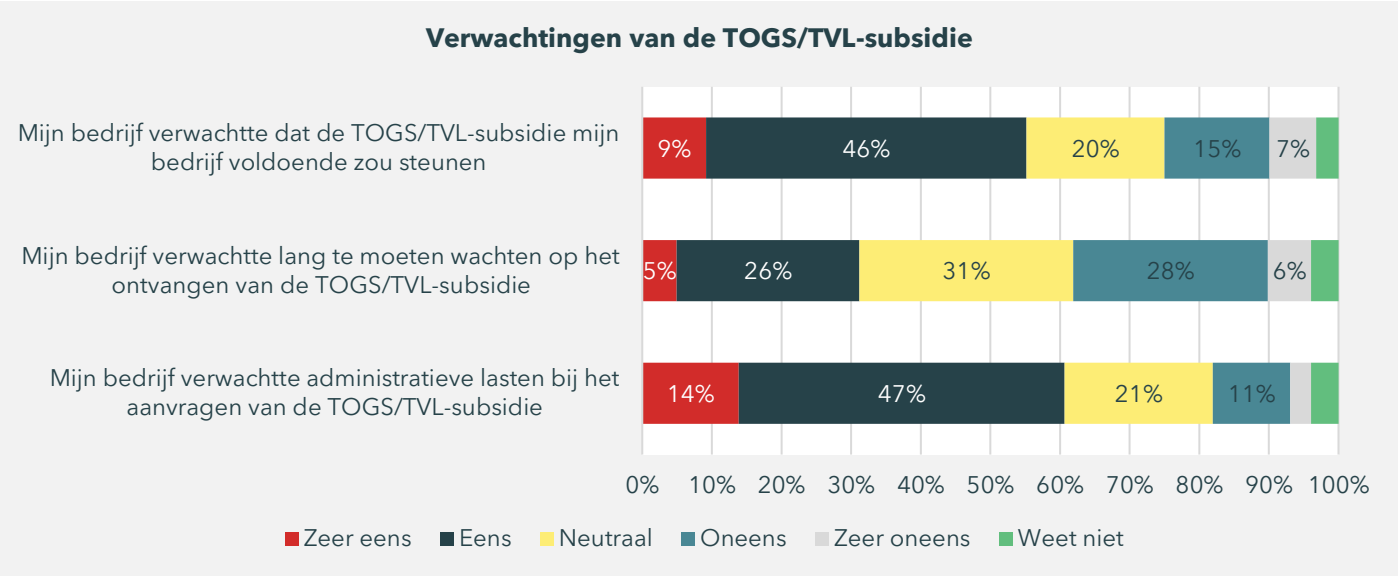

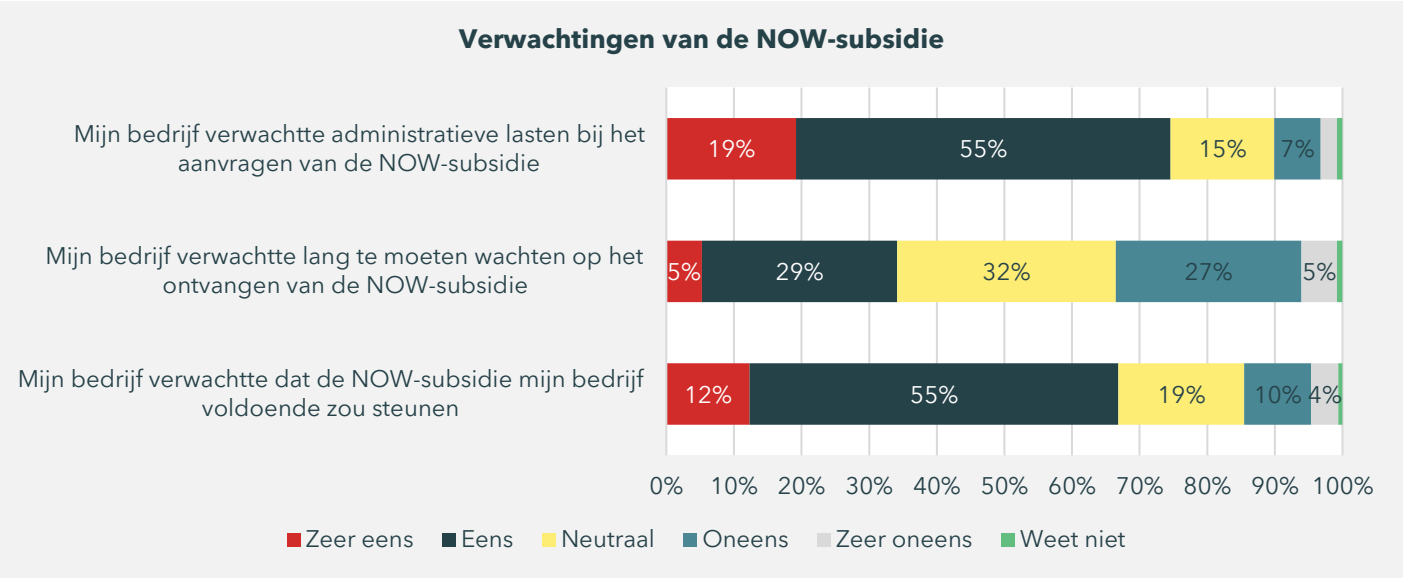

Bron: Enquête

In Figuur 5.3 laten we de verwachtingen van de enquêterespondenten over beide regelingen zien. Hieruit blijkt dat de verwachtingen van beide regelingen vergelijkbaar zijn, en dat respondenten vooral **administratieve lasten verwachtten**, maar ook verwachtten dat de subsidie hun bedrijf **wel voldoende zou steunen**. Bijna 70 procent van de bedrijven verwachtte niet lang te hoeven wachten op het ontvangen van de steun.

Tabel 5.2 Groepsverschillen gebruik hulp bij aanvraag

Afhankelijke variabele	Hulp nodig van RVO voor aanvraag TVL	Overige externe hulp nodig voor aanvraag TVL	Hulp nodig van UWV voor aanvraag NOW	Overige externe hulp nodig voor aanvraag NOW
Model	(1)	(2)	(3)	(4)
FTE februari 2020	0.066	0.163*	0.078	-0.046
	(0.066)	(0.095)	(0.059)	(0.078)
Financiële gezondheid 2020	-0.116	-0.081	-0.127	0.140
	(0.125)	(0.196)	(0.113)	(0.158)
Constante	2.425***	2.701***	2.651***	2.997***
	(0.568)	(0.897)	(0.517)	(0.721)
Observaties	143	130	174	180
Log Likelihood	-225.709	-256.462	-269.825	-345.623
Akaike Inf. Crit.	457.419	518.923	545.649	697.247
				*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

In Tabel 5.2 toetsen we of er significante groepsverschillen bestaan in de mate waarin bedrijven hulp van de uitvoerder (RVO of UWV) of een externe partij hebben gebruikt bij het aanvragen van TVL of NOW. We zien in model 2 de enige significante correlatie, tussen FTE februari 2020 en het gebruik van externe hulp voor de TVL-aanvraag. Dit betekent dat **grotere bedrijven significant vaker** hulp van externe partijen hebben ingeschakeld voor hun TVL-aanvraag. Verder zijn er geen significante correlaties. Dit leidt tot de algemene conclusie dat de gebruiksvriendelijkheid door alle bedrijven vrijwel hetzelfde werd ervaren.

5.1.2 Interviews

Het algemene beeld van respondenten op de procesgang van de TVL en NOW is **positief**. Gevraagd naar het sterkste punt van de regelingen komt direct naar voren dat de regeling **extreem snel** is ontworpen en ingevoerd, en dat door het sterk generieke gehalte veel bedrijven er gebruik van wisten te maken. Uit de interviews wordt echter ook duidelijk dat het voor sommige ondernemers als lastig werd ervaren om zich te verdiepen in de aanvragen, doordat de coronaperiode een rumoerige en onzekere tijd was voor hun onderneming en privésituatie. Toch is de inschatting van de verschillende experts dat weinig bedrijven TVL en NOW hierdoor niet hebben aangevraagd. Respondenten noemen in interviews een aantal procesmatige uitdagingen rondom de regelingen (die volgen hieronder) maar erkennen allemaal dat dit inherent was aan de snelheid van het ontwerp en de invoering van de regeling.

De intermediaire organisaties hebben veel vragen gehad over hoe de formulieren ingevuld moesten worden. De vaststellingsaanvraag was complexer en intensiever om aan te vragen, zeker wanneer er een accountantsverklaring of derdenverklaring aangeleverd moest worden. De werkmaatschappijregeling van de NOW was volgens intermediaire organisaties ook onduidelijk in het begin. De intermediairs hebben aangegeven dat de gebruiksvriendelijkheid van de regelingen **gaandeweg is verbeterd**. Ook zien ze in dat er geprobeerd is de

controles voor bedrijven gebruiksvriendelijker te maken en het aanvragen regeling financieel aantrekkelijk te houden, doordat het bijvoorbeeld mogelijk werd om de NOW-periodes samen te voegen en er een ondergrens was voor de accountantsverklaring.

Het aanvragen van een NOW-voorschot ging volgens respondenten vrij snel omdat dat gebeurde op basis van de ingeschatte omzetdaling. De daadwerkelijke vaststelling van de definitieve NOW-subsidie daarentegen was intensiever om aan te vragen. De werkgever moest zijn daadwerkelijke omzetdaling aantonen, die eventueel gecontroleerd moest zijn door een deskundige derde of accountant. Het ging dan ook om grote bedragen waarbij er risico's waren op onrechtmatige subsidieverstrekking. Bij de TVL was de vaststellingsaanvraag niet ingewikkelder dan de voorschotaanvraag.

Interviewrespondenten zijn positief over de communicatie naar de doelgroep vanuit EZK, SWZ, RVO en het UWV. Ook geven brancheorganisaties aan dat zowel de beleidsmakers als uitvoerders in goede samenwerking en afstemming met hen hebben gewerkt. Er is veel waardering voor de snelheid waarmee de uitvoerders werkten. Qua dienstverlening bij vragen en problemen waren respondenten iets kritischer. Ze gaven weliswaar aan dat zowel de chatfunctie als de telefonische loketten gebruikers en intermediairs goed in staat stelden contact te krijgen met uitvoerders. Echter waren niet alle respondenten positief over het kennisniveau bij deze loketten van de regelingen en wetgeving. Ten slotte, verliep de automatische verwerking van btw-gegevens en de uitwisseling tussen belastingdienst en RVO volgens respondenten goed, wat de aanvraag ook gemakkelijker maakte.

Bij vragen over de verwachtingen van (potentiële) gebruikers hoorden we in interviews dat sommige bedrijven van tevoren sceptisch waren en verwachtten dat ze lang moesten wachten op het ontvangen van geld. Deze scepsis bleek echter veelal onterecht. Andere bedrijven hadden van tevoren al meer vertrouwen en waren dankbaar voor het feit dat de overheid überhaupt, en met grote snelheid, iets voor hen deed. Voor de overgrote meerderheid van de bedrijven waren de eenvoud en snelheid van de regeling heel prettig. Sommige bedrijven moeten nu nog terugbetalen en dat zorgt nu bij sommige bedrijven alsnog voor financiële problemen. Dit is echter een inherente eigenschap van de regelingen, dit wisten bedrijven van tevoren. Volgens de intermediaire organisaties hadden sommige bedrijven de verwachting dat de NOW-vergoeding verlaagd zou worden als ze ook al TVL ontvingen, omdat men dacht dat de ontvangen middelen vanuit de ene regeling meegenomen zouden moeten worden op de omzetberekening van de andere regeling. Dit was ook zo voor NOW 1 en NOW 2, maar gold niet voor latere tranches van de NOW. Dit riep vragen op. Daarnaast was het volgens respondenten soms onduidelijk wanneer de beschikking en/of het voorschot kwam.

5.1.3 Synthese procesgang

Uit de enquête blijkt dat bedrijven **positief** zijn over de procesgang van de TVL en NOW. Ze vonden de regelingen gebruiksvriendelijk, waren tevreden over de snelheid van het proces en de helderheid van het proces en de voorwaarden. De enige stelling bij beide regelingen waaruit mogelijk 'ontevredenheid' blijkt ging over de mate waarin ze ondersteuning nodig hadden bij het aanvraagproces. Als bedrijven ondersteuning nodig hebben valt immers te beargumenteren dat de regeling moeilijk was om zelf aan te vragen. De meerderheid van de bedrijven geeft in de enquête aan ondersteuning gebruikt te hebben. Uit de groepentoets blijkt dat er weinig significante verschillen tussen groepen bestaan met betrekking tot de gebruiksvriendelijkheid en de mate waarin bedrijven hulp nodig hadden.

Ook interviewrespondenten zijn in grote mate **positief** over de regelingen. De snelheid van invoering en uitvoering wordt door iedereen geprezen. Ook de communicatie van zowel beleidsmakers als uitvoeringsorganisaties wordt in veel interviews als sterk punt genoemd. Het overkoepelende beeld is dat de regelingen voldoende

gebruiksvriendelijk waren en dat er geen procesmatige redenen waren die bedrijven ervan weerhielden gebruik te maken van de regelingen. Er zat een aantal uitzonderingsgevallen en kinderziektes in de regelingen, maar die waren niet te voorkomen door het inherente crisisgehalte waarin de regelingen tot stand kwamen en moesten worden uitgevoerd.

6 Neveneffecten TVL en NOW

De opgehaalde inzichten uit de interviews en de enquête geven een indicatie dat de TVL en de NOW tot neveneffecten hebben geleid tijdens de coronacrisis. Het betreft hierbij waarschijnlijk neveneffecten die slechts in beperkte mate optraden.

6.1 Niet-levensvatbare bedrijven

Een zorg bij beleidsmakers en economen bij het invoeren van de TVL en NOW was dat ze niet-levensvatbare bedrijven in stand zouden houden en daarmee de normale dynamiek in de economie en op de arbeidsmarkt zouden verstoren. In de enquête en de interviews hebben we vragen gesteld over dit mogelijke neveneffect. Daarnaast hebben we hierover bestaand onderzoek geraadpleegd om onze eigen empirische bevindingen te toetsen en contextualiseren.

6.1.1 Enquête

Zoals te zien in Figuur 6.1 kent het merendeel van de respondenten (69 procent) geen niet-levensvatbare bedrijven in de eigen omgeving die als gevolg van de regelingen in stand zijn gehouden en 31 procent kent dus wel niet-levensvatbare bedrijven die als gevolg van de regelingen in stand zijn gehouden. Hier is nuancering wel op zijn plaats. Zo hangt dit percentage af van de hoeveelheid bedrijven die een respondent **überhaupt** kent. Een respondent die überhaupt weinig of geen andere bedrijven kent kan ook geen inschatting van niet-levensvatbare bedrijven maken. Daarnaast kunnen we op basis van de enquête niet met zekerheid stellen dat het hier om **unieke** niet-levensvatbare bedrijven gaat. Hypothetisch: alle respondenten kunnen hetzelfde niet-levensvatbare bedrijf kennen. Ten slotte vragen we naar de perceptie van respondenten over levensvatbaarheid, en die perceptie kan ook verschillen per respondent. Kortom: dit percentage moet met zorg geïnterpreteerd worden.

De meeste respondenten die wel niet-levensvatbare bedrijven kennen, noemen concrete voorbeelden van bedrijven die bijvoorbeeld verkeerde informatie tot zich hadden genomen en daardoor wél gebruikmaakten van de regeling, terwijl ze hier geen recht op hadden. Bedrijven die geen recht hadden op de regeling, maar wel hebben ontvangen, moeten dit bedrag in principe terugbetalen. Deze bedrijven zouden dan dus nog de coronaperiode doorgeholpen zijn. Slechts een handjevol respondenten (minder dan 10) benoemt vormen van fraude, zoals nieuw opgerichte bedrijfjes en vormen van 'hit en run'. We kunnen dit niet op basis van de vragenlijst valideren of verder uitwerken.

Figuur 6.1 Ervaring van respondenten met niet-levensvatbare bedrijven die als gevolg van de TVL en/of de NOW in stand zijn gehouden (n=1176)

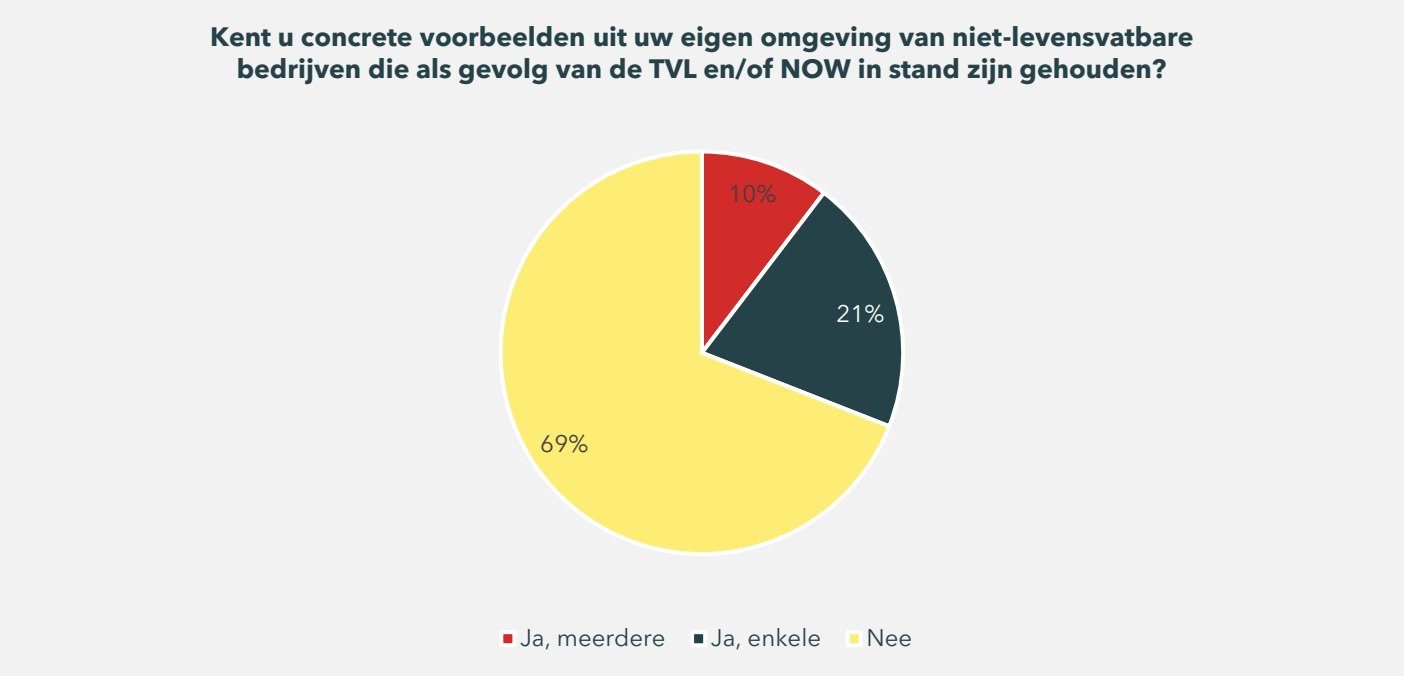

Bron: Enquête

6.1.2 Interviews

Ook in de interviews hebben we respondenten gevraagd naar de mogelijke instandhouding van niet-levensvatbare bedrijven. Veel respondenten geven aan dit ongetwijfeld is gebeurd. Hier was echter geen toets voor uit te voeren, en het was ook inherent aan de generieke opzet van de regelingen. Niet-levensvatbare bedrijven zijn dus wellicht te lang of te veel gesteund (*overshoot*), maar er zijn ook startende ondernemingen die niet tot bloei gekomen zijn omdat ze tussen de wal en het schip vielen. Het alternatief van *overshoot* is natuurlijk *undershoot,* wat in deze context neerkomt op het **laten sterven van levensvatbare bedrijven**. Respondenten zijn het erover eens dat dit onwenselijker is dan *undershoot*, zeker gezien de crisissituatie waarin de economie zich bevond. Respondenten geven aan dat de massale bedrijvensterfte in een crisistijd immers voor paniek en grote economische tegenspoed had kunnen zorgen.

In de interviews zijn ook mogelijke oorzaken voor verstorende impacts op de economie en een substantiële verschuiving op de arbeidsmarkt besproken. Zo is er volgens veel respondenten, ondanks de NOW, alsnog veel arbeidsmarktdynamiek geweest, vooral onder tijdelijke en flexwerkers. Dit wordt bevestigd door zowel de econometrische analyses als de enquête, aangezien we daar zien dat tijdelijke en flexwerkers veel minder in dienst werden gehouden. Zo kwam bijvoorbeeld veel werk beschikbaar tegen hogere salarissen bij o.a. de GGD-testlocaties waar veel jongeren zijn gaan werken, die eerder veelal in de retail en horeca werkten. Deze sectoren hebben nu nog steeds last van krapte op de arbeidsmarkt. Daarnaast konden door verschillen in regelingen tussen landen bedrijven in de grensstreek extra profiteren van overheidssteun. Dit geldt overigens ook zonder crisis. Toch hebben alle EU-landen te maken met dezelfde wetgeving dus de verwachting van respondenten is dat de verschillen niet zo groot geweest zijn.

De verwachting van de respondenten is dat de crisis te kort heeft geduurd om iets te kunnen zeggen over de innovatiekracht die mogelijk belemmerd is. Wel zag je veel verschillen tussen ondernemers. Mogelijk is dit beïnvloed door het afdekken van ondernemersverlies en zo de prikkel te verminderen om alsnog omzet te realiseren. Een veelgenoemd voorbeeld was dat van horecagelegenheden die aan bezorging deden, wat sommige bedrijven wel lukte en andere niet.

6.1.3 Bestaande literatuur

Naast onze eigen empirie zijn we ook bestaande literatuur rondom neveneffecten van de TVL en NOW (of andere coronasteunmaatregelen in het buitenland) ingedoken. Deze literatuur richt zich op een aantal neveneffecten.

Zo blijkt uit onderzoek van het CPB dat bedrijven die 'niet-levensvatbaar[34]' zijn en een lage productiviteit hebben meer geprofiteerd hebben van de coronasteunmaatregelen (Davies e.a., 2023). Dit heeft bedrijven die macro-economisch minder levensvatbaar en productief zijn dus in leven gehouden, en daarmee de normale dynamiek van creatieve destructie en reallocatie van arbeid gehinderd. Ook onderzoek van Bettendorf et al.[35] komt tot dezelfde conclusie.

Onderzoek van de OECD laat een ander beeld zien. De OECD heeft in 12 landen de bedrijvendynamiek in coronatijd onderzocht (OECD, 2023). Uit deze studie blijkt dat coronasteunmaatregelen significant leidden tot baanbehoud bij de meest productieve bedrijven, maar niet bij de minst productieve bedrijven. Hoewel baanwisselingen tijdens de coronaperiode afnamen steeg de productiviteit alsnog, omdat productieve bedrijven hun mensen in dienst konden houden. Echter refereert de OECD wel aan de studie van Betterdorf et al. (2021), met als boodschap dat Nederland mogelijk een uitzondering op hun conclusie was, en dat de bedrijvendynamiek mogelijk toch wel is verstoord door de coronasteunmaatregelen.

Ook EZK en SEO hebben hier eerder onderzoek naar gedaan (zie Bos e.a., 2021; Seip e.a., 2022; Roelandt e.a., 2022; Van der Wiel e.a., 2023). Uit deze studies blijkt dat twee groepen bedrijven relatief vaker gebruikmaken van steun. Dit zijn aan de ene kant bedrijven met een lage liquiditeit en productiviteit, maar aan de andere kant juist bedrijven die meer aan onderzoek en ontwikkeling doen. Dit onderzoek bevestigt zowel de uitkomsten van het CPB en de OECD, namelijk dat de zwakkere (CPB) en innovatieve (OECD) bedrijven het meest gebruikmaakten van steun. Dit verstoort dus de normale bedrijvendynamiek doordat minder productieve bedrijven niet failliet gaan en werknemers daar blijven werken, maar houdt wel de productiviteit van de economie in stand door juist bij de meest innovatieve en productieve bedrijven werknemers in dienst te houden.

Als we vervolgens kijken naar het neveneffect dat betrekking heeft op innovatie **binnen** bedrijven zien we in de studie van het BATlab bewijs dat grootbedrijven die gebruikmaakten van coronasteun meer gebruikmaakten van de WBSO dan grootbedrijven zonder steun, maar wel minder **groei** in gebruik van de WBSO hadden (Smits e.a., 2023). Dit is een indicatie dat bedrijven die gebruikmaakten van steun, en dus getroffen werden door de coronacrisis, hun risicovolle investeringen afschalen.

6.2 Synthese neveneffecten

Op basis van de interviews, enquête en deskstudie concluderen we dat zeker neveneffecten van de TVL en NOW hebben plaatsgevonden, maar dat de impact hiervan op de normale economische dynamiek **relatief beperkt** was

34 In dit artikel wordt de levensvatbaarheid onderzocht met behulp van machine learning en financiële data.
35 https://cepr.org/voxeu/columns/covid-19-support-distorted-process-creative-destruction-netherlands

voor zover dat op dit moment ingeschat kan worden. Zo stellen respondenten uit de interviews dat er ongetwijfeld niet-levensvatbare bedrijven in stand zijn gehouden, maar dat dit naar verwachting niet om enorme aantallen zal gaan. Daarnaast zeggen respondenten dat dit ook amper te voorkomen was, omdat de regeling zeer snel ingevoerd moest en kon worden. Ook op het gebied van arbeidsmarktdynamiek en innovatiekracht zien respondenten geen lange termijn verstorende effecten in de Nederlandse economie. Uit bestaand onderzoek blijkt dat bedrijven met een hoge productiviteit relatief vaak gebruikmaakten van coronasteun, waardoor zij hoogproductieve werknemers konden behouden. Al met al lijken de negatieve neveneffecten van de TVL en NOW op basis van de enquêtes en interviews beperkt te zijn geweest.

7 Conclusies

In dit hoofdstuk trekken we conclusies over het gebruik, de doeltreffendheid, de procesgang en de neveneffecten van de TVL en de NOW tijdens de coronacrisis en beantwoorden daarmee alle onderzoeksvragen.

7.1 Gebruik TVL en NOW

De aantallen bedrijven welke een TVL-voorschot hebben ontvangen in de verschillende periodes varieert van ruim 30 duizend in Q3 van 2021 tot ruim 90 duizend eerder datzelfde jaar in Q1. Bij de NOW was het aantal voorschotten voor NOW 1 het hoogst met ruim 120 duizend voorschotten. De NOW-periode met het laagste aantal voorschotten was NOW 6, met iets meer dan 20 duizend voorschotten. Over het geheel genomen maken in de meeste periodes bedrijven van beide regelingen gebruik. In elk van de TVL-periodes en de NOW-periodes 3 t/m 8 gaat het grootste deel van het budget naar bedrijven die van beide regelingen gebruikmaken. Meer details over toegekende bedragen, grootteklasse, sectoren, financiële gezondheid, etc. van gebruikers van beide regelingen staan beschreven in Hoofdstuk 3.

Ongeveer 5 procent van de in totaal ruim 1,8 miljoen bedrijven met één of meer werkzame personen hebben gebruikgemaakt van zowel de TVL als de NOW. Hoewel bedrijven met een hogere productiviteit relatief vaak gebruikmaakten van coronasteun, maken zij wel minder vaak gebruik van beide regelingen (veelal alleen NOW). Het aandeel van de bedrijven dat gebruikmaakt van beide regelingen neemt af met een toenemende liquiditeit en solvabiliteit.

In de enquête hebben we bevraagd waarom bedrijven uitsluitend van TVL of NOW gebruik hebben gemaakt, terwijl ze op beide recht hadden. Deze groep bedrijven is echter zeer klein, waardoor de uitkomsten niet te generaliseren zijn naar de gehele groep van bedrijven waarvoor geldt dat zij slechts gebruik hebben gemaakt van een enkele regeling terwijl zij recht hadden op gebruik van beide regelingen. Een antwoord dat bedrijven meermaals gaven is dat het betreffende bedrijf niet de financiële noodzaak had om beide regelingen te gebruiken.

7.2 Doeltreffendheid van de TVL en NOW

De econometrische analyses op basis van de CBS Microdata naar de effecten voor werkgelegenheid laten zien dat het omzetverlies tijdens de lockdowns fors hoger lag onder NOW-gebruikers dan de afname in werkgelegenheid. De econometrische resultaten geven daarmee een indicatie dat de NOW doeltreffend is geweest in het voorkomen van baanverlies in de doelgroep. De resultaten op basis van de enquête bevestigen de doeltreffendheid van de NOW in het voorkomen van baanverlies. 70 procent van de respondenten geeft aan door de NOW werknemers en flexkrachten in dienst te hebben gehouden.

De econometrische analyses op basis van de CBS Microdata naar de effecten op liquiditeit en solvabiliteit laten zien dat liquiditeit en solvabiliteit niet significant verslechteren vanaf de eerste TOGS/TVL uitkering. Dit suggereert dat de TVL waarschijnlijk doeltreffend is geweest in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen in de doelgroep. De resultaten op basis van de enquête bevestigen het beeld van doeltreffendheid van de TVL in het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen. Respectievelijk 75 procent en 64 procent van de enquête respondenten geeft aan dat de TVL waarschijnlijk of zeker heeft bijgedragen aan het voorkomen van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen.

De econometrische analyses op basis van de CBS Microdata laten voor alle kwartalen laten zien dat bedrijven in de gebruikersgroep gemiddeld een kleinere kans hebben om een jaar na het ontvangen van TVL en/of NOW opgeheven te zijn dan bedrijven in de referentiegroep. Dit suggereert dat de TVL en NOW waarschijnlijk doeltreffend hebben bijgedragen aan het voortbestaan van bedrijven in de doelgroep. Uit de enquête blijkt dat 69 procent van de respondenten aangeeft dat de TVL en NOW waarschijnlijk of zeer zeker een bedrijfsopheffing hebben voorkomen. Dit versterkt wederom het beeld dat de TVL en NOW doeltreffend waren.

De belangrijkste conclusie met betrekking tot de voorwaarden is dat heel bewust is gekozen voor een zeer generieke opzet van de TOGS/TVL en NOW om te zorgen dat zoveel mogelijk bedrijven zo snel mogelijk de beschikking hadden over liquide middelen. Hieraan is inherent dat sommige groepen bedrijven, zoals startende en seizoensgebonden bedrijven, niet konden profiteren van de regeling. Voor veel van deze uitzonderingsgevallen is de loop van de tijd een aanpassing gemaakt. Voorbeelden hiervan zijn de startersregelingen en keuze in de referentieperiode binnen de TVL. Het was volgens respondenten niet mogelijk om met alle uitzonderingen rekening te houden. Respondenten geven daarbij wel veelvuldig aan dat dit überhaupt maar beperkt mogelijk was, gezien de snelheid en bewuste generiekheid waarmee de regelingen werden ingevoerd. Respondenten zijn tevreden over de responsiviteit van beleidsmarkers en uitvoerders ten aanzien van wijzigingen in de voorwaarden van de regeling. Daarnaast geven respondenten aan dat in hun optiek de wijzigingen in voorwaarden niet tot grote wijzigingen in gebruik en gebruiksvriendelijkheid hebben geleid.

7.3 Procesgang van de TVL en NOW

Op basis van de enquête en interviews destilleren we dertien redenen voor bedrijven om niet deel te nemen aan de TVL en/of NOW terwijl ze er (mogelijk) wel recht op hadden. De redenen zijn grofweg te verdelen in twee hoofdredenen: bedrijven **wilden bewust** geen steun aanvragen, of **konden** het niet.

Bedrijven wilden geen steun aanvragen omdat,
- Ze dachten geen steun nodig te hebben;
- Ze bang waren voor het moeten terugbetalen van de ontvangen steun;
- Ze problemen hadden met de financiële kosten van de benodigde accountantsverklaring (enkel voor NOW);
- Er beperkingen rondom het uitkeren van dividend en bonussen waren (enkel voor NOW);
- Ze dit wegens hun reputatie en imago niet wilden;
- Ze ondernemerstrots hadden: ondernemers wilden niet afhankelijk zijn van de overheid;
- Wantrouwen jegens de overheid ervoeren.

Daarnaast konden bedrijven geen steun aanvragen omdat:
- Ze de aanvraag als te complex ervoeren;
- Ze niet wisten of ze bij een groep of concern hoorden (enkel voor NOW);
- Ze hun SBI-code niet wisten (enkel voor TVL);
- Ze het moeilijk vonden hun omzetdaling in te schatten (enkel voor NOW);
- Ze dachten dat de steun niet voor hun bedoeld was;
- Personen binnen organisaties door privézorgen niet aan een aanvraag toekwamen.

Ondanks deze redenen voor bedrijven om geen steun aan te vragen concluderen we dat de TVL en NOW **voldoende gebruiksvriendelijk** waren. In de enquête is namelijk het merendeel van bedrijven positief over de voorwaarden, snelheid en het aanvraagproces van zowel de TVL als NOW. Ook in de interviews zijn respondenten positief over de regelingen. Zij signaleerden weliswaar een aantal lastige uitzonderingen die het proces voor

sommige bedrijven minder gebruiksvriendelijk maakten, maar schatten in dat dit **niet** heeft geleid tot grote groepen bedrijven die geen aanvraag hebben gedaan. Respondenten waren positief over de mate en de manier waarop beleidsmakers en uitvoerders met deze uitzonderingen zijn omgegaan en concluderen dat de gebruiksvriendelijkheid gedurende de crisis is **verbeterd**.

Een aantal meer kritische noten: in de enquête geeft het merendeel van de gebruikers wel aan ondersteuning nodig gehad te hebben bij de aanvraag, dan wel van de relevante uitvoerder dan wel van een externe partij. Interviewrespondenten zijn in een aantal gevallen kritisch over het kennisniveau van de regeling en van relevante wetgeving bij ondersteunende loketten van RvO en UWV. Het feit dat deze loketten, en de chathulp, er überhaupt waren wordt wel **positief geëvalueerd**.

Verwachtingen van bedrijven waren van tevoren voornamelijk **sceptisch**, maar deze scepsis bleek grotendeels **onterecht.** Uit de enquête en de interviews leren we dat deze scepsis ging over de **hoge verwachte administratieve lasten** en de **verwachte lange wachttijd** op het ontvangen van steun. Deze verwachtingen waren echter onterecht, zo blijkt uit de enquête en de interviews. Bedrijven hadden in de regel als positieve verwachting dat de steun voldoende zou zijn om hen te helpen, en dit was inderdaad het geval. De negatieve verwachtingen zijn dus niet uitgekomen, en de positieve verwachtingen wel. Dit bevestigt ons **positieve oordeel** over de gebruiksvriendelijkheid van de TVL en NOW.

7.4 Neveneffecten van de TVL en NOW

De TVL en NOW hebben **inderdaad** niet-levensvatbare bedrijven in stand gehouden. Interviewrespondenten concluderen unaniem dat dit **onvermijdelijk** was, maar ook dat de mate waarin dit voorkwam volgens hen – voor zover ze dat konden inschatten – waarschijnlijk **meeviel**. Op basis van onze analyse is het niet mogelijk om hier een precieze kwantificering van te geven. Een belangrijke kanttekening die interviewrespondenten plaatsen is dat het voorkomen van **het in leven houden van niet-levensvatbare** bedrijven inherent omslaat in het **niet in leven houden van wel-levensvatbare bedrijven**. Interviewrespondenten zeggen het laatste kwalijker te vinden dan het eerste.

In de interviews werden door meerdere respondenten **twee belangrijke observaties** gemaakt over de impact op economie en arbeidsmarkt. Ten eerste, dat er ondanks de ontvangen steun **alsnog geïnnoveerd** werd door bedrijven. Een veelgenoemd voorbeeld was dat van horecagelegenheden die aan bezorging deden. Ten tweede heeft er **alsnog dynamiek op de arbeidsmarkt** plaatsgevonden, vooral onder tijdelijke en flexwerkers. Zo zijn veel werknemers in de horeca vertrokken om te werken bij test- en vaccineerlocaties, of in online werk (bijvoorbeeld vertaal- of programmeerservices). Echter, omdat de coronacrisis op macro-economische schaal kort duurde vinden respondenten het moeilijk om stellige uitspraken te doen over de langetermijnimpact op de economie en de arbeidsmarkt.

Referenties

Athey, S., & Imbens, G. W. (2017). The state of applied econometrics: Causality and policy evaluation. Journal of Economic perspectives, 31(2), 3-32.

Bertrand, M., Duflo, E. & Mullainathan, S. (2004). How Much Should We Trust Differences-In-Differences Estimates? The Quarterly Journal of Economics, 119(1), 249–275.

Bos, B., Brouwer, E., Jansen, J. & Smits, T. (2021). Gebruik van financiële coronasteunmaatregelen. De relatie tussen bedrijfskenmerken en het gebruik. RVO 21402207. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

CBS (2022). Twee jaar coronasteun: Een terugblik. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek

Davies, L., Kattenberg, M. & Vogt, B. (2023). Predicting Firm Exits with Machine Learning: Implications for Selection into COVID-19 Support and Productivity Growth. Den Haag: CPB Discussion Paper

Hansen, C., (2007), "Generalized Least Squares Inference in Panel and Multilevel Models with Serial Correlation and Fixed Effects," Journal of Econometrics.

OECD (2023). Employment dynamics across firms during COVID-19: The role of job retention schemes

Rijksoverheid (2023). Overzicht steun- en herstelpakket. Coronavirus: financiële regelingen. Rijksoverheid.nl

RVO (2023). Steun voor ondernemers in coronatijd. Eindrapport Tegemoetkoming Vaste Lasten. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

RVO (2023). Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL). Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Seip, M., Bos, B., Brouwer, E., Wiel, H. van der, Smits, T. & Span, T. (2022). De invloed van financiële coronasteun-maatregelen op bedrijfsopheffingen. RVO-129-2022/BR-CORP. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Smits, T., Bos, B., Brouwer, E. & Seip, M. (2022). Ontwikkeling flexibele en vaste banen bij gebruikers van NOW. RVO 22400070. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Smits, T., Brouwer, E., Span, T. & Wiel, H. van der (2023). Speur- en ontwikkelingswerk in onzekerheid. Gebruik van WBSO tijdens de coronacrisis. RVO 23401485. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

UWV (2023). Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkgelegenheid (NOW). Amsterdam: Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen

Wiel, H. van der, Brouwer, E., Jansen, J. & Span, T. (2023). Prestaties uit het verleden geen garantie voor de toekomst. Omzetontwikkeling en gebruik coronasteunmaatregelen. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken

Bijlage A Beschrijvende statistieken

Bijlage A.1 Gebruik TOGS/TVL en NOW

Tabel A.1 Gebruik van TOGS/TVL en/of NOW van bedrijven met meerdere werkzame personen uitgesplitst naar bedrijfskenmerken

	Alleen TOGS/TVL	Alleen NOW	Zowel TOGS/TVL als NOW	Geen gebruik	Aantal bedrijven met 2 werkzame personen of meer
Totaal (februari 2020)	11%	11%	18%	60%	407.790
Rechtsvorm (februari 2020)					
Eenmanszaak of vof	16%	5%	18%	62%	215.847
BV of NV	4%	22%	23%	51%	141.923
Overige rechtsvorm	11%	6%	8%	75%	50.020
Bedrijfstak (februari 2020)					
A Landbouw, bosbouw en visserij	18%	4%	3%	75%	38.633
B-E Nijverheid (geen bouw)	5%	24%	14%	58%	25.502
F Bouwnijverheid	3%	12%	4%	82%	31.249
G Handel	12%	13%	21%	53%	91.793
H Vervoer en opslag	14%	16%	9%	61%	15.399
I Horeca	26%	1%	59%	15%	34.160
J Informatie en communicatie	4%	16%	8%	72%	17.150
K Financiële dienstverlening	1%	8%	3%	89%	10.960
L Verhuur en handel van onroerend goed	3%	12%	5%	80%	8.259
M Specialistische zakelijke diensten	4%	15%	8%	73%	46.537
N Verhuur en overige zakelijke diensten	8%	15%	18%	60%	21.047
P Onderwijs	17%	5%	18%	59%	9.803
Q Gezondheidszorg	9%	8%	18%	65%	28.948
R Cultuur, sport en recreatie	20%	3%	34%	43%	12.565
S Overige dienstverlening	15%	5%	47%	32%	15.785
Grootteklasse (februari 2020)					
2 tot 10 werkzame personen	13%	8%	17%	62%	339.292
10 tot 50 werkzame personen	3%	24%	28%	45%	54.007
50 tot 250 werkzame personen	2%	28%	18%	52%	11.580
Meer dan 250 werkzame personen	1%	24%	10%	65%	2.911
Bedrijfsleeftijd (februari 2020)					
Jonger dan 3 jaar	9%	8%	12%	71%	45.803
3 tot 7 jaar	11%	10%	18%	61%	68.038
Ouder dan 7 jaar	11%	12%	20%	57%	293.949

	Alleen TOGS/TVL	Alleen NOW	Zowel TOGS/TVL als NOW	Geen gebruik	Aantal bedrijven met 2 werkzame personen of meer
Familiebedrijf (2019)					
Familiebedrijf	12%	10%	20%	57%	260.690
Geen familiebedrijf	9%	12%	16%	63%	136.957
Onbekend	4%	10%	11%	74%	10.143
Liquiditeit[36] (2019)					
Kleiner dan 0,5	4%	25%	26%	44%	72.311
0,5 tot 1,5	4%	21%	23%	52%	33.384
1,5 tot 2,5	4%	20%	21%	55%	9.867
Groter dan 2,5	5%	16%	19%	60%	12.197
Onbekend	14%	5%	16%	65%	280.031
Solvabiliteit[37] (2019)					
Negatief	5%	23%	33%	39%	17.263
0 tot 40 procent	4%	25%	26%	45%	39.850
40 tot 70 procent	4%	24%	23%	50%	41.883
70 tot 100 procent	4%	19%	19%	57%	28.953
Onbekend	14%	5%	16%	65%	279.841
Zwakke financiële positie[38] (2019)					
Zwakke financiële positie	4%	26%	32%	38%	10.884
Geen zwakke financiële positie	4%	22%	22%	52%	87.689
Onbekend	13%	7%	17%	63%	309.217
Arbeidsproductiviteit[39] (2019)					
Kleiner dan € 85.000	6%	14%	40%	40%	31.311
€ 85.000 tot € 150.000	6%	15%	41%	38%	35.342
€ 150.000 tot € 300.000	7%	18%	28%	47%	33.119
Groter dan € 300.000	10%	19%	21%	49%	29.650
Onbekend	13%	8%	12%	67%	278.368
WBSO-gebruik[40] (2019)					
Gebruik WBSO	3%	2%	1%	93%	11.369
Geen gebruik WBSO	7%	0%	1%	92%	396.421

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

36 Liquiditeit is berekend als de verhouding tussen liquide middelen en de som van voorzieningen, kortlopende schulden en crediteuren (current ratio).
37 Solvabiliteit is berekend als de verhouding tussen eigen vermogen en het balanstotaal.
38 Zwakke financiële positie is gedefinieerd als het onderste kwintiel van liquiditeit én solvabiliteit.
39 Arbeidsproductiviteit is berekend als de verhouding tussen netto-omzet en het aantal fte.
40 WBSO-gebruik verwijst naar het ontvangen van belastingvoordeel vanuit de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) voor het uitvoeren van Speur- en Ontwikkelingswerk (S&O).

Tabel A.2 Gebruik van TOGS/TVL en/of NOW van bedrijven met één werkzame persoon uitgesplitst naar bedrijfskenmerken

	Alleen TOGS/TVL	Alleen NOW	Zowel TOGS/TVL als NOW	Geen gebruik	Aantal bedrijven met 1 werkzame persoon
Totaal (februari 2020)	7%	0%	1%	92%	1.429.220
Rechtsvorm (februari 2020)					
Eenmanszaak of vof	8%	0%	0%	92%	1.164.823
BV of NV	5%	1%	1%	92%	224.316
Overige rechtsvorm	10%	3%	4%	83%	40.081
Bedrijfstak (februari 2020)					
A Landbouw, bosbouw en visserij	10%	0%	0%	90%	36.141
B-E Nijverheid (geen bouw)	4%	1%	0%	94%	47.245
F Bouwnijverheid	2%	0%	0%	98%	161.519
G Handel	13%	1%	1%	85%	145.873
H Vervoer en opslag	26%	0%	0%	73%	32.229
I Horeca	34%	0%	6%	59%	27.150
J Informatie en communicatie	3%	0%	0%	96%	80.695
K Financiële dienstverlening	1%	0%	0%	99%	83.198
L Verhuur en handel van onroerend goed	3%	1%	0%	96%	19.748
M Specialistische zakelijke diensten	2%	0%	0%	97%	317.833
N Verhuur en overige zakelijke diensten	7%	1%	1%	92%	59.389
P Onderwijs	12%	0%	0%	87%	85.998
Q Gezondheidszorg	6%	0%	1%	93%	138.929
R Cultuur, sport en recreatie	11%	0%	2%	87%	100.487
S Overige dienstverlening	18%	0%	2%	80%	92.786
Bedrijfsleeftijd (februari 2020)					
Jonger dan 3 jaar	5%	0%	0%	94%	351.269
3 tot 7 jaar	7%	0%	1%	92%	394.675
Ouder dan 7 jaar	9%	0%	1%	90%	683.276
Familiebedrijf (2019)					
Familiebedrijf	17%	3%	7%	74%	19.426
Geen familiebedrijf	7%	0%	1%	92%	1.361.544
Onbekend	8%	1%	3%	88%	48.250
Liquiditeit[41] (2019)					
Kleiner dan 0,5	11%	2%	3%	84%	54.450
0,5 tot 1,5	7%	2%	2%	89%	28.203

41 Liquiditeit is berekend als de verhouding tussen liquide middelen en de som van voorzieningen, kortlopende schulden en crediteuren (current ratio).

	Alleen TOGS/TVL	Alleen NOW	Zowel TOGS/TVL als NOW	Geen gebruik	Aantal bedrijven met 1 werkzame persoon
1,5 tot 2,5	6%	1%	1%	91%	11.572
Groter dan 2,5	4%	1%	1%	94%	29.078
Onbekend	7%	0%	1%	92%	1.305.917
Solvabiliteit[42] (2019)					
Negatief	12%	3%	4%	81%	21.289
0 tot 40 procent	10%	3%	3%	84%	26.748
40 tot 70 procent	8%	2%	2%	88%	27.568
70 tot 100 procent	4%	1%	1%	94%	49.743
Onbekend	7%	0%	1%	92%	1.303.872
Zwakke financiële positie[43] (2019)					
Zwakke financiële positie	13%	3%	4%	80%	11.662
Geen zwakke financiële positie	6%	2%	2%	91%	87.279
Onbekend	7%	0%	1%	92%	1.330.279
Arbeidsproductiviteit[44] (2019)					
Kleiner dan € 85.000	5%	3%	4%	88%	23.638
€ 85.000 tot € 150.000	7%	3%	6%	85%	15.840
€ 150.000 tot € 300.000	10%	3%	7%	80%	18.691
Groter dan € 300.000	17%	4%	8%	71%	18.682
Onbekend	7%	0%	0%	92%	1.352.369
WBSO-gebruik[45] (2019)					
Gebruik WBSO	3%	2%	1%	93%	3.964
Geen gebruik WBSO	7%	0%	1%	92%	1.425.256

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

42 Solvabiliteit is berekend als de verhouding tussen eigen vermogen en het balanstotaal.
43 Zwakke financiële positie is gedefinieerd als het onderste kwintiel van liquiditeit én solvabiliteit.
44 Arbeidsproductiviteit is berekend als de verhouding tussen netto-omzet en het aantal fte.
45 WBSO-gebruik verwijst naar het ontvangen van belastingvoordeel vanuit de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) voor het uitvoeren van Speur- en Ontwikkelingswerk (S&O).

Bijlage A.2 Werkgelegenheid

Figuur A.1 Ontwikkeling in totale werkgelegenheid (fte), februari 2020 = 100 voor (niet-)gebruikers uit de ABR-populatie van feb-20 en februari 2017 = 100 voor de ABR-populatie feb-17

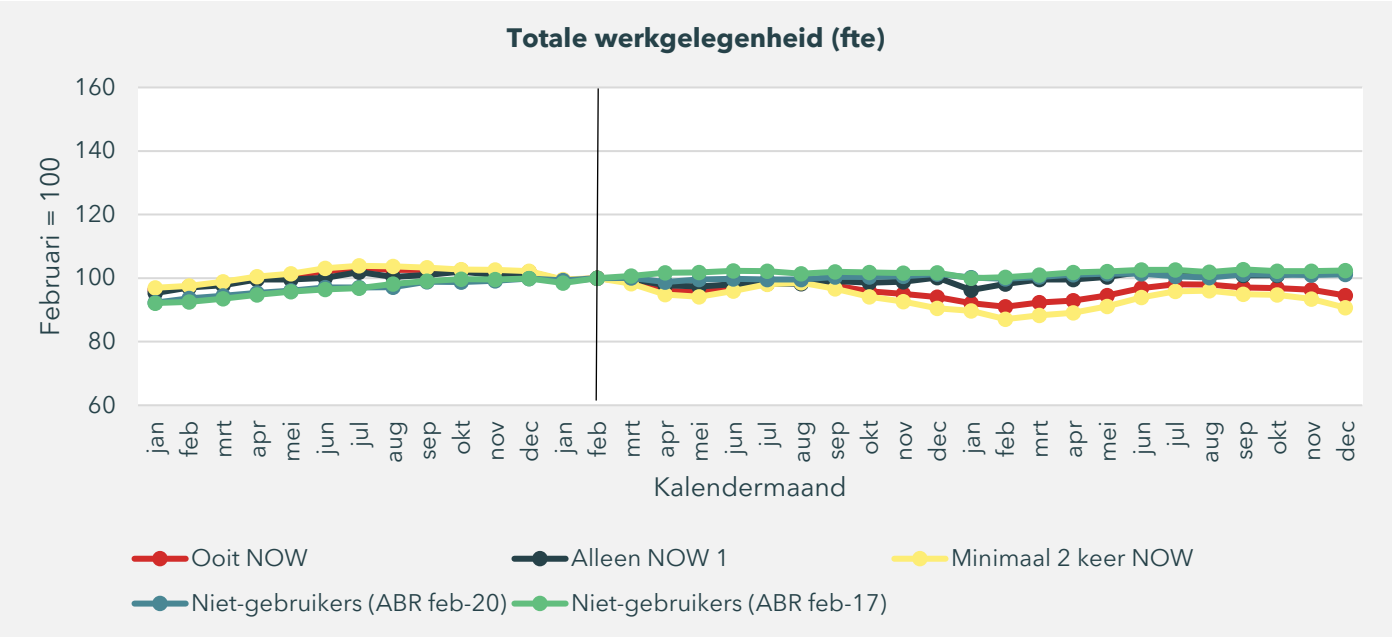

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur A.2 Ontwikkeling in vaste werkgelegenheid (fte), februari 2020 = 100 voor (niet-)gebruikers uit de ABR-populatie van feb-20 en februari 2017 = 100 voor de ABR-populatie feb-17

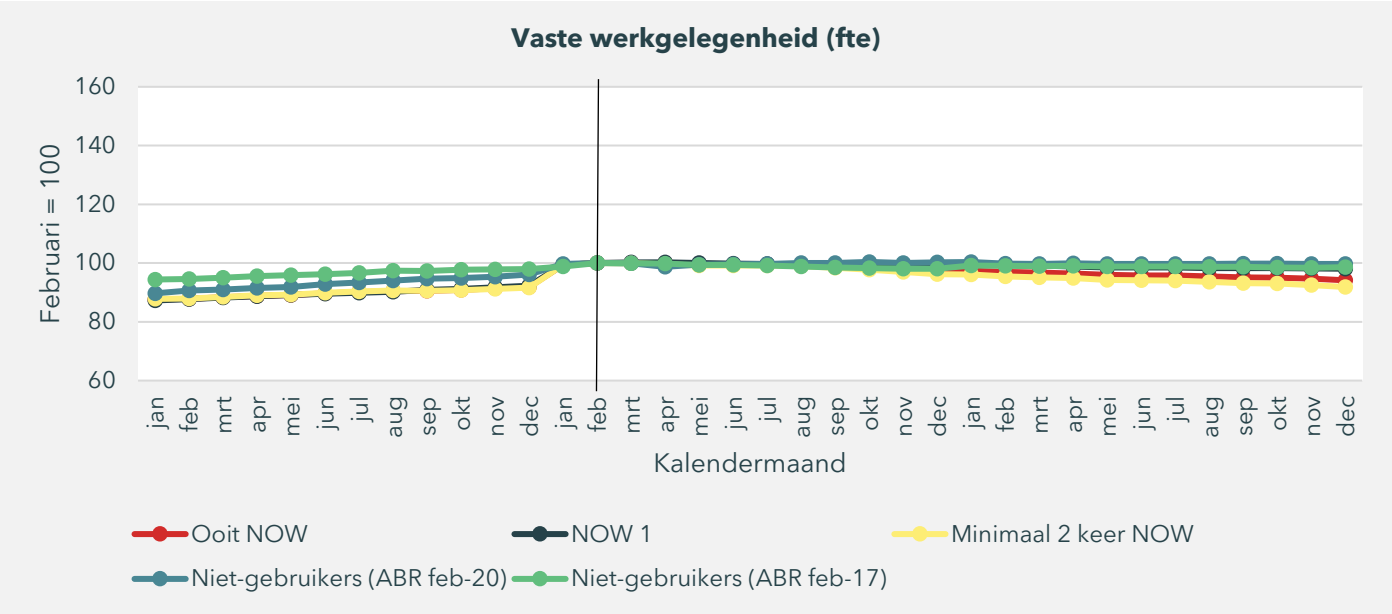

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur A.3 Ontwikkeling in tijdelijke werkgelegenheid (fte), februari 2020 = 100 voor (niet-)gebruikers uit de ABR-populatie van feb-20 en februari 2017 = 100 voor de ABR-populatie feb-17

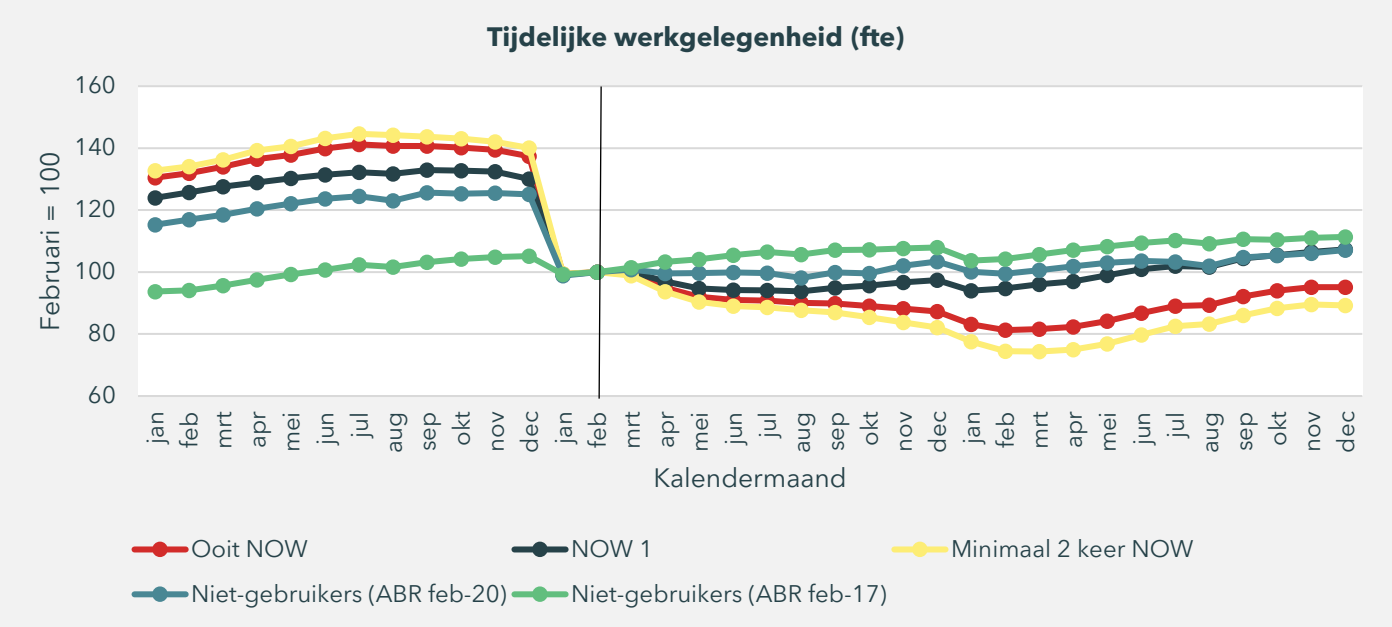

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur A.4 Ontwikkeling in oproep- en uitzendwerk (fte), februari 2020 = 100 voor (niet-)gebruikers uit de ABR-populatie van feb-20 en februari 2017 = 100 voor de ABR-populatie feb-17

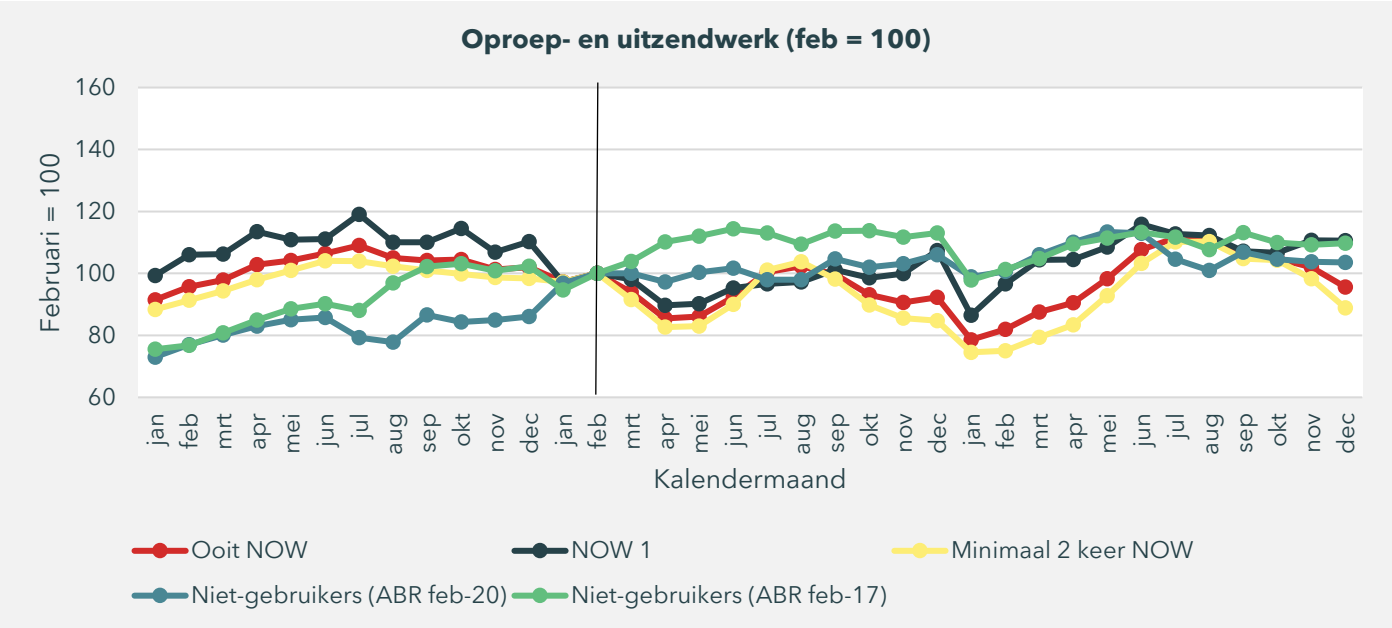

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bijlage A.3 Liquiditeit en solvabiliteit

Figuur A.5 Ontwikkeling in gemiddelde liquiditeit en solvabiliteit

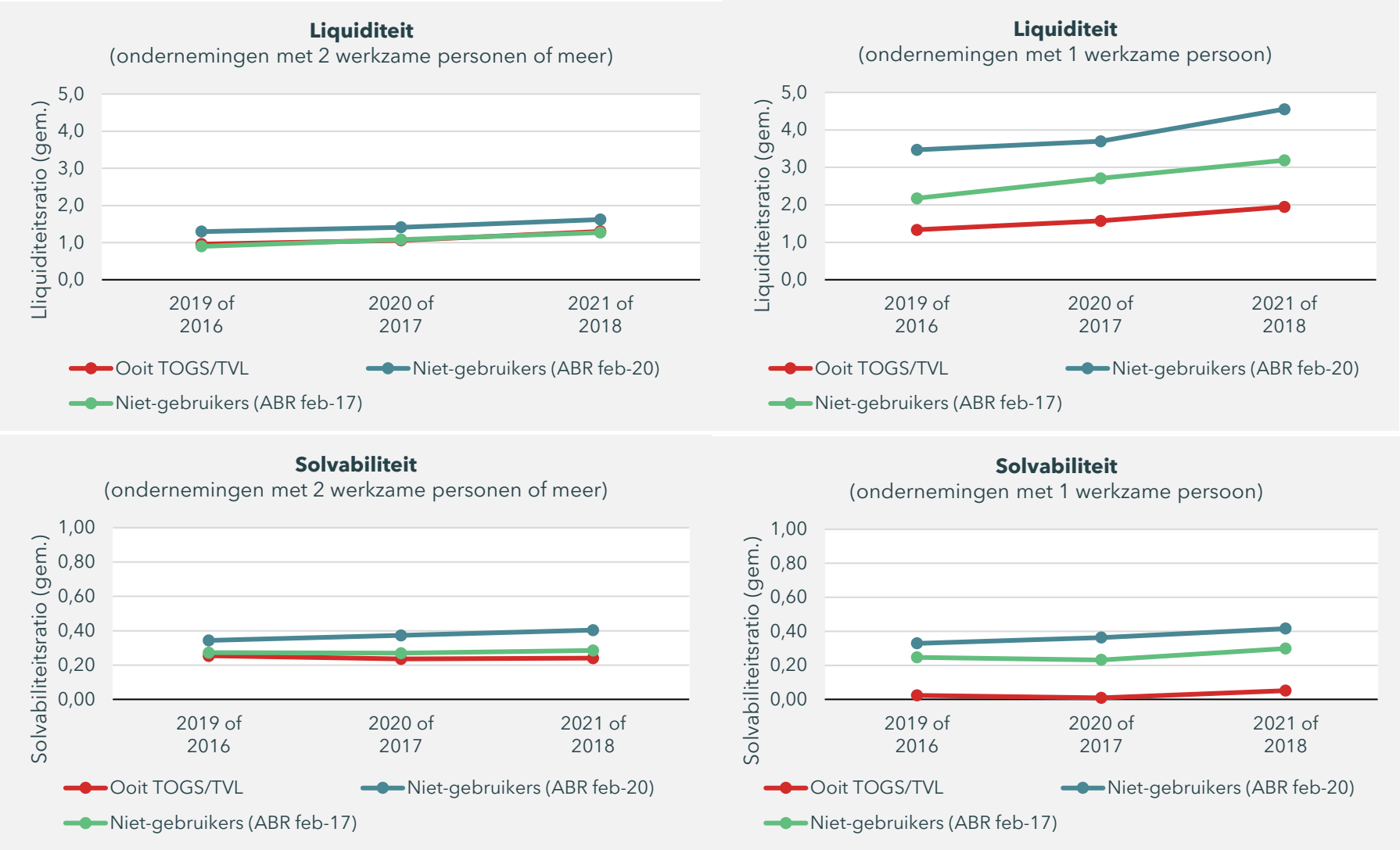

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur A.6 Ontwikkeling in mediane liquiditeit en solvabiliteit

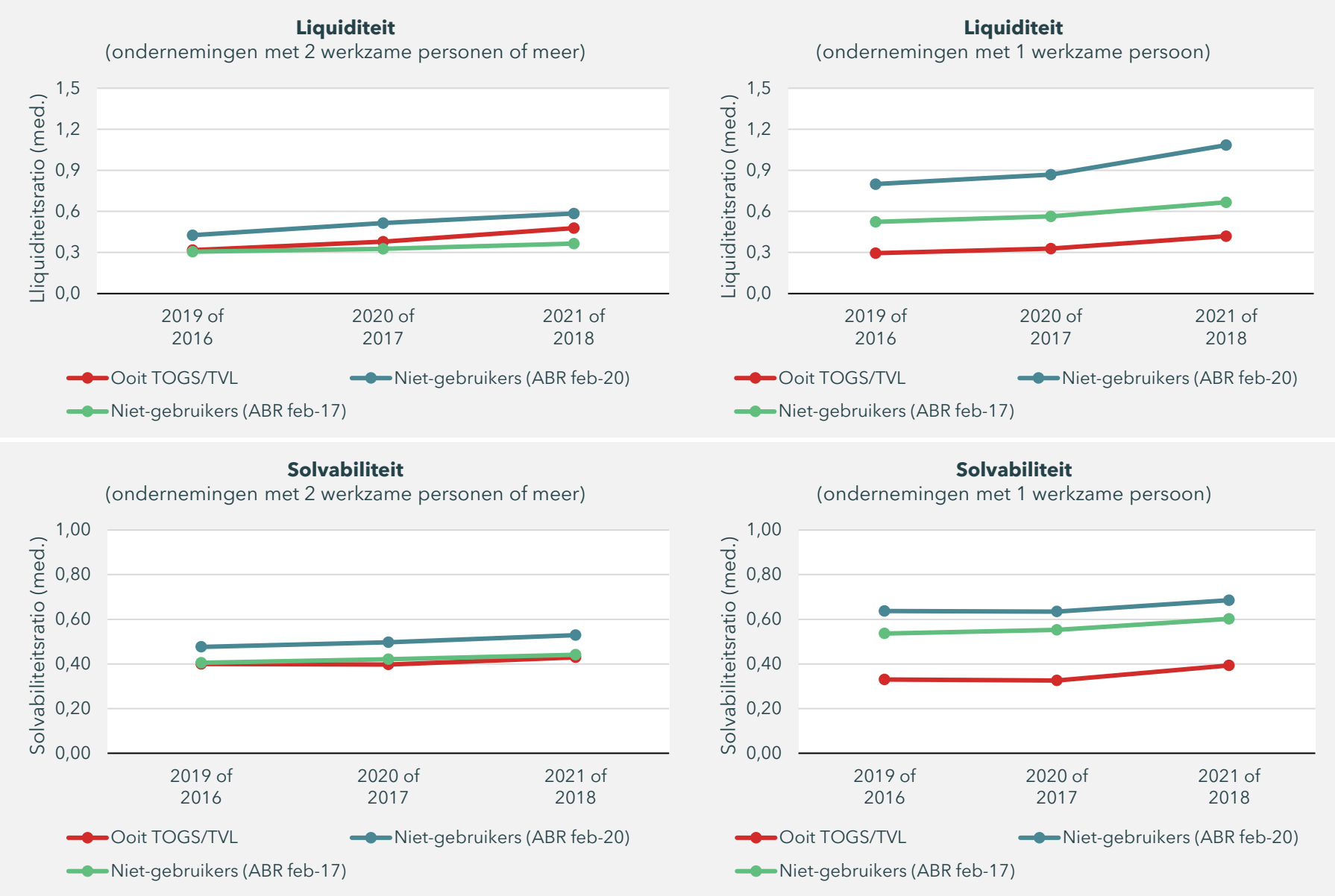

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bijlage A.4 Bedrijfsopheffingen

Figuur A.7 Het aandeel opheffingen in de (niet-)gebruikersgroep met meerdere werkzame personen vanaf het eerste kwartaal 2020 (tot en met het vierde kwartaal 2022) ten opzichte van het aandeel opheffingen in de referentiegroep vanaf het eerste kwartaal 2017 (tot en met het vierde kwartaal 2019)

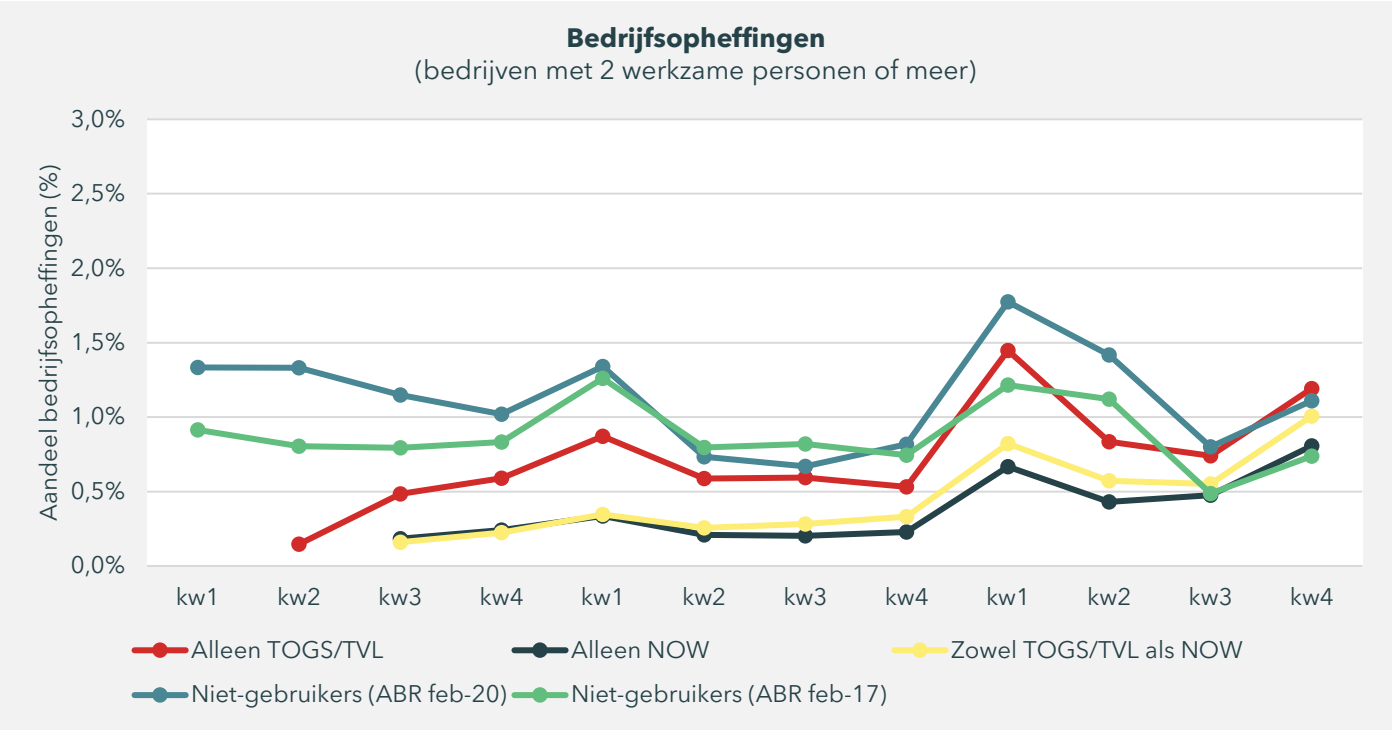

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur A.8 Het aandeel opheffingen in de (niet-)gebruikersgroep met één werkzame persoon vanaf het eerste kwartaal 2020 (tot en met het vierde kwartaal 2022) ten opzichte van het aandeel opheffingen in de referentiegroep vanaf het eerste kwartaal 2017 (tot en met het vierde kwartaal 2019)

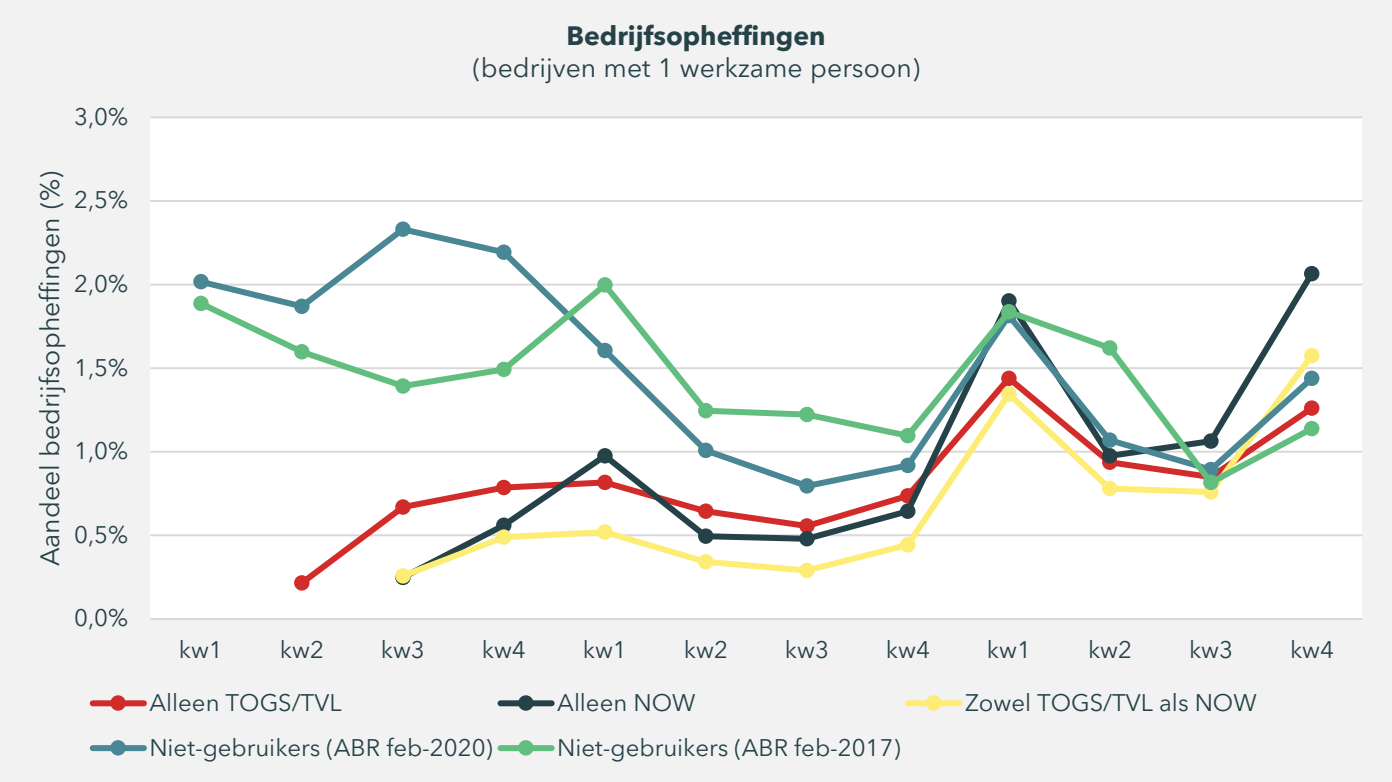

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bijlage B Econometrische analyses

Bijlage B.1 Werkgelegenheid

Databronnen

Tabel B.1 geeft een overzicht van de gebruikte databronnen in de CBS Microdata voor de econometrische analyses voor de uitkomstmaat werkgelegenheid en de extra uitkomstmaat omzet.

Tabel B.1 Overzicht gebruikte databronnen CBS Microdata

Databron	Variabelen	Opmerkingen
Algemeen Bedrijven Register (ABR)[46]	Bedrijfseenheid (beid)	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Bedrijfsdemografisch Kader (BDK)[47]	Bedrijfstak	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Totaal regelingen[48]	Gebruik van steunmaatregelen (TOGS, TVL, NOW en belastinguitstel)	Van februari 2020 t/m juni 2022
Polisadministratie (Spolisbus)[49]	Werkgelegenheid (fte)	Van januari 2016 t/m december 2021
Directe Raming Totalen (DRT)[50]	Netto-omzet	Peildatum 2019 en 2016

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2023)

Onderzoekspopulatie

De gebruikersgroep bestaat uit bedrijven die gebruik hebben gemaakt van de NOW. De bedrijvenpopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2020 geldt hierbij als startpunt, waarbij we de gebruikers van de NOW selecteren. We gebruiken data tot één jaar voor aanvang van de pandemie voor deze groep tot en met eind 2022.

De referentiegroep bestaat uit de volledige bedrijvenpopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2017. We gebruiken data tot één jaar voor dit peilmoment tot en met eind 2019 om een periode van gelijke duur te hebben voor de referentiegroep.

Regressievergelijkingen

Er zijn in totaal twaalf *two-way fixed-effects* (TWFE-)regressievergelijkingen (vier uitkomstmaten × drie gebruikersgroepen) voor de uitkomstmaat werkgelegenheid geschat:

$$\ln_fte_{ist} = \gamma_i + \delta_t + \delta_{st} + \sum_{j=-12}^{-4} \beta_j NOW_{ij} + \sum_{k=0}^{18} \beta_k NOW_{ik} + X'_{ist}\delta + \varepsilon_{ist}$$

$\ln_fte_{ist}$ = log(fte), waarbij aparte schattingen zijn gedaan voor de totale, vaste en tijdelijke werkgelegenheid en oproep-/uitzendwerk

46 Zie Abr: Algemeen bedrijven register (cbs.nl).
47 Zie BDK: Bedrijfsdemografisch Kader (cbs.nl).
48 Zie Gebruik van steunmaatregelen corona per 30 juni 2022 (cbs.nl).
49 Zie Spolisbus: Banen en lonen volgens Polisadministratie (cbs.nl).
50 Zie Drt_beid: Bedrijfsomzet per kwartaal een aantal SBI's (cbs.nl).

γ_i	= bedrijfsspecifieke fixed effects
δ_t	= tijd fixed effects (maanddummies)
δ_{st}	= sectorspecifieke tijd fixed effects (sectordummies * maanddummies)
$\sum_{j=-12}^{-4} NOW_{ij}$	= aantal maanden tot eerste voorschot NOW, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit NOW, alleen NOW 1 en minimaal twee keer NOW zijn geschat
$\sum_{k=0}^{18} NOW_{ik}$	= aantal maanden sinds eerste voorschot NOW, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit NOW, alleen NOW 1 en minimaal twee keer NOW zijn geschat
X'_{ist}	= vector met een dummy voor het eerste coronageval in China (1 vanaf december 2019, anders 0), een dummy voor de invoering van de WAB en het eerste coronageval in de VS/Europa (1 vanaf januari 2020, anders 0), een dummy voor het eerste coronageval in Nederland (1 vanaf februari 2020, anders 0), een dummy voor TOGS/TVL-gebruik (1 vanaf eerste voorschot TOGS/TVL, anders 0) en een dummy voor belastinguitstel (1 vanaf eerste keer belastinguitstel, anders 0)
ε_{ist}	= foutterm geclusterd per bedrijfseenheid

Er zijn in totaal drie TWFE-regressievergelijkingen (drie gebruikersgroepen) voor de extra uitkomstmaat omzet geschat:

$$\ln_omzet_{ist} = \gamma_i + \delta_t + \delta_{st} + \sum_{j=-4}^{-2} \beta_j NOW_{ij} + \sum_{k=0}^{5} \beta_k NOW_{ik} + X'_{ist}\delta + \varepsilon_{ist}$$

$\ln_omzet_{ist}$	= log(netto-omzet)
γ_i	= bedrijfsspecifieke fixed effects
δ_t	= tijd fixed effects (kwartaaldummy's)
δ_{st}	= sectorspecifieke tijd fixed effects (sectordummy's * kwartaaldummy's)
$\sum_{j=-4}^{-2} NOW_{ij}$	= aantal kwartalen tot eerste voorschot NOW, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit NOW, alleen NOW 1 en minimaal twee keer NOW zijn geschat
$\sum_{k=0}^{5} NOW_{ik}$	= aantal kwartalen sinds eerste voorschot NOW, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit NOW, alleen NOW 1 en minimaal twee keer NOW zijn geschat
X'_{ist}	= vector met een dummy voor het eerste coronageval in China (1 vanaf vierde kwartaal van 2019, anders 0), een dummy voor de invoering van de WAB en het eerste coronageval in de VS/Europa/Nederland (1 vanaf eerste kwartaal 2020, anders 0), een dummy voor TOGS/TVL-gebruik (1 vanaf eerste voorschot TOGS/TVL, anders 0) en een dummy voor belastinguitstel (1 vanaf eerste keer belastinguitstel, anders 0)
ε_{ist}	= foutterm geclusterd per bedrijfseenheid

Bijlage B.2 Liquiditeit en solvabiliteit

Databronnen

Tabel B.2 geeft een overzicht van de gebruikte databronnen in de CBS Microdata voor de econometrische analyses voor de uitkomstmaten liquiditeit en solvabiliteit.

Tabel B.2 Overzicht gebruikte databronnen CBS Microdata

Databron	Variabelen	Opmerkingen
Algemeen Bedrijven Register (ABR)[51]	Ondernemingsgroep (ogid)	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Bedrijfsdemografisch Kader (BDK)[52]	Bedrijfstak	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Totaal regelingen[53]	Gebruik van steunmaatregelen (TOGS, TVL, NOW en belastinguitstel)	Van februari 2020 t/m juni 2022
Statistiek Financiën van niet-financiële ondernemingen (NFO)[54]	Liquiditeit en solvabiliteit	Van 2016 t/m 2021

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2023)

Onderzoekspopulatie

De gebruikersgroep bestaat uit ondernemingen die gebruik hebben gemaakt van de TVL. De ondernemingspopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2020 geldt hierbij als startpunt, waarbij we de gebruikers van de TVL selecteren. We gebruiken data tot één jaar voor aanvang van de pandemie voor deze groep tot en met eind 2022.

De referentiegroep bestaat uit de volledige ondernemingspopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2017. We gebruiken data tot één jaar voor dit peilmoment tot en met eind 2019 om een periode van gelijke duur te hebben voor de referentiegroep.

Regressievergelijkingen

Er zijn in totaal twee TWFE-regressievergelijkingen (twee gebruikersgroepen) voor de uitkomstmaat liquiditeit geschat:

$$liquiditeitsratio_{ist} = \gamma_i + \delta_t + \delta_{st} + \sum_{j=-2}^{-1} \beta_j TVL_{ij} + \sum_{k=0}^{1} \beta_k TVL_{ik} + X'_{ist}\delta + \varepsilon_{ist}$$

$liquiditeitsratio_{ist}$ = liquiditeitsratio, berekend als de verhouding tussen liquide middelen en de som van voorzieningen, kortlopende schulden en crediteuren

γ_i = ondernemingsspecifieke fixed effects

δ_t = tijd fixed effects (jaardummy's)

51 Zie Abr: Algemeen bedrijven register (cbs.nl).
52 Zie BDK: Bedrijfsdemografisch Kader (cbs.nl).
53 Zie Gebruik van steunmaatregelen corona per 30 juni 2022 (cbs.nl).
54 Zie Nfo: Financiën van niet-financiële ondernemingen (cbs.nl).

δ_{st}	= sectorspecifieke tijd fixed effects (sectordummy's * jaardummy's)
$\sum_{j=-2}^{-1} TVL_{ij}$	= aantal jaar tot eerste voorschot TVL, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit TVL met meerdere werkzame personen en met één werkzame persoon zijn geschat
$\sum_{k=0}^{1} TVL_{ik}$	= aantal jaar sinds eerste voorschot TVL, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit TVL met meerdere werkzame personen en met één werkzame persoon zijn geschat
X'_{ist}	= vector met een dummy voor NOW-gebruik (1 vanaf eerste voorschot NOW, anders 0) en een dummy voor belastinguitstel (1 vanaf eerste keer belastinguitstel, anders 0)
ε_{ist}	= foutterm geclusterd per ondernemingsgroep

Er zijn in totaal twee TWFE-regressievergelijkingen (twee gebruikersgroepen) voor de uitkomstmaat solvabiliteit geschat:

$$solvabiliteitssratio_{ist} = \gamma_i + \delta_t + \delta_{st} + \sum_{j=-2}^{-1} \beta_j TVL_{ij} + \sum_{k=0}^{1} \beta_k TVL_{ik} + X'_{ist}\delta + \varepsilon_{ist}$$

$solvabiliteitssratio_{ist}$	= solvabiliteitsratio, berekend als de verhouding tussen eigen vermogen en het balanstotaal
γ_i	= ondernemingsspecifieke fixed effects
δ_t	= tijd fixed effects (jaardummy's)
δ_{st}	= sectorspecifieke tijd fixed effects (sectordummy's * jaardummy's)
$\sum_{j=-2}^{-1} TVL_{ij}$	= aantal jaar tot eerste voorschot TVL, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit TVL met meerdere werkzame personen en met één werkzame persoon zijn geschat
$\sum_{k=0}^{1} TVL_{ik}$	= aantal jaar sinds eerste voorschot TVL, waarbij aparte modellen voor de gebruikersgroepen ooit TVL met meerdere werkzame personen en met één werkzame persoon zijn geschat
X'_{ist}	= vector met een dummy voor NOW-gebruik (1 vanaf eerste voorschot NOW, anders 0) en een dummy voor belastinguitstel (1 vanaf eerste keer belastinguitstel, anders 0)
ε_{ist}	= foutterm geclusterd per ondernemingsgroep

Bijlage B.3 Bedrijfsopheffingen

Databronnen

Tabel B.3 geeft een overzicht van de gebruikte databronnen in de CBS Microdata voor de econometrische analyses voor de uitkomstmaat bedrijfsopheffingen.

Tabel B.3 Overzicht gebruikte databronnen CBS Microdata

Databron	Variabelen	Opmerkingen
Algemeen Bedrijven Register (ABR)[55]	Bedrijfseenheid (beid)	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Bedrijfsdemografisch Kader (BDK)[56]	Opheffing	Van 2017 t/m 2022
Totaal regelingen[57]	Gebruik van steunmaatregelen (TOGS, TVL, NOW en belastinguitstel)	Van februari 2020 t/m juni 2022
Bedrijfsdemografisch Kader (BDK)[58]	Bedrijfstak, grootteklasse en bedrijfsleeftijd	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Familiebedrijven (FB)[59]	Familiebedrijf	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Polisadministratie (Spolisbus)[60]	Arbeidsproductiviteit	Peildatum februari 2020 en februari 2017
Statistiek Financiën van niet-financiële ondernemingen (NFO)[61]	Liquiditeit en solvabiliteit	Peildatum 2019 en 2016
Directe Raming Totalen (DRT)[62]	Arbeidsproductiviteit	Peildatum 2019 en 2016
Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO)	Gebruik van WBSO	Peildatum 2019 en 2016

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2023)

Onderzoekspopulatie

De gebruikersgroep bestaat uit bedrijven die gebruik hebben gemaakt van de TOGS/TVL en/of NOW. De bedrijvenpopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2020 geldt hierbij als startpunt, waarbij we de gebruikers van de TOGS/TVL en/of NOW selecteren. We gebruiken data vanaf het tweede kwartaal van 2020 tot en met het vierde kwartaal van 2021.

De referentiegroep bestaat uit de volledige bedrijvenpopulatie uit het ABR op peilmoment februari 2017. We gebruiken data vanaf het tweede kwartaal van 2017 tot en met het vierde kwartaal van 2018 om een periode van gelijke duur te hebben voor de referentiegroep.

Regressievergelijkingen

Er zijn in totaal zes logistische-regressievergelijkingen (drie kwartalen × twee gebruikersgroepen) voor de uitkomstmaat bedrijfsopheffingen geschat:

$$opheffingskans_na_1jaar_{it} = \beta_1 TOGS, TVL\ en/of\ NOW_{it} + X'_{it}\delta + \varepsilon_{it}$$

55 Zie Abr: Algemeen bedrijven register (cbs.nl).
56 Zie BDK: Bedrijfsdemografisch Kader (cbs.nl).
57 Zie Gebruik van steunmaatregelen corona per 30 juni 2022 (cbs.nl).
58 Zie BDK: Bedrijfsdemografisch Kader (cbs.nl).
59 Zie BDK: Bedrijfsdemografisch Kader (cbs.nl).
60 Zie Spolisbus: Banen en lonen volgens Polisadministratie (cbs.nl).
61 Zie Nfo: Financiën van niet-financiële ondernemingen (cbs.nl).
62 Zie Drt_beid: Bedrijfsomzet per kwartaal een aantal SBI's (cbs.nl).

$oheffingskans_na_1jaar_{it}$	= kans op bedrijfsopheffing één jaar na kwartaal t, waarbij aparte modellen voor het tweede, derde en vierde kwartaal van 2020 (gebruikersgroep) en 2017 (referentiegroep) voor bedrijven met meerdere werkzame personen en met één werkzame persoon zijn geschat
$TOGS, TVL\ en/of\ NOW_{it}$	= is 0 voor de referentiegroep tot en met kwartaal t = 2, 3 of 4
	= 1 indien alleen TOGS is ontvangen tot en met kwartaal t = 2, 3 of 4
	= 2 indien zowel TOGS als TVL Q4 2020 is ontvangen tot en met kwartaal t = 4
	= 3 indien alleen alle vastelastenregelingen zijn ontvangen tot en met kwartaal t = 3 of 4
	= 4 indien alleen NOW 1 is ontvangen tot en met kwartaal t = 2, 3 of 4
	= 5 indien zowel NOW 1 als NOW 3 is ontvangen tot en met kwartaal t = 4
	= 6 indien alleen alle loonkostenregelingen zijn ontvangen tot en met kwartaal t = 3 of 4
	= 7 indien zowel TOGS als NOW 1 is ontvangen tot en met kwartaal t = 2, 3 of 4
	= 8 indien zowel TOGS en TVL Q4 2020 als NOW 1 en NOW 3 is ontvangen tot en met kwartaal t = 4
	= 9 indien alle vastelasten- en loonkostenregelingen zijn ontvangen tot en met kwartaal t = 4
	= 10 indien een alternatieve combinatie van vastelasten- en loonkostenregelingen is ontvangen tot en met kwartaal t = 3 of 4
X'_{it}	= vector met categorische variabelen voor rechtsvorm, bedrijfstak, grootteklasse, bedrijfsleeftijd, familiebedrijf, liquiditeit, solvabiliteit en arbeidsproductiviteit, een dummy voor een zwakke financiële positie en een dummy voor belastinguitstel (1 indien ooit belastinguitstel gekregen tot en met kwartaal t, anders 0)
ε_{it}	= foutterm geclusterd per bedrijfseenheid

Bijlage C Verdiepende analyses

Bijlage C.1 Werkgelegenheid

Figuur C.1 Gecorrigeerde ontwikkeling totale werkgelegenheid (fte) ten opzichte van de referentiegroep

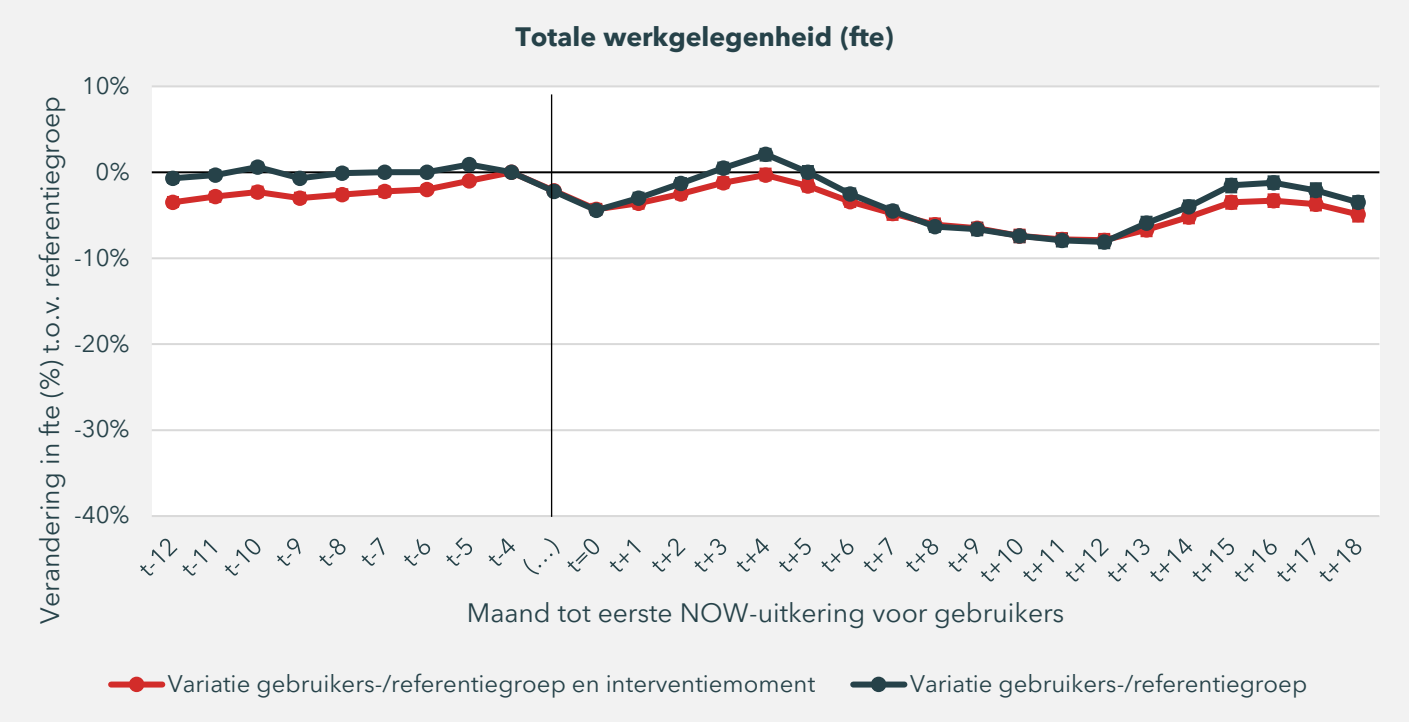

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur C.2 Gecorrigeerde ontwikkeling totale werkgelegenheid (fte) ten opzichte van 'nog niet'-gebruikers

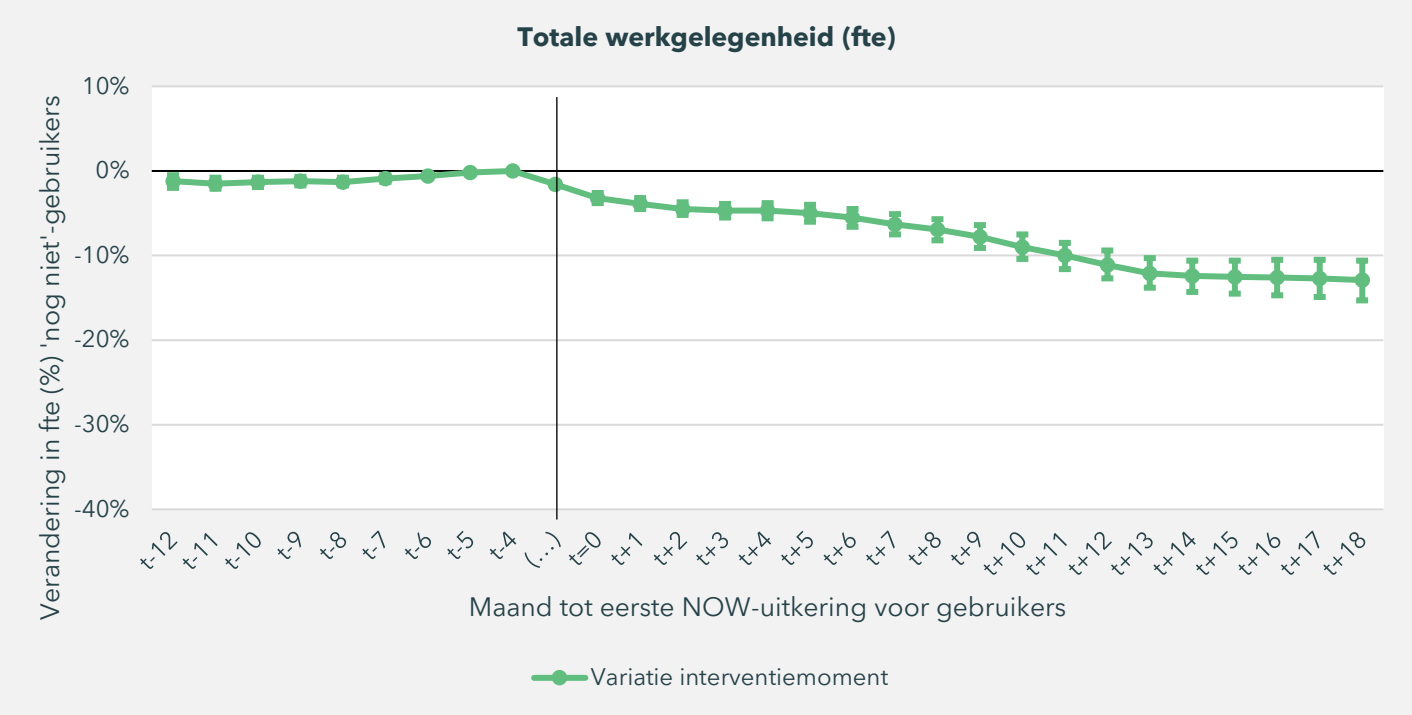

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur C.3 Gecorrigeerde ontwikkeling totale werkgelegenheid (fte) van bedrijven met een zwakke en sterke financiële positie ten opzichte van respectievelijk financieel zwakke en sterke bedrijven in de referentiegroep

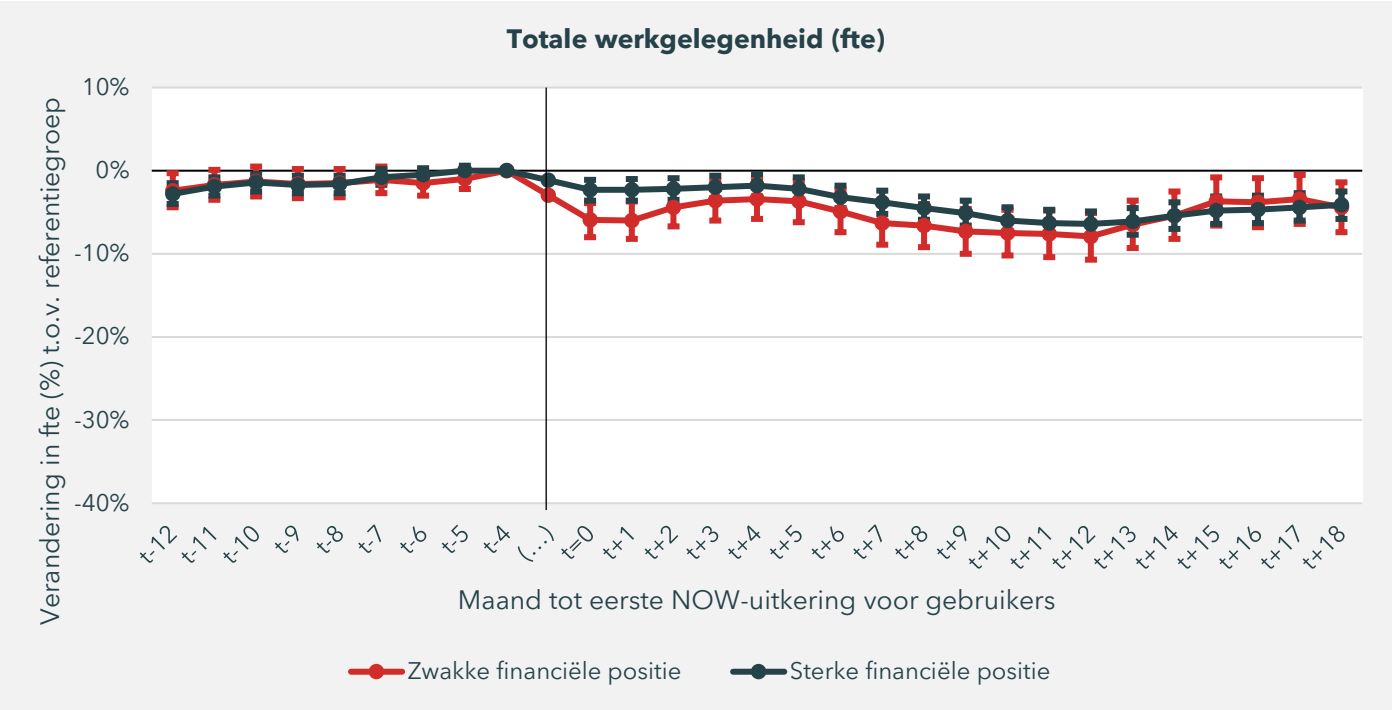

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Figuur C.4 Gecorrigeerde ontwikkeling totale werkgelegenheid (fte) van NOW-gebruikers met en zonder aanvullende TOGS/TVL-steun ten opzichte van de referentiegroep

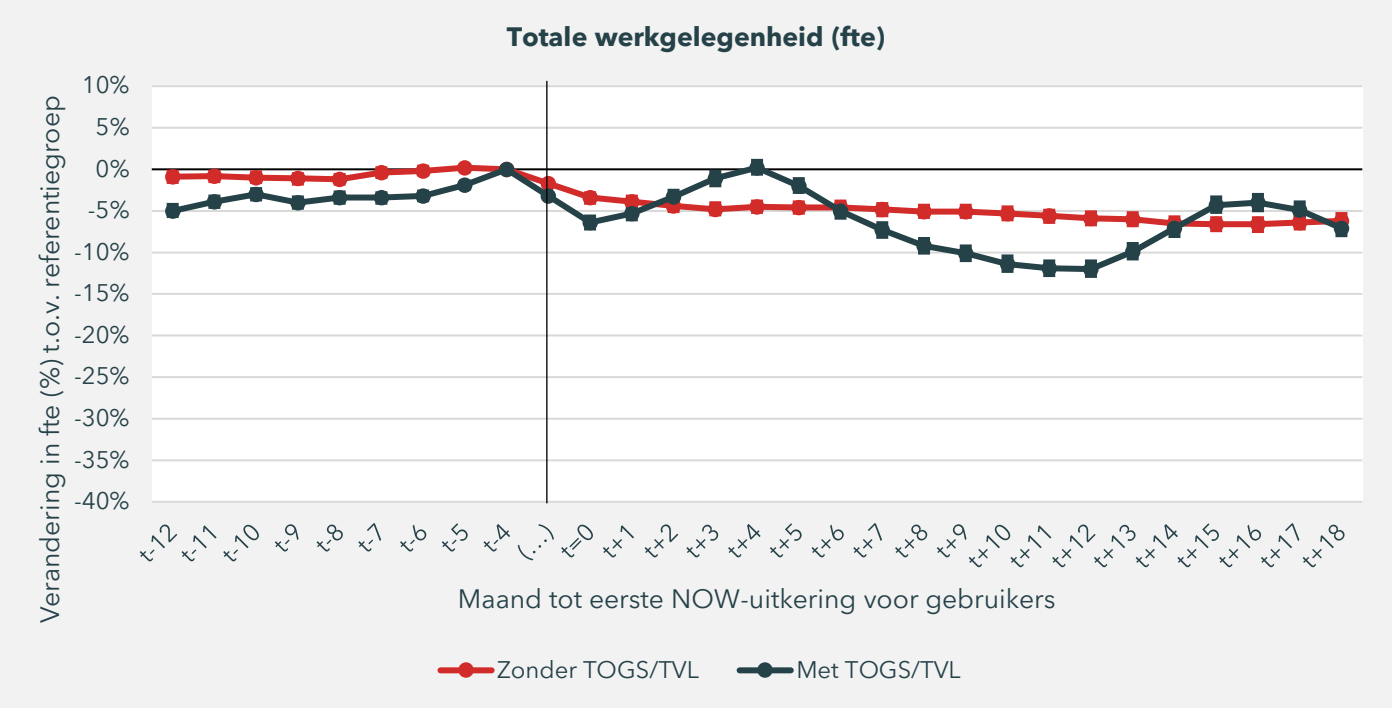

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bijlage C.2 Liquiditeit en solvabiliteit

Figuur C.5 Gecorrigeerde ontwikkeling liquiditeit en solvabiliteit van TOGS/TVL-gebruikers met en zonder aanvullende NOW-steun

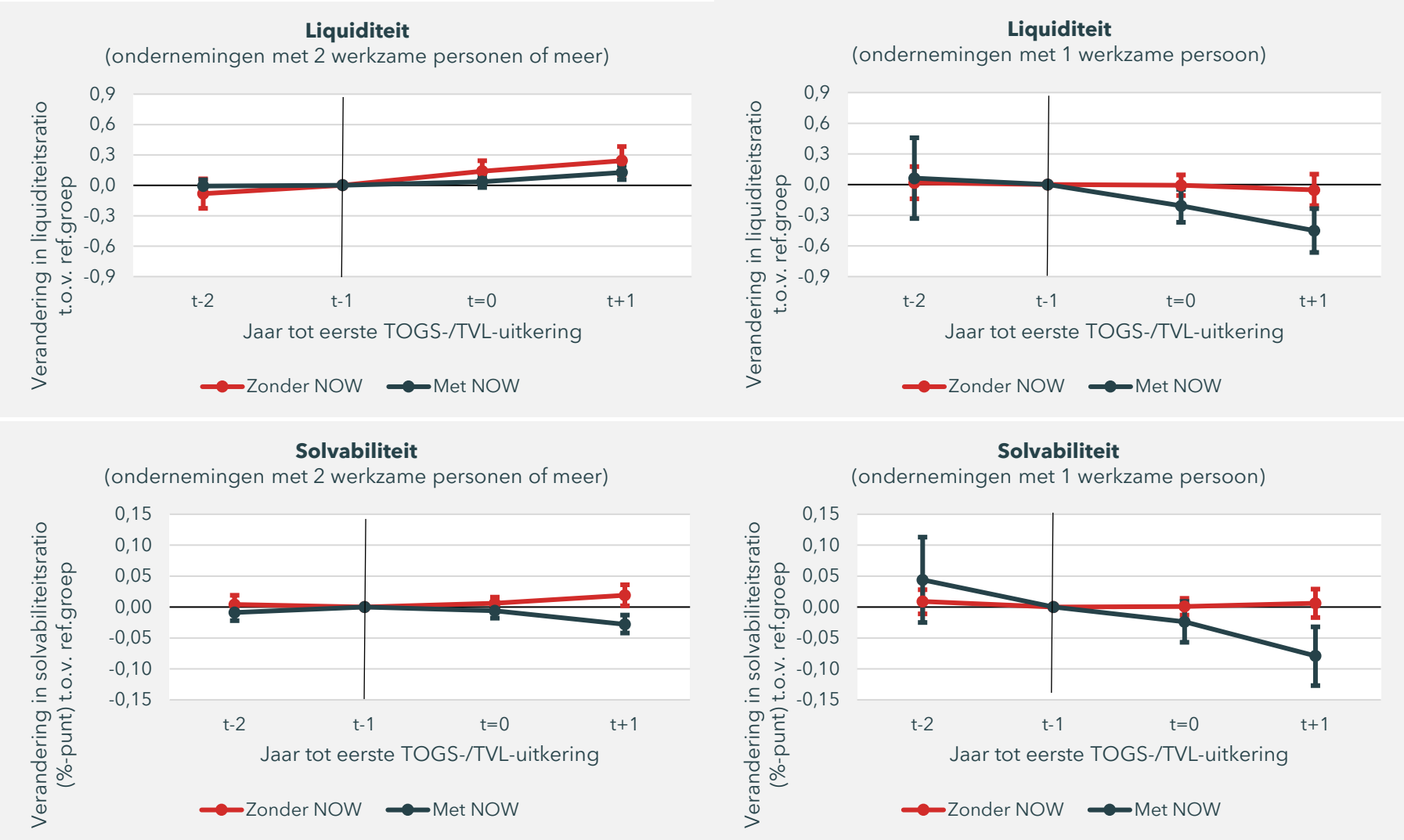

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bijlage D Vragenlijst enquête

- **Begeleidende mail**

Geachte heer/mevrouw,

Tijdens de coronacrisis heeft de overheid bedrijven op verschillende manieren financieel ondersteund. Op dit moment wordt in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid onderzocht of de Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL), haar voorloper Tegemoetkoming Schade Covid-19 (TOGS) en de Noodmaatregel Overbrugging voor behoud van Werkgelegenheid (NOW) goed hebben gefunctioneerd. Graag zouden we uw bedrijf hier enkele vragen over willen stellen. Ook als uw bedrijf geen gebruik heeft gemaakt van deze regelingen zouden we graag uw mening willen horen. Deze vragenlijst kan het beste worden ingevuld door iemand die betrokken was bij dergelijke aanvragen. Voelt u zich vrij om dit bericht door te sturen naar de persoon binnen uw bedrijf die daar het meest geschikt voor is. Door deze enquête in te vullen, helpt u ons onderzoek naar de effectiviteit en het gebruiksgemak van deze regelingen. Het invullen zou niet meer dan 10 minuten hoeven te duren.

We gaan vertrouwelijk om met uw reactie. In onze openbare rapportage wordt geen informatie gegeven die naar specifieke bedrijven of individuele personen te herleiden is.

Met vriendelijke groet,
Reg Brennenraedts, Partner, Dialogic Innovatie & Interactie

- **Vragenlijst TVL/NOW**
- **Uw bedrijf vóór de coronacrisis**

We zouden graag willen weten hoe uw bedrijf eruit zag voordat de coronacrisis uitbrak. Hierover hebben we enkele vragen.

1. In welk jaar is uw bedrijf opgericht? *(single choice, verplicht)*
    a. *2018 of eerder*
    b. *2019*
    c. *2020*
    d. *2021*
    e. *2022*
    f. 2023

Als (Q1 = F) dan Effecten en neveneffecten // Deze zijn opgericht in 2023, zouden eigenlijk niet in de steekproef moeten zitten//
Als (Q1 = E) dan Q6, daarna spring naar Q15 // Deze zijn opgericht in 2022 en kunnen veel vervolgvragen niet beantwoorden//
Als (Q1 = D) dan Q5, Q6, Q7 In welke mate is de omzet van uw bedrijf omzet veranderd tussen begin februari 2021 en begin februari 2022? *(single choice niet verplicht)*9, Q12 daarna spring naar Q15 // Deze zijn opgericht in 2021 en kunnen sommige vervolgvragen niet beantwoorden//
Als (Q1 = C) dan Q3 // Deze zijn opgericht in 2020 en kunnen één vervolgvraag //

2. Wat was ongeveer de jaaromzet van uw bedrijf in **2019**? (single choice, *niet verplicht)*
    a. Minder dan €10.000
    b. €10.000 tot €100.000

c. €100.000 tot €1 miljoen
d. €1 miljoen tot €10 miljoen
e. €10 miljoen tot €100 miljoen
f. €100 miljoen tot €1 miljard
g. Meer dan €1 miljard
h. Weet niet

3. Hoeveel fte was werkzaam in uw bedrijf begin **februari 2020**? *(single choice niet verplicht)*
   a. 1
   b. 2 tot 4
   c. 5 tot 9
   d. 10 tot 24
   e. 25 tot 49
   f. 50 tot 99
   g. 100 tot 499
   h. 500 tot 999
   i. 1.000 of meer
   j. Mijn bedrijf bestond toen nog niet
   k. Weet niet
4. Hoe financieel gezond was uw bedrijf begin februari 2020? *(single choice niet verplicht)*
   a. **Financieel zeer ongezond**. We zouden op korte termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   b. **Financieel ongezond**. We zouden op korte termijn mogelijk niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   c. **Financieel redelijk gezond**. We zouden op korte termijn zeker wel, maar op middellange termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   d. **Financieel gezond**. We zouden op middellange termijn waarschijnlijk aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   e. **Financieel zeer gezond**. We zouden op middellange termijn zeker aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   f. Mijn bedrijf bestond toen nog niet
   g. Weet niet

- **Uw bedrijf tijdens de coronacrisis**

We zouden graag willen weten hoe uw bedrijf tijdens de coronacrisis presteerde. Hierover hebben we enkele vragen.

5. Hoe financieel gezond was uw bedrijf begin februari 2021? *(single choice niet verplicht)*
   a. **Financieel zeer ongezond**. We zouden op korte termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   b. **Financieel ongezond**. We zouden op korte termijn mogelijk niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   c. **Financieel redelijk gezond**. We zouden op korte termijn zeker wel, maar op middellange termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   d. **Financieel gezond**. We zouden op middellange termijn waarschijnlijk aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.

   e. **Financieel zeer gezond**. We zouden op middellange termijn zeker aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   f. Mijn bedrijf bestond toen nog niet
   g. Weet niet
6. Hoe financieel gezond was uw bedrijf begin februari 2022? *(single choice niet verplicht)*
   a. **Financieel zeer ongezond**. We zouden op korte termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   b. **Financieel ongezond**. We zouden op korte termijn mogelijk niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   c. **Financieel redelijk gezond**. We zouden op korte termijn zeker wel, maar op middellange termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   d. **Financieel gezond**. We zouden op middellange termijn waarschijnlijk aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   e. **Financieel zeer gezond**. We zouden op middellange termijn zeker aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   f. Mijn bedrijf bestond toen nog niet
   g. Weet niet
7. Hoe financieel gezond was uw bedrijf begin februari 2023? *(single choice niet verplicht)*
   a. **Financieel zeer ongezond**. We zouden op korte termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   b. **Financieel ongezond**. We zouden op korte termijn mogelijk niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   c. **Financieel redelijk gezond**. We zouden op korte termijn zeker wel, maar op middellange termijn zeker niet aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   d. **Financieel gezond**. We zouden op middellange termijn waarschijnlijk aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   e. **Financieel zeer gezond**. We zouden op middellange termijn zeker aan onze financiële verplichtingen (afbetalen schulden, salarissen, huur, et cetera) kunnen voldoen.
   f. Mijn bedrijf bestond toen nog niet
   g. Weet niet
8. In welke mate is de omzet van uw bedrijf omzet veranderd tussen begin februari 2020 en begin februari 2021? *(single choice niet verplicht)*
   a. Groei met meer dan 100%
   b. Groei met 75% tot 100%
   c. Groei met 50% tot 75%
   d. Groei met 25% tot 50%
   e. Groei met 5% tot 25%
   f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
   g. Krimp met 5% tot 25%
   h. Krimp met 25% tot *50%*
   i. Krimp met 50% tot 75%
   j. Krimp met 75% tot 100%
   k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2020
   l. Weet niet

9. In welke mate is de omzet van uw bedrijf omzet veranderd tussen begin februari 2021 en begin februari 2022? *(single choice niet verplicht)*
    a. Groei met meer dan 100%
    b. Groei met 75% tot 100%
    c. Groei met 50% tot 75%
    d. Groei met 25% tot 50%
    e. Groei met 5% tot 25%
    f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
    g. Krimp met 5% tot 25%
    h. Krimp met 25% tot *50%*
    i. Krimp met 50% tot 75%
    j. Krimp met 75% tot 100%
    k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2021
    l. Weet niet
10. In welke mate is de omzet van uw bedrijf omzet veranderd tussen begin februari 2022 en begin februari 2023? *(single choice niet verplicht)*
    a. Groei met meer dan 100%
    b. Groei met 75% tot 100%
    c. Groei met 50% tot 75%
    d. Groei met 25% tot 50%
    e. Groei met 5% tot 25%
    f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
    g. Krimp met 5% tot 25%
    h. Krimp met 25% tot *50%*
    i. Krimp met 50% tot 75%
    j. Krimp met 75% tot 100%
    k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2021
    l. Weet niet
11. In welke mate is het personeelsbestand (hoeveelheid fte) van uw bedrijf veranderd tussen begin februari 2020 en begin februari 2021? *(single* choice niet verplicht*)*
    a. Groei met meer dan 100%
    b. Groei met 75% tot 100%
    c. Groei met 50% tot 75%
    d. Groei met 25% tot 50%
    e. Groei met 5% tot 25%
    f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
    g. Krimp met 5% tot 25%
    h. Krimp met 25% tot *50%*
    i. Krimp met 50% tot 75%
    j. Krimp met 75% tot 100%
    k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2020
    l. Weet niet
12. In welke mate is het personeelsbestand (hoeveelheid fte) van uw bedrijf veranderd tussen begin februari 2021 en begin februari 2022 *(single* choice niet verplicht*)*
    a. Groei met meer dan 100%
    b. Groei met 75% tot 100%

c. Groei met 50% tot 75%
d. Groei met 25% tot 50%
e. Groei met 5% tot 25%
f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
g. Krimp met 5% tot 25%
h. Krimp met 25% tot *50%*
i. Krimp met 50% tot 75%
j. Krimp met 75% tot 100%
k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2021
l. Weet niet

13. In welke mate is het personeelsbestand (hoeveelheid fte) van uw bedrijf veranderd tussen begin februari 2022 en begin februari 2023 *(single* choice niet verplicht*)*
    a. Groei met meer dan 100%
    b. Groei met 75% tot 100%
    c. Groei met 50% tot 75%
    d. Groei met 25% tot 50%
    e. Groei met 5% tot 25%
    f. Grofweg stabiel (+/- 5%)
    g. Krimp met 5% tot 25%
    h. Krimp met 25% tot *50%*
    i. Krimp met 50% tot 75%
    j. Krimp met 75% tot 100%
    k. Mijn bedrijf bestond nog niet in februari 2021
    l. Weet niet
14. Heeft uw bedrijf tijdens de coronacrisis gebruikgemaakt van andere steunmaatregelen dan de TOGS/TVL en de NOW? Bijvoorbeeld belastinguitstel of gebruik van moratoria van banken in 2020. *(single* choice niet verplicht*)*
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet

- **Gebruik en effect van TOGS/TVL**

15. Verwachtte uw bedrijf recht te hebben op Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren (TOGS) of Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL)? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
16. Heeft uw bedrijf een TOGS/TVL-voorschot van de Rijksoverheid aangevraagd? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
17. Heeft uw bedrijf een TOGS-/TVL-voorschot ontvangen? (single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet

Als (Q8 = Ja EN Q9 = nee) dan Q24

Als (Q16=weet niet dan of Q16=NEE) naar blok **Gebruik en effect van NOW**
Als (Q16= JA naar Q25)
Als (Q16 = Ja EN Q17 = nee) dan Q24
Als (Q16=weet niet dan OF Q16=NEE) naar blok **Selectieve gebruikers. TVL OF NOW**
Als (Q17= Ja naar Q18
Als Q17 = Ja dan Q18 en daarna Q24
Als Q17 = Nee dan Q19 en Q20 en daarna Q24
Als Q17 = Weet niet dan Q24

18. Kwam het voorschot zo snel als uw bedrijf verwachtte? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
19. Begreep uw bedrijf waarom u geen voorschot ontving? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
20. Had uw bedrijf wel een voorschot verwacht? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
21. Heeft uw bedrijf een vaststellingsaanvraag gedaan? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet

Als Q21= Nee dan Q22
Als Q21 = Ja of Weet niet dan Q23

22. Waarom heeft uw bedrijf geen vaststellingsaanvraag gedaan? multiple choice Wel verplicht)
    a. Mijn bedrijf verwachtte alles terug te moeten betalen
    b. Mijn bedrijf vond de administratieve lasten te hoog
    c. De voorwaarden waren onduidelijk
    d. Weet niet
    e. Anders, namelijk…
23. Welke van de volgende stellingen zijn op uw bedrijf van toepassing?

	Ja	Nee	Weet niet
Als gevolg van de vaststelling moest mijn bedrijf een terugbetaling doen			
Als gevolg van de vaststelling kreeg mijn bedrijf een nabetaling			
Als gevolg van de vaststelling kreeg mijn bedrijf een nihilstelling			

24. Waarom heeft uw bedrijf geen TOGS/TVL aangevraagd terwijl u hier wel mogelijk recht op had? (Multiple choice niet verplicht)
    a. Mijn bedrijf dacht geen enkele vorm van steun nodig te hebben
    b. Mijn bedrijf had genoeg aan andere steunmaatregelen, zoals bijvoorbeeld de NOW of belastinguitstel
    c. Het aanvraagproces was gebruiksonvriendelijk
    d. De regels rondom TOGS/TVL waren te ingewikkeld
    e. De hoeveelheid steun die mijn bedrijf kon ontvangen was te beperkt

f. Mijn bedrijf maakte zich zorgen over eventuele terugvordering van het uitgekeerde geld
g. De SBI-code van mijn bedrijf was fout geregistreerd
h. Mijn bedrijf was te laat met het aanvragen van TOGS/TVL
i. Overig, namelijk [open veld]
j. Weet niet

Spring naar **Gebruik en effect van NOW**

25. Wanneer heeft uw bedrijf de TOGS of TVL van de Rijksoverheid aangevraagd? *(multiple choice niet verplicht)*
    a. 16 maart t/m 15 juni 2020 (TOGS)
    b. Juni t/m september 2020 (TVL 1)
    c. Oktober t/m december 2020 (TVL 2, Q4 2020)
    d. Januari t/m maart 2021 (TVL 3, Q1 2021)
    e. April t/m juni 2021 (TVL 4, Q2 2021)
    f. Juli t/m september 2021 (TVL 5, Q3 2021)
    g. Oktober t/m december 2021 (TVL 6, Q4 2021)
    h. Januari t/m maart 2022 (TVL 7, Q1 2022)
    i. Ik weet niet meer wanneer
26. Is de aanvraag (of aanvragen) van uw bedrijf gehonoreerd? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja, mijn aanvraag (of aanvragen) zijn gehonoreerd
    b. Ja, mijn aanvraag (of aanvragen) zijn gehonoreerd, maar het vastgestelde bedrag was € 0,-.
    c. Nee, geen van mijn aanvragen is gehonoreerd
    d. Weet niet

Als (Q26=A OF Q26=B) dan Q27, anders **Gebruik en effect van NOW**

27. Heeft de TOGS/TVL subsidie die uw bedrijf ontving liquiditeitsproblemen voor uw bedrijf voorkomen of verminderd? *(single choice niet verplicht)*
    a. Zeker wel
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet
    e. Weet niet
28. Heeft de TOGS/TVL subsidie die uw bedrijf ontving solvabiliteitsproblemen voor uw bedrijf voorkomen of verminderd? *(single choice niet verplicht)*
    a. Zeker wel
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet
    e. Weet niet
29. Kunt u aangeven in welke mate u het eens bent met de volgende stellingen? (single choice, verplicht)

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Verwachting 1: Mijn bedrijf verwachtte administratieve lasten bij het aanvragen van de TOGS/TVL-subsidie						
Verwachting 1 is uitgekomen						

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Verwachting 2: Mijn bedrijf verwachtte lang te moeten wachten op het ontvangen van de TOGS/TVL subsidie						
Verwachting 2 is uitgekomen						
Verwachting 3: Mijn bedrijf verwachtte dat de TOGS/TVL-subsidie mijn bedrijf voldoende zou steunen						
Verwachting 3 is uitgekomen						

30. Had uw bedrijf nog een andere verwachting van de TOGS/TVL subsidie? (open vraag, niet verplicht)
31. Is deze verwachting uitgekomen? (single choice, niet verplicht)
    a. Zeer eens
    b. Eens
    c. Neutraal
    d. Oneens
    e. Zeer oneens
    f. Weet niet

- **Gebruik en effect van NOW**

32. Verwachtte uw bedrijf recht te hebben op NOW-subsidie (Noodmaatregel Overbrugging voor behoud Werkgelegenheid)? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
33. Heeft uw bedrijf NOW aangevraagd? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
34. Heeft uw bedrijf een NOW voorschot ontvangen? (single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet

Als (Q32 = Ja EN Q33 = nee) dan Q41
Als (Q33=weet niet dan OF Q33=NEE) naar blok **Selectieve gebruikers. TVL OF NOW**
Als (Q33= JA) naar Q42
Als Q34 = Ja dan Q35 en daarna Q41
Als Q34 = Nee dan Q36 en Q37 en daarna Q41
Als Q34 = Weet niet dan Q41

35. Kwam het voorschot zo snel als uw bedrijf verwachtte? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
36. Begreep uw bedrijf waarom u geen voorschot ontving? single choice Wel verplicht)
    a. Ja

b. Nee
c. Weet niet

37. Had uw bedrijf wel een voorschot verwacht? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet
38. Heeft uw bedrijf een vaststellingsaanvraag gedaan? single choice Wel verplicht)
    a. Ja
    b. Nee
    c. Weet niet

Als Q38= Nee dan Q39
Als Q38 = Ja of Weet niet dan Q40

39. Waarom heeft uw bedrijf geen vaststellingsaanvraag gedaan? multiple choice Wel verplicht)
    a. Mijn bedrijf verwachtte alles terug te moeten betalen
    b. Mijn bedrijf vond de administratieve lasten te hoog
    c. De voorwaarden waren onduidelijk
40. Welke van de volgende stellingen zijn op uw bedrijf van toepassing?

	Ja	Nee	Weet niet
Als gevolg van de vaststelling moest mijn bedrijf een terugbetaling doen			
Als gevolg van de vaststelling kreeg mijn bedrijf een nabetaling			
Als gevolg van de vaststelling kreeg mijn bedrijf een nihilstelling			

41. Waarom heeft uw bedrijf geen NOW aangevraagd terwijl u hier wel mogelijk recht op had? *(single choice niet verplicht)*
    a. Mijn bedrijf dacht geen enkele steun nodig te hebben
    b. Mijn bedrijf had genoeg aan andere steunmaatregelen, zoals bijvoorbeeld de TVL of belastinguitstel
    c. Het aanvraagproces was gebruiksonvriendelijk
    d. De regels rondom NOW waren te ingewikkeld
    e. De hoeveelheid steun die mijn bedrijf kon ontvangen was te beperkt
    f. Mijn bedrijf maakte zich zorgen over dat we het dan ontvangen voorschotbedrag eventueel zouden moeten terugbetalen.
    g. Overig, namelijk
    h. Weet niet

Naar blok **Selectieve gebruikers. TVL OF NOW**

42. Voor welke periode heeft uw bedrijf een aanvraag ingediend voor de NOW-subsidie? *(multiple choice niet verplicht)*
    a. Maart t/m mei 2020 (NOW-1)
    b. Juni t/m september 2020 (NOW-2)
    c. Oktober t/m december 2020 (NOW-3.1)
    d. Januari t/m maart 2021 (NOW-3.2)
    e. April t/m juni 2021 (NOW-3.3)
    f. Juli t/m september 2021 (NOW-4)
    g. November t/m december 2021 (NOW-5)
    h. Januari t/m maart 2022 (NOW-6)

i. Ik weet niet van welke NOW-periode mijn bedrijf gebruik heeft gemaakt.

43. Is de aanvraag (of aanvragen) van uw bedrijf gehonoreerd? *(single choice WEL verplicht)*
    a. Ja, alle aanvragen zijn gehonoreerd
    b. Deels, sommige aanvragen zijn gehonoreerd en sommige niet
    c. Nee, geen van mijn aanvragen zijn gehonoreerd
    d. Weet niet

Als (Q43 = A OF Q43=B) dan Q44 , anders naar blok **Selectieve gebruikers. TVL OF NOW**

44. Heeft de NOW-subsidie die uw bedrijf ontving voorkomen dat medewerkers hun baan verloren? (*single choice niet verplicht*)
    a. Zeer zeker
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet
    e. Weet niet
45. Hoeveel van uw flexkrachten heeft uw bedrijf tijdens het ontvangen van NOW-subsidie in dienst gehouden?
    a. Allemaal
    b. Een groot deel
    c. Ongeveer de helft
    d. Een klein deel
    e. Niet
    f. Mijn bedrijf had geen flexkrachten in dienst
    g. Weet niet
46. Kunt u aangeven in welke mate u het eens bent met de volgende stellingen? (single choice, verplicht)

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Verwachting 1: Mijn bedrijf verwachtte administratieve lasten bij het aanvragen van de NOW-subsidie						
Verwachting 1 is uitgekomen						
Verwachting 2: Mijn bedrijf verwachtte lang te moeten wachten op het ontvangen van de NOW-subsidie						
Verwachting 2 is uitgekomen						
Verwachting 3: Mijn bedrijf verwachtte dat de NOW-subsidie mijn bedrijf voldoende zou steunen						
Verwachting 3 is uitgekomen						
Verwachting 4: Mijn bedrijf verwachtte de NOW-subsidie terug te moeten betalen						
Verwachting 4 is uitgekomen						

47. Had uw bedrijf nog een andere verwachting van de NOW subsidie? (open vraag, niet verplicht)
48. Is deze verwachting uitgekomen? (single choice, niet verplicht)
    a. Zeer eens
    b. Eens

c. Neutraal
d. Oneens
e. Zeer oneens
f. Weet niet

- **Selectieve gebruikers. TVL OF NOW**

@Als (Q9=JA EN Q32 = ja EN Q33 = nee) dan Q49 //dit is wel gebruik TVL, recht op NOW, NOW niet gebruikt //
@ Als (Q15=JA EN Q9=NEE Q33 = JA) dan Q50 //dit is wel gebruik NOW, recht op TVL, TVL niet gebruikt //
Naar blok Impact op voortbestaan van bedrijf

49. Waarom heeft uw bedrijf wel TOGS/TVL subsidie aangevraagd, maar geen NOW terwijl mogelijk u op beide recht had? *(multiple choice niet verplicht)*
    a. De voorwaarden waren onduidelijk
    b. Het aanvraagproces was te ingewikkeld
    c. Mijn bedrijf had geen financiële steun nodig
    d. Mijn bedrijf wist niet dat steun aangevraagd kon worden
    e. Overig, namelijk…
    f. Weet niet

Naar blok Impact op voortbestaan van bedrijf

50. Waarom heeft uw bedrijf wel NOW subsidie aangevraagd, maar geen TVL terwijl u mogelijk op beide recht had? *(multiple choice niet verplicht)*
    a. De voorwaarden waren onduidelijk
    b. Het aanvraagproces was te ingewikkeld
    c. Mijn bedrijf had geen financiële steun nodig
    d. Mijn bedrijf wist niet dat steun aangevraagd kon worden
    e. Overig, namelijk…
    f. Weet niet

- **Impact op voortbestaan van bedrijf**

Als (Q26= A OF B EN Q43= A OF B) dan Q51 //dit is TVL wel en NOW wel gehonoreerd//
Als (Q26=C EN Q43=C) dan Q52 //dit is TVL niet en NOW wel gehonoreerd//
Als (Q26= A OF B EN Q43= A OF B) dan Q53 //dit is TVL wel en NOW niet gehonoreerd//
Als (Q26=C EN Q43=C) dan Q //dit is TVL niet en NOW niet gehonoreerd//

51. Heeft de TOGS/TVL en NOW subsidie die uw bedrijf ontving ervoor gezorgd dat uw bedrijf is blijven voortbestaan? *(single choice niet verplicht)*
    a. Zeer zeker
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet
    e. Weet niet

Naar blok **Procesgang TVL aanvraag**

52. Heeft de NOW subsidie die uw bedrijf ontving ervoor gezorgd dat uw bedrijf is blijven voortbestaan? *(single choice niet verplicht)*
    a. Zeer zeker
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet

e. Weet niet

Naar blok **Procesgang TVL aanvraag**

53. Heeft de TOGS/TVL subsidie die uw bedrijf ontving ervoor gezorgd dat uw bedrijf is blijven voortbestaan? *(single choice niet verplicht)*
    a. Zeer zeker
    b. Waarschijnlijk wel
    c. Waarschijnlijk niet
    d. Zeker niet
    e. Weet niet

Naar blok **Procesgang TVL aanvraag**

- **Procesgang TVL aanvraag**

Als (Q16 = NEE OF Q16 = WEET NIET) naar **blok** Procesgang NOW aanvraag

54. Kunt u aangeven in welke mate u het eens bent met de volgende stellingen? *(single choice niet verplicht)*

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Het aanvragen van de TOGS/TVL was gebruiksvriendelijk						
De voorwaarden van de TOGS/TVL waren helder						
Ik ben tevreden over de snelheid van de honorering van mijn aanvraag						
Ik ben tevreden over de snelheid waarmee ik de steun ontving na honorering van mijn aanvraag						
Ik had ondersteuning van RVO nodig bij het doen van mijn aanvraag						
Ik had ondersteuning van derde partijen nodig bij het doen van mijn aanvraag						

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Het aanvragen van NOW-subsidie was gebruiksvriendelijk						
De voorwaarden van de NOW waren helder						
Ik ben tevreden over de snelheid van de honorering van mijn voorschotaanvraag						
Ik ben tevreden over de snelheid waarmee ik het voorschot ontving na honorering van mijn voorschotaanvraag						

	Zeer eens	Eens	Neutraal	Oneens	Zeer oneens	Weet niet
Ik ben tevreden over de snelheid van de afhandeling van mijn vaststellingsaanvraag						
Ik had ondersteuning van het UWV nodig bij het doen van mijn aanvraag						
Ik had ondersteuning van derde partijen nodig bij het doen van mijn aanvraag						

- **Procesgang NOW aanvraag**

Als (Q33 = NEE OF Q33 = WEETNIET) naar blok **Effecten en neveneffecten**

55. Kunt u aangeven in welke mate u het eens bent met de volgende stellingen? *(single choice niet verplicht)*

- **Effecten en neveneffecten**

56. Kent u concrete voorbeelden uit uw eigen omgeving van niet-levensvatbare bedrijven die als gevolg van de TVL en/of NOW in stand zijn gehouden? *(single choice niet verplicht)*
    a. Ja, meerdere
    b. Ja, enkele
    c. Nee
57. Kent u concrete voorbeelden uit uw eigen omgeving van andere verstorende effecten van TVL en/of NOW? *open vraag niet verplicht*
58. Zijn er nog andere opmerkingen of boodschappen over de TVL en/of de NOW die u ons wilt meegeven *open vraag niet verplicht*

- **Afsluiting**

U bent aan het einde gekomen van deze enquête. Hartelijk dank voor het meewerken aan ons onderzoek. U kunt dit venster sluiten, wij wensen u nog een prettige dag.

Bijlage E Beschrijvende statistieken enquête

Tabel E.1 Operationalisatie en meting achtergrondvariabelen

Variabele	Operationalisatie	Categorisering
Grootte	FTE begin februari 2020	1 = 1 FTE 2 = 2 tot 4 FTE 3 = 5 tot 9 FTE 4 = 10 tot 24 FTE 5 = 25 tot 49 FTE 6 = 50 tot 99 FTE 7 = 100 tot 499 FTE 8 = 500 tot 999 FTE 9 = 1000 of meer FTE
Financiële gezondheid	Financiële gezondheid begin februari 2020	1 = Financieel zeer ongezond 2 = Financieel ongezond 3 = Financieel redelijk gezond 4 = Financieel gezond 5 = Financieel zeer gezond
Omzet	Jaaromzet in 2019	1 = Minder dan €10.000 2 = €10.000 tot €100.000 3 = €100.000 tot €1 miljoen 4 = €1 miljoen tot €10 miljoen 5 = €10 miljoen tot €100 miljoen 6 = €100 miljoen tot €1 miljard 7 = Meer dan €1 miljard

Bron: Enquête

Figuur E.1 Financiële gezondheid van de bedrijven (n=1208 (2020), n=1181 (2021), n=1209 (2022), n=1215 (2023))

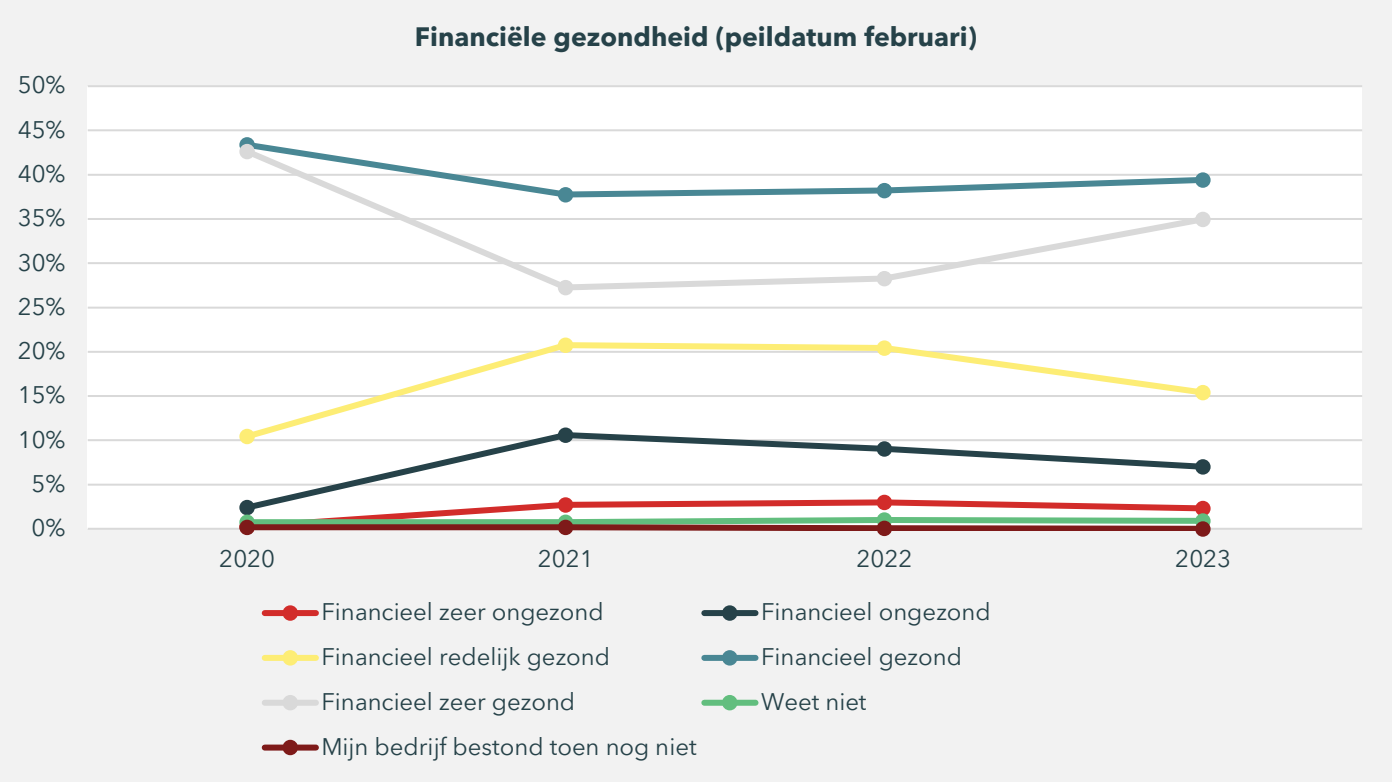

Bron: Enquête

Figuur F.1 geeft de gerapporteerde financiële gezondheid van bedrijven gedurende de coronaperiode weer. Het merendeel van de bedrijven (bijna 90 procent) gaf aan in 2020 gezond of zeer gezond te zijn. Deze groepen worden beduidend kleiner in 2021, en worden weer licht groter in 2022 en 2023. In al deze jaren blijft de groep gezonde bedrijven een stuk groter dan de groep ongezonde bedrijven.

Figuur E.2 Verandering van het personeelsbestand gedurende de coronaperiode (n=1175)

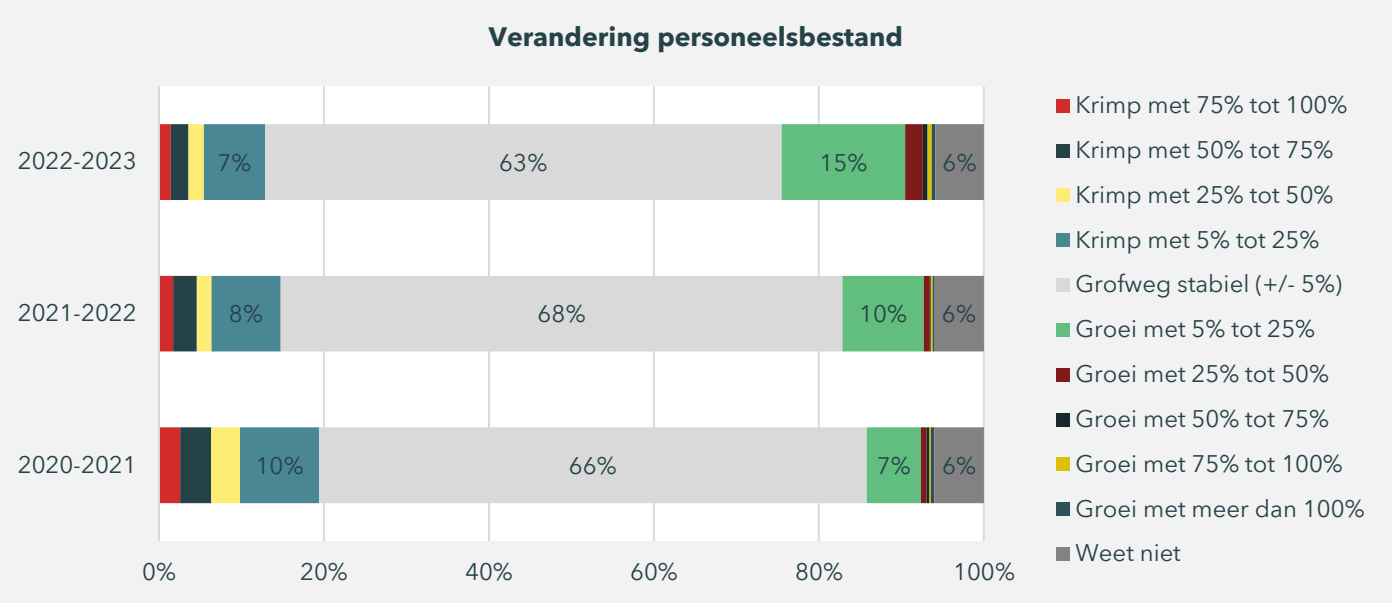

Bron: Enquête

Figuur F.2 geeft de gerapporteerde verandering van het personeelsbestand gedurende de coronacrisis weer. Het overgrote deel van de bedrijven geeft aan dat hun personeelsbestand stabiel is gebleven. Als we de groep bedrijven die aangaven een groei door te maken vergelijken met de groep bedrijven die aangaven een krimp door te maken zien we dat de eerste groep door de jaren heen groter wordt. Met andere woorden: tussen februari 2020 en 2021 krompen meer bedrijven dan dat er bedrijven groeiden, tussen februari 2021 en 2022 waren de groepen ongeveer even groot en tussen februari 2022 en 2023 groeiden er meer bedrijven dan dat er bedrijven krompen.

Figuur E.3 Verandering van de omzet gedurende de coronaperiode (n=1179)

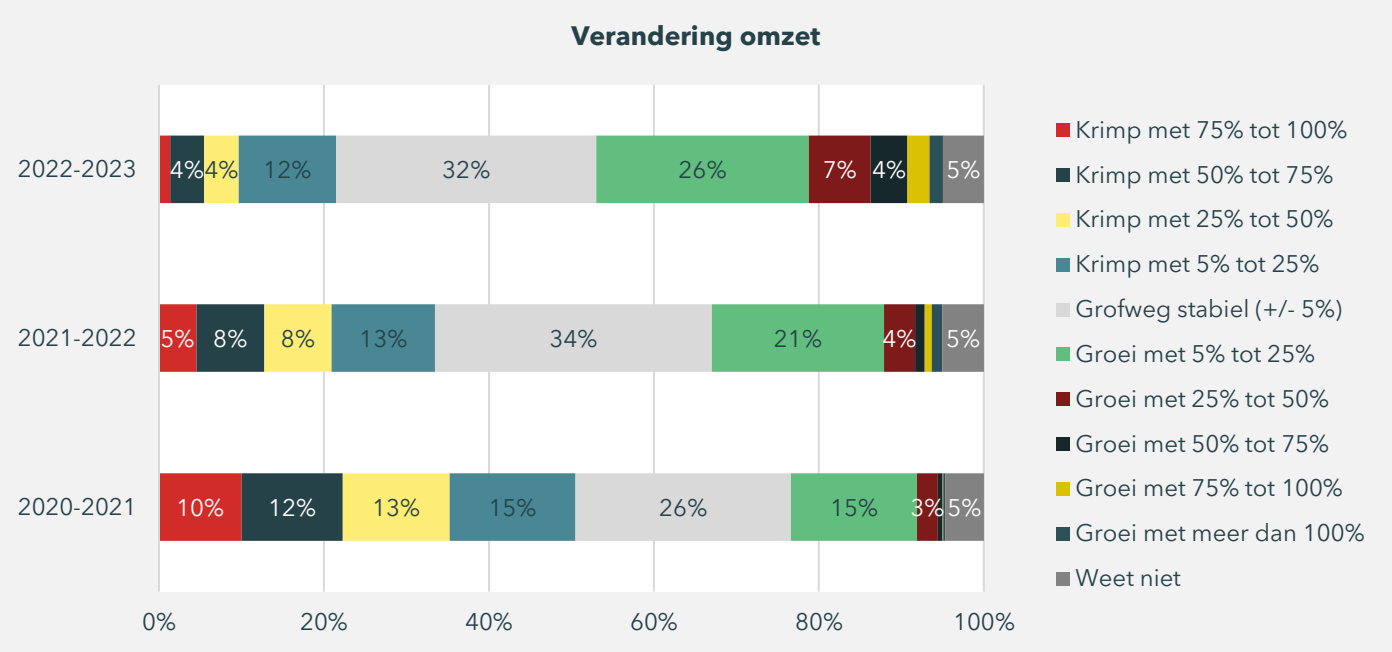

Bron: Enquête

Figuur F.3 laat zien hoe bedrijven hun omzetverandering tijdens de coronacrisis inschatten. Het beeld is hier duidelijk anders dan in Figuur F.2. Tussen februari 2020 en 2021 maakte de helft van de bedrijven een krimp in omzet door. Dit aantal daalde echter stevig in de daaropvolgende jaren. Onder de respondenten heeft het eerste jaar van de coronacrisis er qua omzetverlies dus het meest ingehakt, terwijl er in dit jaar ook het meest van de TVL en NOW gebruik is gemaakt. Op basis van Figuur F.2 en Figuur F.3 concluderen we dus dat omzetverlies bij bedrijven vaker voorkwam dan personeelsverlies. Omzetverlies en personeelsverlies correleren in alle jaren wel statistisch ($p < 0.001$), wat betekent dat bedrijven met hoger omzetverlies een hoger personeelsverlies hadden.

Tabel E.2 Aantallen respondenten naar oprichtingsjaar

Oprichtingsjaar	Aantal	Percentage
2018 of eerder	1135	98%
2019	8	1%
2020	16	1%
2021	4	0%
2022	1	0%
2023	0	0%
Totaal	1164	1

Bron: Enquête

Tabel E.3 Aantallen respondenten naar omzetcategorie in 2019

Jaaromzet in 2019	Aantal	Percentage
Minder dan â €10.000	20	2%
Â €10.000 tot â €100.000	118	12%
Â €100.000 tot â €1 miljoen	386	41%
Â €1 miljoen tot â €10 miljoen	288	30%
Â €10 miljoen tot â €100 miljoen	77	8%
Â €100 miljoen tot â €1 miljard	8	1%
Meer dan â €1 miljard	2	0%
Weet niet	52	5%
Totaal	951	100%

Bron: Enquête

Tabel E.4 Aantal respondenten per fte categorie

Aantal fte (februari 2020)	Aantal	Percentage
Mijn bedrijf bestond toen nog niet	2	0%
1	155	15%
2 tot 4	225	22%

Aantal fte (februari 2020)	Aantal	Percentage
5 tot 9	179	18%
10 tot 24	218	21%
25 tot 49	95	9%
50 tot 99	52	5%
100 tot 499	25	2%
500 tot 999	15	1%
1.000 of meer	13	1%
Weet niet	36	4%
Totaal	1015	1

Bron: Enquête

Tabel E.5 Aantal respondenten per categorie van financiële gezondheid

Financiele gezondheid begin februari 2020	Aantal	Percentage
Financieel zeer ongezond	3	0%
Financieel ongezond	27	2%
Financieel redelijk gezond	121	11%
Financieel gezond	501	44%
Financieel zeer gezond	485	42%
Weet niet	7	1%
Mijn bedrijf bestond toen nog niet	2	0%
Totaal	1144	100%

Bron: Enquête

Bijlage F Interviewrespondenten

Tabel F.1 Overzicht van geïnterviewden

Nr.	Categorie	Organisatie	Respondent
1	Beleidsmakers	Ministerie van SZW	Eddie Zondervan, Nick Smits
2	Beleidsmakers	Ministerie van EZK	Herm van der Beek, Saskia van den Brink
3	Uitvoerder	UWV	Leo Golbach, Randy Eichhorn
4	Uitvoerder	RVO	Justin Kedar, Jolan Duthler
5	Sectorvertegenwoordiger	VNO-NCW	Alfred van Delft
6	Sectorvertegenwoordiger	ZZP Nederland	Leo Kits
7	Sectorvertegenwoordiger	Koninklijke Horeca NL	Paul Schoormans
8	Intermediair	NBA	Annette Houwaart, Berthold de Jong
9	Intermediair	KVK	Gijs Bosch, Hans Klein Swormink, Gé Gijssen
10	Intermediair	Sportsubsidie	Ben Moonen
11	Intermediair	Jongbloed fiscaal juristen	Marco Bik

Bijlage G Gewogen regressieanalyses

Figuur G.1 Weegfactoren

FTE in februari 2020	Weegfactor
Cat. 01: 1 - 1	4,163
Cat. 02: 2 - 4	0,487
Cat. 03: 5 - 9	0,231
Cat. 04: 10 - 19	0,071
Cat. 05: 20 - 49	0,069
Cat. 06: 50 - 99	0,102
Cat. 07: 100 - 249	0,131
Cat. 08: 250 - 499	0,493
Cat. 09: 500 - 999	0,259
Cat. 10: 1000 of meer	0,211

Bron: Enquête

Figuur G.2 Gewogen regressieanalyses gebruik TVL en NOW

Afhankelijke variabele	TVL aangevraagd	NOW aangevraagd
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	0.040	0.583***
	(0.063)	(0.077)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.183**	-0.350***
	(0.088)	(0.109)
Constante	-0.065	-1.027**
	(0.379)	(0.455)
Observaties	979	989
Log Likelihood	-385.493	-195.875
Akaike Inf. Crit.	776.986	397.750
Note:		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.3 Gewogen regressieanalyses baanbehoud

Afhankelijke variabele	Mate waarin NOW heeft voorkomen dat medewerkers hun baan verloren	Hoeveel flexkrachten die in dienst zijn gehouden
Model	(1)	(2)

FTE februari 2020	0.071**	0.075
	(0.032)	(0.055)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.423***	-0.375***
	(0.073)	(0.124)
Constante	4.482***	5.211***
	(0.304)	(0.526)
Observaties	400	249
Log Likelihood	-715.828	-545.850
Akaike Inf. Crit.	1,437.655	1,097.700
Note:		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.4 Gewogen regressieanalyses liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen

Afhankelijke variabele	Mate waarin TVL liquiditeitsproblemen heeft voorkomen of verminderd	Mate waarin TVL solvabiliteitsproblemen heeft voorkomen of verminderd
Model	(1)	(2)
FTE februari 2020	0.003	-0.010
	(0.051)	(0.054)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.253***	-0.090
	(0.070)	(0.076)
Constante	4.118***	3.260***
	(0.293)	(0.320)
Observaties	324	313
Log Likelihood	-639.436	-635.225
Akaike Inf. Crit.	1,284.873	1,276.451
Note:		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.5 Gewogen regressieanalyses financiële gezondheid

Afhankelijke variabele	Financiële gezondheid februari 2021	Financiële gezondheid februari 2022	Financiële gezondheid februari 2023	Financiële gezondheid februari 2021	Financiële gezondheid februari 2022	Financiële gezondheid februari 2023
Model	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)

Alleen TVL ontvangen	0.836**	1.208***	0.662*			
	(0.343)	(0.318)	(0.358)			
Alleen NOW ontvangen				-0.080	0.645***	1.205***
				(0.183)	(0.192)	(0.196)
FTE februari 2020	-0.064	0.041	-0.037	-0.013	-0.052	-0.056
	(0.200)	(0.183)	(0.184)	(0.038)	(0.040)	(0.040)
Financiële gezondheid februari 2020	0.614***	0.519***	0.533***	0.647***	0.649***	0.711***
	(0.120)	(0.111)	(0.125)	(0.095)	(0.099)	(0.101)
Constante	0.225	0.094	1.148*	1.128***	0.676*	0.056
	(0.618)	(0.575)	(0.641)	(0.366)	(0.379)	(0.388)
Observaties	84	84	87	185	188	186
Log Likelihood	-143.310	-136.901	-152.812	-285.642	-299.841	-299.415
Akaike Inf. Crit.	294.621	281.802	313.625	579.284	607.683	606.830
Note:						*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.6 Gewogen regressieanalyses financiële gezondheid

	Dependent variable:		
	Financiële gezondheid februari 2021	**Financiële gezondheid februari 2022**	**Financiële gezondheid februari 2023**
	(1)	(2)	(3)
TVL en NOW ontvangen	-0.674**	-0.846***	-0.262
	(0.327)	(0.321)	(0.290)
FTE februari 2020	0.013	0.151***	0.099**
	(0.047)	(0.046)	(0.042)
Financiële gezondheid februari 2020	0.706***	0.161	-0.001
	(0.103)	(0.099)	(0.090)
Constante	0.883*	2.876***	3.689***
	(0.519)	(0.504)	(0.455)
Observaties	256	260	262
Log Likelihood	-483.381	-485.298	-463.140

Akaike Inf. Crit.	974.762	978.597	934.280
Note:			*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.7 Gewogen regressieanalyses financiële gezondheid

	Dependent variable:		
	Financiële gezondheid februari 2021	**Financiële gezondheid februari 2022**	**Financiële gezondheid februari 2023**
	(1)	(2)	(3)
Alleen NOW aangevraagd in 2020	0.472**		
	(0.191)		
Alleen NOW aangevraagd in 2021		-0.322**	
		(0.152)	
Alleen NOW aangevraagd in 2022			-0.224
			(0.222)
FTE februari 2020	-0.003	-0.029	0.084**
	(0.035)	(0.035)	(0.036)
Financiële gezondheid februari 2020	0.587***	0.540***	0.412***
	(0.092)	(0.075)	(0.072)
Constante	0.795**	1.688***	1.826***
	(0.398)	(0.281)	(0.277)
Observaties	206	254	347
Log Likelihood	-322.999	-418.432	-624.499
Akaike Inf. Crit.	653.998	844.864	1,256.998
Note:			*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.8 Gewogen regressieanalyses financiële gezondheid

	Dependent variable:		
	Financiële gezondheid februari 2021	**Financiële gezondheid februari 2022**	**Financiële gezondheid februari 2023**
	(1)	(2)	(3)

Alleen TVL aangevraagd in 2020	0.462		
	(0.293)		
Alleen TVL aangevraagd in 2021		-0.652***	
		(0.147)	
Alleen TVL aangevraagd in 2022			0.119
			(0.153)
FTE februari 2020	-0.082	0.030	-0.001
	(0.176)	(0.095)	(0.064)
Financiële gezondheid februari 2020	0.672***	0.496***	0.444***
	(0.124)	(0.084)	(0.076)
Constante	0.349	1.632***	2.007***
	(0.647)	(0.364)	(0.317)
Observaties	96	155	242
Log Likelihood	-170.273	-277.118	-463.492
Akaike Inf. Crit.	348.547	562.236	934.984
Note:			*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.9 Gewogen regressieanalyses financiële gezondheid

	Dependent variable:		
	Financiële gezondheid februari 2021	**Financiële gezondheid februari 2022**	**Financiële gezondheid februari 2023**
	(1)	(2)	(3)
TVL en NOW aangevraagd in 2020	0.810*		
	(0.459)		
TVL en NOW aangevraagd in 2021		-1.065***	
		(0.141)	
TVL en NOW aangevraagd in 2022			-0.182
			(0.135)
FTE februari 2020	0.011	0.148***	0.117***
	(0.045)	(0.041)	(0.044)

fingez2020	0.550***	0.312***	0.130
	(0.085)	(0.078)	(0.085)
Constante	0.126	2.246***	2.865***
	(0.554)	(0.307)	(0.337)
Observaties	262	265	268
Log Likelihood	-494.746	-469.366	-498.174
Akaike Inf. Crit.	997.491	946.732	1,004.349
Note:			*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.10 Gewogen regressieanalyses gebruiksvriendelijkheid TVL en NOW

	Dependent variable:	
	Gebruiksvriendelijkheid TVL	**Gebruiksvriendelijkheid NOW**
	(1)	(2)
FTE februari 2020	0.254**	0.139***
	(0.118)	(0.048)
Financiële gezondheid februari 2020	0.037	-0.061
	(0.142)	(0.103)
Constante	2.386***	3.165***
	(0.596)	(0.476)
Observaties	118	146
Log Likelihood	-254.418	-238.999
Akaike Inf. Crit.	514.836	483.999
Note:		*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

Figuur G.11 Gewogen regressieanalyses externe hulp TVL en NOW

Afhankelijke variabele	hulprvo	hulpTVLextern	hulpuwv	hulpNOWextern
Model	(1)	(2)	(3)	(4)
FTE februari 2020	0.089	0.220	-0.021	-0.042
	(0.097)	(0.134)	(0.047)	(0.066)
Financiële gezondheid februari 2020	-0.379***	-0.713***	-0.139	-0.063
	(0.122)	(0.200)	(0.110)	(0.149)
Constante	3.587***	5.342***	3.224***	3.893***

	(0.533)	(0.882)	(0.474)	(0.597)
Observaties	143	130	174	180
Log Likelihood	-296.879	-311.315	-292.952	-379.576
Akaike Inf. Crit.	599.759	628.629	591.904	765.153
Note:				*p**p***p<0.01

Bron: Enquête

"De wetenschap dat het goed is."

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport 2023-140
ISBN 978-90-5220-354-6

Informatie & Disclaimer
SEO Economisch Onderzoek heeft op de verkregen informatie en data geen onderzoek uitgevoerd dat het karakter draagt van een accountantscontrole of due diligence. SEO is niet verantwoordelijk voor fouten of omissies in de verkregen informatie en data.

Copyright © 2023 SEO Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen, onderzoeken en collegesyllabi, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld. Gegevens uit dit rapport mogen niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s). Toestemming kan worden verkregen via secretariaat@seo.nl.

Roetersstraat 29
1018 WB Amsterdam

+31 20 399 1255
secretariaat@seo.nl
www.seo.nl

seo • economisch onderzoek